

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Katedra sociální a kulturní ekologie

**Otisk proměn společnosti v podobě Přírodního parku
Bezručovo údolí**

Krajinně-ekologické vztahy a souvislosti v mé rodné krajině

Diplomová práce
Bc. Ludmila Raková

Vedoucí práce: Ing. Michael Bartoš, CSc.

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a v elektronické databázi vysokoškolských kvalifikačních prací a v souladu s autorským právem používána ke studijním účelům.

V Chomutově 15. května 2013

Bc. Ludmila Raková

.....

Poděkování

Děkuji vedoucímu této diplomové práce Ing. Michaelu Bartošovi, CSc. za vstřícnost a trpělivost při jejím vypracovávání, zvláště pak za cenné odborné rady ohledně obsahové stránky práce.

Děkuji vedoucímu katedry Sociální a kulturní ekologie PhDr. Ivanu Ryndovi za pomoc s formální podobou diplomové práce a především za neocenitelné osobní nasazení a obětavost, bez nichž by katedra ztratila svou výjimečnost.

Dále děkuji Josefu Houfovi, Ing. arch. Jaroslavu Pachnerovi a Jiřímu Piramovskému za poskytnutí dílčích podkladů; mým přátelům za zapůjčení map; pracovníkům SKKS Chomutov za obstarání veškeré potřebné literatury; a oběma svým rodičům za pomoc a podporu při psaní diplomové práce.

Obsah

Abstrakt	11
Abstract.....	12
1. Úvod	13
2. Teoretické a pojmové vymezení.....	14
2.1 Prostor a čas	14
2.2 Teoretické zakotvení a cíle práce.....	14
2.3 Vymezení základních pojmů	17
2.3.1 Krajina.....	17
2.3.2 Krajinný ráz.....	18
2.3.3 Paměť krajiny	18
2.3.4 Artefakty a drobná exteriérová architektura.....	20
2.3.5 Genius loci.....	21
3. Metodika a materiál.....	22
3.1 Rámec DPSIR	22
3.2 Metody.....	23
3.2.1 Metody historiografické.....	23
3.2.2 Zpracování map	25
3.2.3 Průzkum terénu.....	26
3.3 Materiál.....	28
3.3.1 Mapy	28
3.3.2 Literatura a prameny	30
4. Geografické vymezení a charakteristika zkoumaného území.....	32
4.1 Geografické vymezení území.....	32
4.2 Geologické poměry	33
4.3 Pedologické poměry	34
4.4 Hydrologické poměry	34
4.5 Klimatické poměry	34
4.6 Reliéf a biocenóza.....	35
4.7 Ochrana přírody a krajiny.....	35
5. Období let 1848–1918	38
5.1 Průmyslová revoluce	38

5.2 Hnací síly (1848–1918).....	39
5.2.1 Politická a národnostní situace v českých zemích	39
5.2.2 Hospodářská a společenská situace v českých zemích	41
5.3 Vliv (1848–1918).....	43
5.3.1 Změny poměrů na Chomutovsku.....	43
5.3.2 Správa území po správní reformě 1850	44
5.3.3 Vesnice v okolí Bezručova údolí.....	45
5.3.4 Češi a Němci	48
5.3.5 Průmyslová revoluce a Horní Ves	49
5.3.6 Spolková činnost a volný čas	50
5.4 Stav (před rokem 1848).....	51
5.4.1 Správa zájmového území před rokem 1848	51
5.4.2 Vesnice panství Červený Hrádek.....	52
5.4.3 Vesnice patřící královskému městu Chomutov	54
5.4.4 Královské horní město Hora Sv. Šebestiána	55
5.4.5 Lidské stopy v Bezručově údolí před rokem 1848	57
5.4.6 Cestní síť v Bezručově údolí před rokem 1848	58
5.5 Dopad (1848–1918).....	61
5.5.1 Bezručovo údolí se začíná měnit	61
5.5.2 Zpřístupňování Bezručova údolí.....	62
5.6 Odezva (1848–1918)	63
5.6.1 Turistika	63
5.6.2 Přírodní bohatství	64
6. Období let 1918–1945.....	66
6.1 Hnací síly (1918–1945).....	66
6.1.1 České země v době první republiky.....	66
6.1.2 Protektorát Čechy a Morava.....	68
6.2 Vliv (1918–1945).....	68
6.2.1 Město Chomutov (a Horní Ves)	69
6.2.2 Vesnice v zájmovém území.....	70
6.2.3 Němci v českém pohraničí	72
6.2.4 Chomutovsko v Říšské župě Sudety.....	74
6.3 Stav (před rokem 1918).....	75
6.3.1 Shrnutí proměn do roku 1918.....	75
6.4 Dopad (1918–1945).....	77

6.4.1 Období první republiky	77
6.4.2 Otisk z doby třetí říše	80
6.5 Odezva (1918–1945)	81
6.5.1 Bezručovo údolí turistickým cílem	81
7. Období let 1945–1989	83
7.1 Hnací síly (1945–1989)	83
7.1.1 Třetí republika	83
7.1.2 Po Vítězném únoru	85
7.1.3 Ochrana přírody, krajiny a životního prostředí po roce 1945	88
7.2 Vliv (1945–1989)	88
7.2.1 Chomutovsko po roce 1945 a 1948	89
7.2.2 Kolektivizace a industrializace	90
7.2.3 Odsun a osídlování	91
7.2.4 Horské vesnice po odsunu	92
7.3 Stav (před rokem 1945)	96
7.3.1 Shrnutí proměn z let 1918–1945	96
7.4 Dopad (1945–1989)	98
7.4.1 Zrození „Bezručova údolí“	99
7.4.2 Vodní hospodářství a jeho důsledky	100
7.4.3 Bezručovo údolí po výměně obyvatel pohraničí	101
7.4.4 Upomínky na odsun	102
7.5 Odezva (1945–1989)	103
7.5.1 Příroda	103
7.5.2 Koncepce rozvoje údolí	104
8. Závěry	106
8.1 Aplikace rámce DPSIR	106
8.2 Reflexe dopadu činnosti	107
8.3 Otisk nároků společnosti v krajině	108
8.4 Zpracování oblasti	109
9. Exkurz: Chomutovsko a Bezručovo údolí po roce 1989	110
10. Doslov	114
11. Seznam použitých pramenů a literatury	115
12. Seznam příloh	129
13. Přílohy	130

13.1 Projekt diplomové práce.....	130
13.2 Legenda k schematickým mapkám.....	135
13.3 Soupis použitých zkratk 136	136
13.4 Vývoj správy obcí v zájmovém území (1850–1990)	138
13.5 Soupis spolků a organizací v zájmovém území	142
13.6 Soupis vybrané drobné exteriérové architektury	150
13.7 Soupis grafů, map a tabulek v textu	156
13.8 Soupis obrazových příloh.....	158
13.9 Obrazové přílohy	161

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce je zaměřena na vztah společnosti a krajiny, na jejich vzájemné obousměrné působení, které lze vyčíst z podoby území a z reakcí společnosti na ni. Práce zastává stanovisko, že na vývoj určité lokality má vliv nejen jednání jejích obyvatel, ale také rozhodnutí učiněná na státní úrovni v kontextu širšího společenského dění a míra reflexe celkových dopadů. Kauzalita těchto faktorů je zastřešena aplikací metodologického rámce DPSIR. Společenské procesy, jejich promítnutí do regionálních poměrů, podoby krajiny a její reflexe, jsou pojednány ve formě historiografické studie, čerpající ze současné i dobové literatury, archivních pramenů a historických i soudobých map.

Oblastí zpracovanou v diplomové práci je Přírodní park Bezručovo údolí a vybrané okolní obce v časovém rozmezí let 1848–1989. Zvolená lokalita se nachází u česko-německé státní hranice v Krušných horách, na okrese města Chomutov. Jedná se tedy o krajinu, která byla zasažena nejen průmyslovou revolucí, ale také odsunem obyvatelstva a socialistickou industrializací. Rozmanité následky těchto společenských procesů se otiskly do podoby území a spoluutvářejí tak paměť krajiny Přírodního parku Bezručovo údolí.

Klíčová slova:

Bezručovo údolí, Chomutovsko, pohraničí, vývoj krajiny, regionální historie, společenské procesy, paměť krajiny, DPSIR

Abstract

Thesis introduced below is focused on the inter-relationship between society and landscape; on reciprocal influence among them, which is possible to observe through landscape appearance and through society's response to this appearance. Thesis hold an opinion that landscape evolution is determined not only by local inhabitants, but also by social processes as well as extent of landscape condition reflection. Causality of these factors is covered by DPSIR methodological frame. Social processes – projected into regional situation, landscape and its reflection – are worked out as a historiographical study based on research of contemporary as well as period literature, archival sources and maps.

Thesis deals with an area of Nature park Bezručovo údolí and selected municipality in a period from 1848 to 1989. Chosen locality is situated in Ore Mountains nearby Czech-German border, in the district of Chomutov. Local landscape was affected not only by Industrial Revolution, but also by German inhabitants expulsion and by industrialization of Communist Era. Consequences of mentioned social processes are imprinted on appearance of landscape in diverse way and co-create landscape memory of Nature park Bezručovo údolí.

Key words:

Bezručovo údolí, Chomutovsko, Czech borderlands, landscape evolution, regional history, social processes, landscape memory, DPSIR

1. Úvod

Abychom porozuměli současnosti, je třeba znát minulost. Jakýkoli kladný vztah – náklonnost, péče, starostlivost – vychází z poznání, které nás zbavuje strachu z neznámého. Tyto myšlenky určily výslednou formu zpracování diplomové práce, jež chce přinést komplexní pohled na jedno turisticky poměrně hojně využívané údolí v jinak spíše opomíjených Krušných horách a zdevastované krajině severočeské hnědouhelné pánve.

Impulzem ke zpracování tématu je rostoucí tlak na využití konkrétního území, v rámci něhož dochází ke střetu rekreačních a energetických zájmů. V nedávné době se objevily snahy o výstavbu rozsáhlého větrného parku na hřebeni Krušných hor. Tento projekt by, mimo jiné, negativně ovlivnil krajinný ráz vertikálními prvky už tak dost znečištěné krajiny a zasáhl by i do lokality, která je předmětem diplomové práce. Právě snaha o takovéto energetické využití (o jehož smyslu v souvislosti s diskuzí o prolomení těžebních limitů a další devastací podkrušnohorské pánve pochybuji) v minulosti značně zkoušeného území mne vedla k úvahám nad tím, jak se potřeby společnosti a jejich uspokojování promítly do podoby vybrané lokality, a kdy si lidé začali být vědomi hodnoty území a začali jej chránit.

Důležitým motivem je také pocit, že odsun původního německého obyvatelstva a především příchod nových obyvatel regionu podnícený touhou dobývat a využít území (bez existence v průběhu generací vznikajícího vztahu ke krajině a vědomí její nepostradatelnosti, jež by vyvažovaly dobyvačný přístup), a tím určený postoj ke krajině, u obyvatel podkrušnohorské pánve stále přetrvává. Třetí generace „osídlenců“, jejíž prarodiče přišli založit „kotelnu Evropy“ a která je také zaměstnána převážně v dolech, elektrárnách či těžkém průmyslu, nahlíží podle mého názoru na krajinu ještě stále převážně jako na zdroj a není si příliš vědoma historie a souvislostí, které vedly k současné podobě regionu a které zakládají vztah k území.

2. Teoretické a pojmové vymezení

2.1 Prostor a čas

Oblast, kterou jsem si pro svou snahu vzkřísit zájem o krajinu vybrala, leží na severozápadě České republiky, severozápadně od města Chomutov a představuje nejdelší krušnohorské údolí a k němu přilehlé vesnice. Jedná se o Přírodní park Bezručovo údolí – pro můj účel vhodnou oblast, kde lze na relativně malém území nalézt různé stopy lidské činnosti z různých společenských epoch.

Ačkoli toto území bylo trvale obývané od přelomu 12. a 13. století, soustředím svou pozornost na dění od roku 1848 (kdy bylo zrušeno poddanství a začala se konstituovat občanská společnost) do současnosti. Tento časový úsek dělím na čtyři díly, v závislosti na proměnách společenských poměrů a v souladu s ustálenou a všeobecně přijímanou periodizací dějin českého státu.

Práci tedy dělím na období: rakousko-uherské monarchie a první světové války (1848–1918); československého státu v letech 1918–1948; socialismu (1948–1989); a porevolučního vývoje (po roce 1989).

U prvních třech období pak posuzuji hnací síly, které působily na chování obyvatel vybrané lokality; vliv, který toto chování mělo na podobu území; stav území před vlivem; dopad činnosti obyvatel; a případnou odezvu na dopady lidského konání. Podrobněji k rámci DPSIR v části „Metodika a materiál“. Vzhledem k neuzavřenosti období po roce 1989 a nedostatečnému odstupu, pojednávám poslední období volněji, více souhrnně, v podobě stručného exkurzu mimo zvolený rámec.

2.2 Teoretické zakotvení a cíle práce

Mezi základními charakteristikami sociální a kulturní ekologie je možno nalézt multidisciplinaritu, čemuž zůstává věrná i tato diplomová práce. Lze ji považovat především za historiografickou studii, protože převážná část informací byla získána z dobové literatury a archivních pramenů. Při práci s mapami se však ocitá na poli historické geografie, při průzkumu terénu přesahuje do nedestruktivní archeologie. Rámcem se přibližuje problematice indikátorů životního prostředí, volba tématu zaměřeného na vliv člověka na krajinu v sobě zase zahrnuje poznatky z krajinné ekologie, jejíž podíl (především v oblasti využívání – nikoli využití ve smyslu land-use – a paměti krajiny) je pro podobu této studie, spolu s historií, nejvýznamnější a určující.

Mezinárodní organizace krajinné ekologie IALE¹ definuje krajinnou ekologii jako „*studium prostorových variací v krajině různého měřítka. Zahrnuje biofyzikální a společenské příčiny a důsledky heterogenity krajiny. Především to je věda interdisciplinární. Konceptuální základ stojí na přírodních vědách a příbuzných humanitních oborech*“ [cevramok.ujep.cz].

Ačkoli to z hlediska značné pestrosti definic a přístupů ke krajině [Forman; Godron, 1993: 12–26], a názorů na předmět studia krajinné ekologie během její existence jako vědního oboru² vypadá, že tento obor prochází jakousi krizí identity, lze v ní, jak uvádí Lipský [1998], rozlišit tři ucelené přístupy – biocentrický, polycentrický a antropocentrický. Zatímco první se zaměřuje na interakci ekosystémů, druhý na interakci jednotlivých složek krajiny (včetně antroposféry) [Lipský, 1998: 8], třetí – antropocentrický – definuje krajinnou ekologii jako „*obor ..., který se zabývá vzájemnými vztahy mezi člověkem a jím vytvořenou krajinou*“ [Naveh; Lieberman, 1994 in Lipský, 1998: 8]. V tomto smyslu lze chápat krajinnou ekologii jako zastřešující přístup této převážně historiografické práce. Z hlediska krajinně ekologického se soustředí především na působení společnosti na své okolí (spíše než na strukturu či funkci krajiny) a využívá přístupů více oborů.

Myšlenkovým a hodnotovým základem oboru sociální a kulturní ekologie a tedy i předkládané práce je koncepce trvale udržitelného rozvoje.

„*Trvale udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických nástrojů a technologií uspokojovat sociální potřeby lidí, materiální i duchovní, při plném respektování environmentálních limitů. Aby to bylo v globálním měřítku současného světa možné, je nutné nově redefinovat na lokální, regionální i globální úrovni jejich sociálně-politické instituce a procesy*“ [Rynda, 2002].

Tato strategie tedy vychází z neudržitelnosti setrvávání v nastoleném kvantitativním růstu vzhledem k omezeným přírodním zdrojům a z neexistence možnosti další expanze společnosti v rámci Země jako uzavřeného systému. Upozorňuje na rizika způsobu života na úkor našich potomků a na neoprávněnost takového počínání.

¹ Pro nezkrácený název organizace viz příloha č. 3: *Soupis použitých zkratk.*

² „*Krajinná ekologie se zrodila více jako obor vztahující se k člověku, humanitní disciplína ..., v současnosti je však přijímáno, že krajina je velmi slibným objektem pro ekologické studie Do dnešních dnů se krajinná ekologie změnila z okrajové a kontroverzní subdisciplíny časných 80. let 20. století v jeden z hlavních proudů*“ [Kovář, 2012: 12].

„Trvale udržitelný rozvoj je takový způsob rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslaboval možnosti budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby“ [Brundtlandová, 1991: 47].

Předpokladem k prosazení udržitelného rozvoje je především pochopení a přijetí jeho hodnotových rámců na individuální úrovni, a uvědomění si osobní zodpovědnosti za důsledky jednání v rámci jednoho propojeného a uzavřeného světa. Jedním z cílů předkládaného textu je poukázat na důsledky lidské činnosti na lokální úrovni.

Dalším faktem, na který bych chtěla svou prací upozornit, je spjatost člověka s jeho životním prostředím, s přírodou. Tato skutečnost je v současné době společností poněkud přehlížena, nebo dokonce, v případě antropocentrického přístupu, popírána. Odmítání vzájemné vazby mezi podobou společnosti a přírodními podmínkami, a tudíž i jisté závislosti lidí na jejich okolí a statcích a službách, jež poskytuje, je jedním z hlavních zdrojů současných ekologických a částečně také společenských problémů. Civilizace jednající v přesvědčení, že přírodní zdroje jsou nahraditelné a kvantitativní růst v rámci uzavřeného systému možný, žije na úkor nejen svých potomků, ale i některých méně šťastných současníků. Příčinami tohoto stavu a způsoby, jakými je možno k němu přistupovat, se zabývá sociální a kulturní ekologie.

„Sociální a kulturní ekologie je multidisciplinárním oborem (studijním programem) zkoumajícím filosofické, sociální, psychické a kulturní předpoklady a způsoby existence člověka v přírodním i nově utvářeném životním prostředí. Sociální a kulturní ekologie poznává a analyzuje zvláště vzájemné vztahy lidských kultur a přírody založené na etických, hodnotových a kulturních modelech, umožňující trvalou udržitelnost rozvoje člověka, kvality života a lidské společnosti v relativně stabilním přírodním a životním prostředí“ [fhs.cuni.cz].

Mám-li na závěr zasadit předkládanou práci do kontextu oboru, popsala bych ji jako historiografickou studii, která vychází z přístupu krajinně-ekologického, a za pomoci historické geografie, archeologie a pomocných věd historických usiluje, s respektem k hodnotám zakládajícím udržitelný rozvoj, o komplexní pohled na provázanost lidské společnosti a životního prostředí.

Cíle diplomové práce jsou následující:

a) Vyzkoušet aplikaci rámce DPSIR („driving forces – pressure – state – impact – response“; podrobně v kapitole 3.1 „Rámec DPSIR“) na historiografické studii.

- b) Vysledovat, kdy a jak společnost v dané lokalitě začala, během vymezeného období, reflektovat dopad své činnosti, kdy se objevují reakce na stav území.
- c) Poukázat na to, jak se měnící se nároky a potřeby společnosti a důsledky lidské činnosti projevují v krajině.
- d) Zpracovat ve vymezeném časovém úseku historii využití a podoby území současného přírodního parku, a vytvořit rešerši materiálu k danému tématu.

Za pomoci těchto cílů bych chtěla také upozornit na některé důsledky politických či administrativních rozhodnutí a na nezbytnost znalosti historie regionu a paměti krajiny pro to, abychom byli schopni vliv těchto rozhodnutí náležitě domýšlet.

2.3 Vymezení základních pojmů

2.3.1 Krajina

Krajina je definována mnohými způsoby, lze v nich však rozlišit dva přístupy. Jeden z nich vnímá krajinu jako reliéf, jako „*geomorfologické utváření určité oblasti*“. Druhý v sobě implicitně: „*obraz představující pohled na vnitrozemskou scénérii ...*“, nebo dokonce explicitně: „*část pevniny nebo výseč přírodní scénérie, obsažené v zorném poli pozorovatele*“, zahrnuje pozorovatele [Forman; Godron, 1993: 12]. První, kdo definoval krajinu, a to jako provázaný, „totální“ celek, byl roku 1802 Alexander von Humboldt. Později bylo holistické chápání krajiny překonáno a krajina se stala předmětem geografie. Celostní přístup se však v krajinném výzkumu objevuje dodnes [Ořáhel; Drdoš: 2009].

Vzhledem k východiskům této práce považují krajinu za něco, co existuje za předpokladu vnímání. Tedy, že krajina je příroda vyměřená dosahem lidského zraku (jeho „krajem“) a nahlížená skrze lidské potřeby. Uplatňování rostoucích nároků společnosti v přírodě a krajině dalo s postupujícím časem vzniknout nové potřebě – chránit přírodu a krajinu, a tak se i krajina dočkala své právní, poněkud obecné definice: „*Krajina je část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky*“ [§ 3, odst. 3, zákon č. 114/1992 Sb].

Kromě českého práva je problematika zachování a využívání krajiny pojednána na mezinárodní úrovni v Evropské úmluvě o krajině z roku 2000.³

³ Znění úmluvy uvádí například Löw a Míchal [Löw; Míchal, 2003: 13–19].

2.3.2 Krajinný ráz

České právo praví: „*Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu*“ [§ 12, odst. 1, zákon č. 114/1992 Sb.].

Při interpretaci tohoto zákona bývá relativizována „estetická hodnota“. Přírodní hodnoty, zvláště jsou-li v daném území právně ošetřeny, dokáže veřejnost přijmout a existenci krajinného rázu akceptovat. Předmětem sporu bývá hodnota estetická, která je často označována jako subjektivní a v rámci EIA exaktně neposouditelná, čímž se nezřídka stává cestičkou k prosazení zájmu investora.

Nejasnost termínu „krajinný ráz“ spočívá podle Löwa a Míchala především v neznalosti základních objektivních pravidel estetického hodnocení. Výsledek posudku by měl vyplývat z kombinace jednak „normativních estetických názorů“, které „*hledají podstatu objektivních estetických hodnot přímo ve fyzických vlastnostech vnější formy ..., tedy na straně objektu ...*“ [Löw; Míchal, 2003: 78], přičemž vycházejí z dobově podmíněné estetické normy. Dále pak z mimoestetických hodnot zákonu míry a řádu, a naposled z funkcionalistického postoje, který je protiváhou prvního uvedeného přístupu a klade důraz na účel, nejen formu objektů. Důležité je udržet uvedené koncepty v rovnováze [Löw; Míchal, 2003: 78–79].

„*Krajinný ráz některé lidi provokuje. Jsou zvyklí na jednoznačné hodnocení. Potřebují vidět čísla. Abstraktně znějící pojmy jako estetická hodnota nebo harmonické měřítko jsou pro ně nesrozumitelné a subjektivní. Sami ale podobná hodnocení a rozhodnutí činí*“ [Sklenička, 2011: 30].

2.3.3 Paměť krajiny

Stejně tak jako lze v rámci jednoho z přístupů pohlížet na krajinu jen jako na reliéf a nezahrnout antropogenní činnost, lze na prvky paměti krajiny pohlížet jako na antropogenní stopy, které sami o sobě žádnou paměť neobsahují.

Prvky paměti krajiny lze také označit za reliéf nebo lidské artefakty, teprve lidská paměť přináší paměť (do) krajiny [Sklenička, 2011: 36–38]. Paměť krajiny, staré struktury, které v ní lze číst a stopy, které lze nalézt, vznikaly často na základě vztahu a poznání lidí, jež na daném území žili a každý den se v něm pohybovali. Vznikali s citem a s vědomím závislosti na okolní krajině a odpovědnosti za možné následky. V tomto smyslu by nám

paměť krajiny měla být rámcem, v jehož kontextu bychom měli činit svá dnešní rozhodnutí [Sklenička, 2011: 24–26].

Paměť krajiny v sobě spojuje prvky estetické a historické. Z hlediska spíše estetického zpracovává v publikaci *Krajina a paměť* vztah člověka a krajiny Simon Schama [2007]. Na základě vybraných historických skutečností různých období a území, jež dává do souvislosti s kulturními symboly a mýty, poukazuje Schama na měnící se percepci krajinných složek (lesů, řek, hor, zahrad) člověkem. Odlišná percepce krajiny zakládá odlišný obsah její paměti, a tak i konkrétní fyzické prvky krajiny mohou získávat, na základě různých, kulturně podmíněných interpretací, rozdílné významy [Schama, 2007].

Záměrem této práce je upozornit spíše historickou podmíněnost paměti krajiny, než na její estetická východiska. Předpokládá tedy podobné, kulturním a společenským vývojem sjednocené vnímání krajiny a soustředí se na reflexi proměn okolí, nikoli na východiska jeho percepce.

Estetická a historická dimenze krajiny tvoří společně krajinný ráz, který tudíž lze označit za nedílnou součásti paměti krajiny. Ta je komplikovaná také tím, že je podmíněna pamětí lidskou, která je samozřejmě individuální. Pojátkem paměti jednotlivců může být právě historie, předávaná kolektivní paměť, kontext, pomocí něž lze v krajině číst.

„Místa uchovávají vzpomínky. ... Vzpomínky jsou součástí pochopení toho, kdo jsme byli – základu toho, kým jsme dnes. ... Nesmíme se nechat minulostí uvěznit – ale bez ní bychom ztratili své kořeny“ [Day, 2004: 128].

Tak jako vzpomínky v lidské paměti, vytrácejí se některé prvky paměti krajiny rychleji než jiné, nebo nejsou bez určitých (historických, archeologických či botanických) znalostí na první pohled vůbec patrné. Paměť krajiny lze teoreticky rozdělit na hmotnou a nehmotnou, ačkoli je tato hranice vzhledem k individuálním zkušenostem značně neostrá. K prvkům hmotné paměti by nejspíše patřily fyzické, každému patrné doklady působení člověka, artefakty a antropogenní tvary reliéfu, neboli „drobné krajinné prvky“.

Jedno z možných členění drobných krajinných prvků uvádí Igor Kyselka [2001], který rozlišuje: členění polností a jejich hranice (cesty, stromy, ploty, meze); cesty (úvozy, dláždění cest, zídky, patníky, mosty, aleje); drobné sakrální stavby (obrázky na stromech, kříže, památné kameny, sloupy, boží muka, zvonice, kapličky); studny a prameny; humna (stodoly, kůlny, seníky, špýchary, sklípky, sušárny) a technické struktury krajiny (větrné a vodní mlýny, náhony, vodní skluzy, lesní železnice, triangulace, dřevěné elektrické sloupy) [Kyselka, 2001].

S postupem času však artefakty zanikají a reliéf se obrušuje, zanáší, zarůstá, až lze známky lidské činnosti rozpoznat už jen díky indikačním druhům, pomístním jménům či znalosti místní historie, tedy paměti nehmotné. Místa spojující jedinečným způsobem hmotnou a nehmotnou paměť, uchovávající v sobě vzpomínku na osobní, citlivý a odpovědný přístup člověka, mívají často tzv. *genia loci*.

2.3.4 Artefakty a drobná exteriérová architektura

Objekty zařazené pod označení „artefakt“ lze do jisté míry pokládat za hmotnou paměť krajiny. V archeologické terminologii však „artefakt“ znamená jakýkoli předmět vytvořený člověkem [Gojda, 2000: 38–40], mohou to být tedy i střepy či například odpad, a tak se vzhledem k hmotným prvkům paměti krajiny (mimo antropogenních tvarů reliéfu) zavedl právní pojem „drobná exteriérová architektura“ (někdy také „drobné památky“), kam podle zákona č. 71/1994 Sb. spadají od určitého stáří následující artefakty:

Předměty z oboru architektury a exteriérové objekty chráněné zákonem č. 71/1994 Sb.	doba vzniku
1. drobná exteriérová architektura, např. kapličky, zvoničky, boží muka, polní a smírčí kříže, jejich součásti a fragmenty	starší 50 let
2. architektonické články a fragmenty a další součásti architektury provedené z jakéhokoliv materiálu	starší 70 let
3. exteriérové plastiky, jejich součásti a fragmenty, provedené jakoukoliv technikou z jakéhokoliv materiálu a kopie zhotovené stejným způsobem jako originál	starší 50 let
4. exteriérové mříže a mřížová vrata provedené z jakéhokoliv materiálu	starší 70 let
5. studny, kašny a jejich části	

Tabulka č. 1: Předměty z oboru architektury a exteriérové objekty chráněné zákonem č. 71/1994 Sb.

Uvedený zákon, v porovnání s klasifikací Ireny Bukačové [2006], zcela opomíjí například topografické terénní památky (hraniční kameny a mezníky, příkopy, triangulační a zeměpisné památky) či památky archeologické (kamenné mohyly, valy) [Bukačová, 2006], a nerozlišuje jejich kvalitu, ale řídí se pouze stářím artefaktu, což mnohdy může být na úkor péče o tyto památky.

Drobné krajinné prvky se samozřejmě vyskytují také na území přírodního parku. Vzhledem k rozloze oblasti a časovému rozsahu práce se systematicky soustředím jen na nejčtetnější a z dostupných materiálů průběžně sledovatelné prvky. Z krajinných prvků je to cestní síť, z drobných památek kříže, boží muka a pomníky. Zakresluji je pro jednotlivá

období do schematických mapek (více podkapitola 3.2.2); pro vybranou exteriérovou architekturu uvádím v přílohách soupis (příloha č. 6). Zbylé krajinné prvky zmiňuji příležitostně v příslušných kapitolách. Nesleduji drobné památky v intravilánech, předmětem mé práce nejsou ani indikační druhy.⁴

2.3.5 Genius loci

Genius loci, česky „duch místa“, je snad nejabstraktnějším z uvedených pojmů. „Genius“ je označení starých Římanů pro ochranného ducha. „Genius loci“ představuje v tomto smyslu tedy ochranného ducha místa, se kterým bylo vždy radno vycházet. Dobrý vztah s „geniem loci“ byl založen na dobrém vztahu k prostředí, v němž člověk žije [Norberg-Schulz, 1994: 18–23]. Ten předpokládá znalost; znalost zakládá citlivé nakládání s okolím, jehož výsledkem je harmonie, kterou v místě pocítujeme a která může (ale nemusí) být součástí toho, co dnes přeneseně nazýváme genius loci.

Polemiku, zda duch místa je nebo není výsledkem pouze citlivého lidského působení, lze podle Petra Mikšíčka [2005] interpretovat jako užší a širší pojetí tohoto pojmu. Pokud bychom se drželi (spíše architektonického) pohledu Norberga-Schulze [1994], musela by místa odchodem lidí a postupným chátráním staveb svého ducha ztrácet. Příklad opuštěného pohraničí, atmosféra liduprázdných zaniklých vsí však tento pohled vyvrací [Mikšíček, 2005: 142].

Spojitosť mezi těmito protichůdnými pohledy nabízí Christopher Day [2004], který odvozuje působení místa nejen od míry vzájemné harmonie člověka a prostředí, ale také od „správnosti místa“, jeho ekologického zdraví, integrity a opravdovosti [Day, 2004: 18, 127]. *„Opravdovost místa znamená mnoho. Dokážeme se najít v místech, která mají svou integritu, ale nikoli mezi přebujelými fasádami skrývajícími pusté užitkové části nebo mezi imitacemi materiálů. ... Integrita bez kompromisu je jedním z důvodů, proč se divočina – zralá, divoká příroda – dotýká duše silněji než vykonstruovaný park“* [Day, 2004: 18].

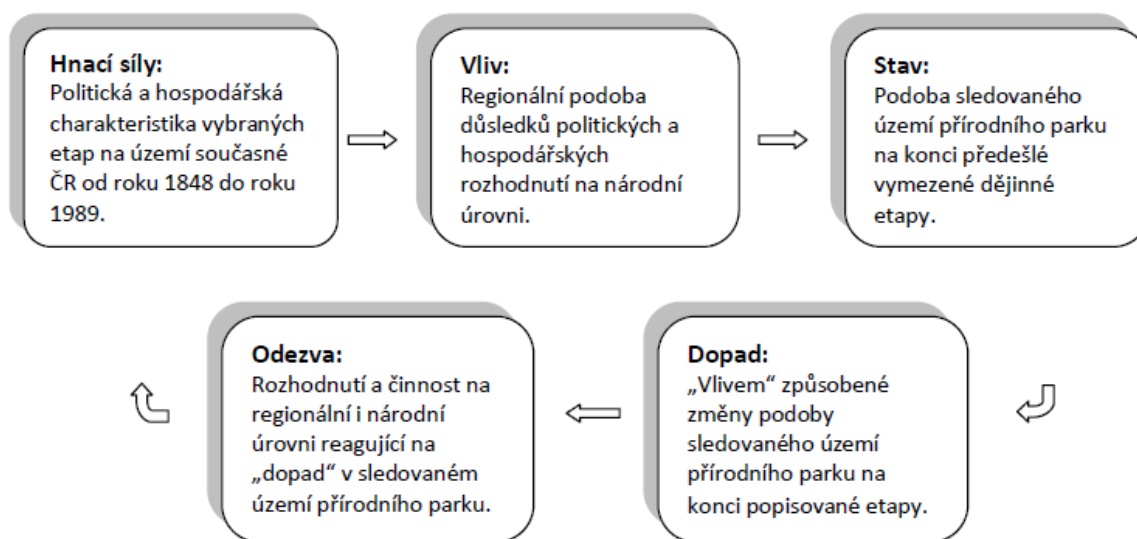
⁴ Příkladem historické interpretace na základě vegetačních příznaků v kulturní enklávě může být diplomová práce Petra Holého [Holý, 2006].

3. Metodika a materiál

Jelikož je diplomová práce syntézou historiografie, krajinné ekologie a historické geografie, odrazila se tato skutečnost také ve volbě použitých metod a technik. Ty jsou zastřešeny metodologickým, konceptuálním rámcem, který dává práci strukturu a hledá vztahy mezi informacemi z různých, výše zmíněných oborů, a poukazuje na možné důsledky lidských aktivit a rozhodnutí učiněných společností. Zvoleným rámcem je schéma „driving forces – pressure – state – impact – response“ (hnací síly – vliv – stav – dopad – odezva; dále jen DPSIR).

3.1 Rámec DPSIR

DPSIR je formální indikátorový rámec, který se zpravidla používá pro vyhodnocování indikátorů životního prostředí a snaží se postihnout kauzalitu jevů důležitých z hlediska ochrany životního prostředí [Moldan, 1996]. Jedná se o jednu z modifikací, rozšířenou verzi rámce „pressure – state – response“ (vliv – stav – odezva), který v sedmdesátých letech 20. století od kanadského statistika Anthony Frienda převzala a do praxe uvedla OECD [Jesinghaus, 1999: 5]. Použití rámce DPSIR pro účel částečně historiografické studie je tedy rozhodnutí poměrně nestandardní, ale právě vyzkoušet možnosti jeho aplikace na sledování proměn podoby určitého území v širším časovém rozsahu, je jedním z cílů diplomové práce.

Graf č. 1: Aplikace rámce DPSIR na téma proměn Přírodního parku Bezručovo údolí⁵

⁵ Zdroje a autory jednotlivých grafů, map a tabulek zařazených v textu práce uvádím v příloze č. 7.

Za „hnací síly“ vedoucí k proměně Přírodního parku Bezručovo údolí (také sledovaná oblast, Bezručovo údolí) považuji změny ve společnosti. Ačkoli jsou vazby mezi národní a regionální úrovní obousměrné, sledovala jsem vzhledem k lokálnímu zaměření studie společenské události pouze v linii směřující od národní úrovně k lokální. Obraz probíhajících změn na národní úrovni jsem se snažila sestavit především z historické literatury. Dále chci poukázat na „vliv“ hnacích sil a z dostupných archivních materiálů zachytit změny ve vybraných, k Bezručovu údolí přiléhajících katastrech (také zájmové území, Chomutovsko). „Stavem“ rozumím podobu přírodního parku na konci předešlé dějinné etapy před působením „vlivu“ okolních obcí v dané etapě, „dopadem“ naopak změny v přírodním parku po působení hnacích sil a vlivu. Vysledovat z písemných materiálů, kdy se ve společnosti začala objevovat „odezva“ na podobu krajiny po „dopadu“ a jaká byla její forma, je další cíl této práce. Metody, které jsem během jednotlivých kroků použila, uvádím v následující kapitole.

3.2 Metody

Postup při získávání informací k předkládané práci lze rozdělit na dvě oblasti. První zahrnuje práci s archivními materiály a jejich zpracování s pomocí historické a regionální literatury. Druhá spočívá ve sledování proměn území – v práci s mapami a v průzkumu terénu. Archivní materiály a současná literatura byly použity jako primární zdroj informací pro popsání hnacích sil, vlivu a odezvy; za pomoci kartografických údajů, průzkumu terénu, ale také písemných materiálů byl zachycen stav a dopad.

3.2.1 Metody historiografické

Předmětem jakéhokoli uchopení dějin či minulosti je určitá vybraná historická skutečnost, téma. Protože dějiny lze interpretovat různými způsoby, nahlížet z různých měřítek a soudit podle rozličných zkušeností, jeví se objektivní pojetí dějin (za předpokladu že mnohost objektivit je vlastně relativita) jako značně problematické. Aby bylo možné uchopení určité historické skutečnosti opakovaně, s odstupem času a snad nezkresleně porozumět, a zabránit tak jeho desinterpretaci a zneužití, je vhodné podle Jana Horského [2009] rozlišit teoretické, konceptuální uchopení skutečnosti od předmětu bádání, a vybrané „pramenné stopy“, které reprezentují předmět studia a z nichž je složena podoba poznání [Horský, 2009: 26–31].

Konceptuální uchopení historické skutečnosti – vztahu člověka k okolní krajině a reflexe jejích proměn – vychází z oboru mého studia, popsaného v teoretickém zakotvení práce. Jeho ústředním tématem je vztah společnosti/tí k (jejich) životnímu prostředí, adaptace a existence v prostředí, a uplatnění strategie trvale udržitelného rozvoje. Z tohoto myšlenkového prostředí vychází výše nastíněný koncept či metodologický rámec, který určuje interpretaci získaných informací. Předmětem historického studia je pak „vztah a reflexe“ v konkrétním zvoleném území a časovém období. Pramennými stopami mi byly písemné a kartografické archivní materiály,⁶ doplněné kontextem z dobové („pramenné“) a současné literatury, a z průzkumu terénu (podrobněji níže).

Historiografický přístup je vzhledem k vymezení práce (v souladu s terminologií Miroslava Hrocha uvedené v *Úvodu do studia dějepisu* [Hroch a kol., 1985]) syntézou následujících metod:

1) deduktivní a induktivní metody

Z jednotlivých informací získaných ze stabilního katastru, statistik, literatury a dalších zdrojů bylo třeba nejdříve vyvodit určitou představu o situaci na konkrétním území. Jelikož nejsou podklady pro všechny zkoumané jednotky totožné, jedná se o neúplnou indukci – prostý výčet skutečností, který lze zobecnit, ovšem s vědomím možnosti větší či menší nepravděpodobnosti závěru. Indukci bylo poté nutno, pro hledání souvislostí a systematizování a ucelení poznatků, doplnit dedukcí – zobecněním vyvozeného [Hroch a kol., 1985: 202–203].

2) metody nepřímé

Jelikož jsem neměla k dispozici pro vybrané období na daném území dostatek pramenných údajů, byla jsem nucena pro úplnost popisu použít i poznatků mimopramenných, tedy zdrojů s menší mírou autenticity [Hroch a kol., 1985: 206]. Ačkoli jsem vycházela i z pramenných poznatků, je zvolená metoda, vzhledem k použití také nepramenných údajů, „nepřímá“. Mé závěry jsou kombinací obou.

⁶ Použitými prameny byly kroniky, mapy a dokumenty SOkA Chomutov. Prameny a dobovou literaturu označuji dohromady jako „archivní materiály“.

3) diachronního přístupu – progresivní metody

Protože je jedním z cílů práce je poukázat na proměnu území vzhledem k lidským potřebám v souladu s časovou osou, jedná se o přístup diachronní. Vzhledem k rámci DPSIR lze sice v práci najít také synchronní pohled, ten je však možné považovat v tomto případě spíše za vztahové provázání, v němž hraje hlavní úlohu právě postupující čas. Používám-li diachronní přístup, používám automaticky také progresivní metodu. Podle Hrocha [1985] probíhá v podobných situacích „*postup historika paralelně s tím, jak probíhal historický proces. O událostech, které se staly ve starší době, se hovoří dříve než o událostech, které po nich následovaly*“ [Hroch a kol., 1985: 209].

4) komparativní (historickosrovnávací) metody

V tomto případě jde o komparaci podél časové osy [Hroch a kol., 1985: 235]. Objektem komparace bylo vymezené území a jeho „*hnací síly – vliv – stav – dopad – odezva*“, které byly porovnávány za pomoci diachronního přístupu a progresivní metody. Cíle srovnávání jsou patrné v cílech diplomové práce a kritéria srovnávání jsou vymezena rámcem DPSIR.

5) metody geografické

Předkládaná práce zohledňuje historický proces ve vztahu ke geografickému prostředí. Nepovažuje prostředí pouze za dějiště historického procesu, ale připisuje mu určující vliv na historický vývoj. Zkoumané území je jasně vymezeno a popsáno z hlediska geografických charakteristik [Hroch a kol., 1985: 251].

3.2.2 Zpracování map

Jak uvádím výše, sledování „stavu“ a „dopadu“ je z části založeno na zpracování získaných map a na terénním průzkumu. Dostupné mapy byly, vzhledem k časovému rozsahu, různého stáří, zaměření a měly rozdílná měřítka. Aby bylo možno je vzájemně porovnat, bylo nutné měřítka sjednotit. Toho jsem dosáhla naskenováním map do formátu *.jpg., který jsem následně v programu „Microsoft Office Picture Manager“ podle potřeby upravila, zvětšila či zmenšila do požadovaného měřítka a vyřízla vymezené zájmové území. Sledované změny způsobené využíváním území a čitelné z map (cestní síť, těžba, vodohospodářství ...), a prvky paměti krajiny zaznamenané během průzkumu terénu⁷, ale

⁷ Fotografie z terénu uvádím na příloženém CD.

také z dobové literatury či kartografických zdrojů (drobnou exteriérovou architekturu, zaniklá sídla, technické zajímavosti ...) jsem následně zanesla do schematických slepých map⁸. Porovnáním mapek vytvořených pro jednotlivá období pak vyvstávají rozdíly mezi „stavem“ území na počátku etapy a „dopadem“ lidské činnosti na jejím konci. Protože mapy v dílčích obdobích vznikaly pro odlišné účely (podrobněji níže) a díky rozdílným měřítkům jsou i jinak obsáhlé, nejsou slepé mapky pouhou syntézou vybraných map a poznatků z terénu, ale jsou v nich zahrnuta také sledovaná fakta o území, získaná z písemných materiálů.

3.2.3 Průzkum terénu

Během průzkumu terénu jsem vycházela z metod nedestruktivní archeologie, konkrétně z metody „povrchového průzkumu reliéfních tvarů“.

„Povrchový průzkum či výzkum antropogenních tvarů reliéfu zahrnuje vyhledávání, zaměřování, třídění a interpretaci tvarů reliéfu, které jsou pozůstatkem někdejší lidské činnosti“ [Kuna a kol., 2004: 237].

Cílem mého terénního průzkumu bylo vyhledávání zaniklých objektů, komunikací, pozůstatků po těžbě surovin a dalších stop působení lidí (jež spadají do oblasti mého zájmu) na základě předchozích informací získaných z družicových snímků, map a literatury, které v sobě třídění a interpretaci již zahrnovaly. Účelem průzkumu tedy bylo především zjistit, nakolik jsou v krajině patrné stopy lidské činnosti (ať už minulé či současné), zachytit jejich podobu a případně získat zcela nové informace.

⁸ Schematické slepé mapy zachycující „stavy“ jednotlivých etap jsou syntézou kartografických a písemných zdrojů pro uvedené období, a tak nelze jednoznačně přiřadit daný zakreslený „stav“ k určitému roku. Proto mapy označuji jako „Stav před ...“.

AREÁL	OBJEKT	POPIS
pravěká a raně středověká opevnění	opevnění	valy, příkopy vč. bran atd.
	vnitřní zástavba	cisterny, obytné budovy, kulturní stavby
pravěká a raně středověká pohřebiště	mohyla	konvexní, zpravidla kruhový útvar
zaniklé středověké vesnice	usedlost	shluk objektů (obytný obj., hospodářské budovy, studna apod.); konvexní i konkávní tvary
	rybník	hráz v místech (někdejší) vodoteče
	mlýn	skupina objektů v souvislosti s vodním tokem, rybníkem apod.
rezidenční sídla	panský dvůr	zbytky mohutnější a členitější architektury, někdy ve strategické poloze, často doprovázené vsí, interpretace možná z celkového kontextu
	tvrz	
	hrad	
zaniklé plužiny	mezni pás	liniový valový nebo schodovitý, hlinitý nebo kamenitý útvar, rozčleňující plužinu
	záhon	konvexní liniový, 5–10 m široký a několik desítek až stovek m dlouhý útvar uvnitř plužiny, vzniklý orbou
	terasa	umělá schodovitá úprava svahu, související s obděláváním polí
těžba surovin	lom	větší vytěžený prostor, často doprovází zaniklé vsi či jiná sídla
	sejp	halda prorýžovaného materiálu, vyskytuje se podél vodních toků, tvarem připomíná mohylu
	kutací objekt	rýha nebo jáma, související s vyhledáváním ložiska
	šachtice (šachta)	hlubší kolmý či šikmý vytěžený prostor, umožňující přístup k hlubinnému ložisku
	obval	skládá se ze šachtice (vklesliny) a odvalu (vyházená hlušina), souvisí s přípovrchovou těžbou
	dědičná štola	štola zajišťující odvodnění hlubinného dolu
	propadlina-pinka	sníženina vzniklá propadem vytěžených podpovrchových prostor
zpracování surovin	sklárna	tavicí pece, chladicí pece, haldy
	dehtařská pec	kupovitý útvar, 2–4 m v průměru, zpravidla s vnitřní kamennou konstrukcí
	milíř	okrouhlá plošina, někdy na okrajích zvýšená, 4–20 m v průměru
vojenská zařízení	středověké obléhací tábory	větší útvary s valy a příkopy
	novověká polní opevnění	otevřené (linie s redany, lunetami apod.), uzavřené (reduta, půlreduta, hvězdicovitá reduta, reduta s půlbastiony a bastiony)
komunikace	cesta	úvozy, terasy
falešné příznaky (přírodní a moderní antropogenní útvary)	vývrat	mělká vkleslina, často doprovázená konvexním útvarem
	snos kamenů	kruhová až nepravidelná hromada kamenů vynešených z pole
	jáma po vybuchlé bombě	nepravidelně kruhová vkleslina do cca 5 m v průměru
	vojenský okop	pro osoby nebo vozidla
	hranice lesní školky nebo parcely	liniový útvar, často nízký val a příkop

Tabulka č. 2: Výčet hlavních antropogenních tvarů reliéfu

3.3 Materiál

V této kapitole představuji použité současné i dobové literární a kartografické zdroje. Důvod proč tak činím, je nastíněn výše uvedenými myšlenkami Jana Horského [2009].

3.3.1 Mapy

Práce s mapami mě přivádí na pomezí historiografie a historické geografie. Eva Semotanová [1999] uvádí, že zatímco v historiografii je práce s mapami spíše doplňková a mapy samotné stojí na okraji zájmu badatelů, historická geografie mapové prameny běžně užívá a jejím úkolem je především výzkum proměn krajiny [Semotanová, 1999: 181–182].

Podle uvedeného by práce měla mít blíže k historické geografii. Faktem ovšem je, že vzhledem k značnému časovému rozsahu, jemuž se práce věnuje, se podoba využitých map dost lišila, a tak byla někdy podoba území rekonstruována spíše z písemných materiálů, zatímco mapy byly použity jen jako ilustrativní materiál. Předmětem studie jsem tedy na poli historické geografie, metoda však odpovídá spíše historiografii.

Pro vymezená období byly použity následující mapy:

a) 1848–1918

Základním kartografickým zdrojem pro toto období jsou mapy stabilního katastru z 1. poloviny 19. století.

„Hranice katastrálních obcí byly převzaty z josefského katastru, ale pozemky obdržely nová parcelní čísla, která v evidenci nemovitostí platí dodnes. ... Jako druhy pozemku se rozlišují: pole, louky, vinice, pastviny, zahrady, lesní půda, vodní plochy, neplodná půda. Tyto základní kategorie využití půdního fondu se ještě podrobněji dělí na jednotlivé skupiny (např. pole s ovocnými stromy, zahrady, rybníky s porostem rákosu apod.)“ [Lipský, 2000: 20].

Vzhledem k podrobnosti a rozměru jednotlivých císařských otisků a skic není proveditelné spojit všechny příslušné listy a získat kartografický podklad celého zájmového území. Pro šíři pramene jsem otisky stabilního katastru (na rozdíl od mladších historických vojenských a turistických map) nepoužila jen jako obrazový kartografický zdroj, ale jako základní výchozí dokument vykreslující podobu vybraného území. Jako kartografický zdroj mi posloužily především skompletované otisky v podobě tzv. skic,

pomocí nichž jsem zrekonstruovala podobu cestní sítě Bezručova údolí před rokem 1848 [archivnimapy.cuzk.cz: SKICI].

Jako další kartografické zdroje byly použity mapy soudních okresů Chomutov, Jirkov a Hora Sv. Šebestiána⁹ (1:36 000) a školní mapa okresu Chomutov a jeho okolí z roku 1895 (1:25 000) [Pachner; Rak; Semotanová; Šimůnek, 2007: list 6]. Protože tyto, ani žádné následující mapy nejsou oproti stabilnímu katastru doplněny dalšími informacemi, čerpala jsem je nadále z dobové literatury (statistiky, lexikon obcí, vlastivědy) a regionální literatury.

b) 1918–1948

V tomto časovém úseku, konkrétně v průběhu dvacátých let, proběhlo na území samostatného československého státu 3. vojenské mapování [archivnimapy.cuzk.cz: 3VM]. Mapy byly vypracovány v měřítku 1:25 000 a 1:75 000, lokalita současného přírodního parku a katastrů přilehlých vesnic byla rozdělena do čtyř listů okresů Chomutov, Kadaň, Most a Hora Sv. Šebestiána.

K dispozici je také školní mapa Chomutova a okolí z roku 1930 (1:100 000) [Karte des Bezirkes Komotau, 1930] a německá vojenská mapa části severočeského pohraničí. Tato mapa byla zapůjčena ze soukromých zdrojů a neobsahuje název, legendu ani jiné údaje [Mapa s. n., s. d.]. Německé pomístní názvy napovídají, že byla vydaná po roce 1938 (1:75 000), podle Petra Raka z chomutovského archivu však mapa zachycuje podobu kraje z konce dvacátých let. Tento fakt poukazuje na možné nepřesnosti a problémy spojené s kartografickými zdroji. Někdy, je-li mapa dosti podrobná, je možné díky zástavbě určit, zda zobrazení odpovídá roku vydání. Není-li mapa dosti podrobná, nebo nezobrazuje-li větší města s dynamičtější stavební činností, nemusí být tento problém odhalen a může dojít ke zkreslení.

Od konce 19. století je k dispozici nový obrazový zdroj – fotografie, později i pohlednice.

c) 1948–1989

Z počátečních let tohoto období existují záznamy vojenského mapování „Topo S-1952“ v originálním měřítku 1:25 000, 1:50 000 a 1:100 000 [archivnimapy.cuzk.cz:

⁹ Jedná se o přílohy k Selnerovým statistickým tabulkám [Karte bes Bezirkes ... in Selner, 1862, 1863a, 1863b], které vycházely v rozmezí několika let a mapové listy pro jednotlivé okresy tak mají různá data vydání.

TOPO]. Podobně jako u 3. vojenského mapování, bylo i v tomto případě zájmové území rozděleno, tentokrát dokonce do pěti listů.

Čím více jsem se blížila současnosti, tím hůře se, paradoxně, mapy regionu sháněly. Pro archivy a muzea byly příliš „mladé“, pro knihovnická zařízení zas neaktuální. Z druhé poloviny 20. století jsem tak získala k dispozici jen dvě turistické mapy. Z let 1972 (1:100 000) [Krušné hory, soubor turistických map, 1972] a 1976 (1:100 000) [Krušné hory, turistická mapa, 1976].

d) po roce 1989

Jako kartografický podklad pro současný stav území posloužila nejnovější turistická mapa z roku 2012 (1:50 000) [Krušné hory, Chomutovsko a Mostecko, 2012]. Novým zdrojem tohoto období jsou družicové snímky, široce přístupné veřejnosti pomocí internetu, jejichž pomocí lze sledovat pokryv a reliéf zemského povrchu. Jde o jakousi amatérskou obdobu letecké archeologie, která mi pomohla lokalizovat některé dopady lidské činnosti a usnadnila mi tak pohyb v terénu. V neposlední řadě jsou tyto snímky dokladem trvalosti otisků antropogenního působení v podobě krajiny.

3.3.2 Literatura a prameny

Stejně jako práce samotná, je i literatura kompilátem obsažených oborů. Literatura týkající se kontextu práce a metodologie (v „Seznamu pramenů a literatury“ je uvedena jako „Literatura metodologická“) – tedy geografie, archeologie, pomocných věd historických a krajinné ekologie – je zastoupena především odbornými publikacemi příslušných oborů, které se věnují jejich teoretickým a metodologickým přístupům, nepojednávají však konkrétní zvolený region [Brundtlandová, 1991; Hlaváček, 1998; Hroch a kol., 1985; Jesinghaus, 1999; Kuna a kol., 2004; Lipský, 2000; Moldan, 1996].

Ten je předmětem literatury historické a regionální (v „Seznamu pramenů a literatury“ je uvedena jako „Literatura věcná“). Sem řadím současnou literaturu a články týkající se historie [Kárník, 2000, 2002, 2003; Efmertová, 1998; Binterová, 1997, 2000a, 2000b, 2000c; Rak 2005, 2010] či přírody [Ondráček; Tejrovský, 2001; Kuncová a kol., 1999] vybrané lokality, ale také literaturu dobovou [Sommer, 1846; Harlacher, 1875; Čelakovský, 1881; Heimatskunde, 1898; Šubrt, 1908; Sajner, 1970]. V celku se jedná výlučně o „jednooborové“ publikace, které neusilují o multidisciplinární přístup. Vzhledem k absenci komplexního zpracování území vybírám také informace z tisku a

jiných periodik. Na pomezí oborů historie, kulturologie a kulturní ekologie se pohybuje Petr Mikšíček, který ovšem zpracovává podstatně širší území než jen Chomutovsko [Mikšíček, 2005, 2006].

Při práci s prameny a literaturou z období 1848–1945 jsem se částečně dostala na půdu pomocných věd historických. Vzhledem k podobě (výhradně písemných) materiálů šlo, přesněji řečeno, pouze o paleografii. Naprostá většina archivních materiálů z uvedeného časového rozpětí byla tištěna německým novogotickým písmem, tzv. švabachem [Fischer, 1898; Klement; Enz, 1940]. S texty psanými ručně, tzv. kurentem¹⁰, jsem se nesetkala. Vzhledem ke geografickému umístění zkoumaného území a tudíž naprosté převaze německy mluvícího obyvatelstva, jsem v období let 1848–1945 s jinými než německými archivními materiály prakticky nepracovala. S tím souvisí také problematika německého místopisu a pomístních jmen.¹¹ České texty, psané i tištěné humanistickým písmem, se mezi prameny začaly obecně objevovat až po roce 1918, v případě pohraničí po roce 1945.

Kapitolu samu pro sebe tvořily při práci se zdroji kroniky.¹² Ačkoli svou osobnost při zprostředkovávání určité události nedokáže zcela odfiltrovat asi nikdo z nás, při čtení kronik je třeba být v této věci obzvláště ostražitý. Do obecních zápisů se často promítla atmosféra doby a osobní vztah k místu a lidem, někdy ještě posílen o tvůrčí osobnost kronikáře. Objektivní základ bývá často ovlivněn subjektivním pohledem a emocemi, a tak i když je možné dozvědět se ze záznamů o některých skutečnostech, je těžko usuzovat o jejich pravé příčině [Lipský, 2000: 21]. Na území bývalých Sudet byla tato skutečnost navíc posílena událostmi z let 1938–1945, kdy se do zápisů (pokud se zachovaly)¹³ promítla atmosféra doby a tím dané rozpoložení obyvatel

¹⁰ K unifikaci písma a všeobecnému užívání novogotické kurzívy přispěla reforma nižších škol rakouského mocnářství, vyhlášená ve školském zákonu z 6. prosince 1774. Od 1. poloviny 19. století však začíná do česky psaných textů pronikat dříve pouze v latině používané humanistické písmo a kurent se nadále používá jen v němčině [Hlaváček; Kašpar; Nový, 1988: 97].

¹¹ Německý místopis je pro Chomutovsko a Kadaňsko kompletně pojednán ve formě slovníků Josefa Lorbera [Lorber, 1994, 1998].

¹² Povinnost psát kroniky byla dána zákonem už od roku 1835. Vzhledem k neexistenci samospráv do roku 1918 ale nebyla vůle společnosti kroniky dlouhodobě vést a nebyl ani nikdo, kdo by dodržování tohoto zákona kontroloval. Zákon byl připomenut jeho obnovením v roce 1920 (č. 80/1920 Sb.) a doplněním roku 1921 a 1932 (č. 211/1921 Sb. a 169/1932 Sb.) [Rak, 2006: 113–116]. Svou roli později sehrály také česko-německé vztahy.

¹³ Po skončení druhé světové války byly v kronikách hromadně ničeny zápisy z dob Protektorátu. Záznamy byly buďto začerněny, nebo zcela odstraněny. Zatímco Němci se snažili, aby zásahy do kroniky byly k nepostřehnutí, Češi se po vytrhaných stránkách a poškozených zápisech absolutně nesnažili skrýt stopy [Rak, 2006: 113–116].

4. Geografické vymezení a charakteristika zkoumaného území

4.1 Geografické vymezení území

Přírodní park Bezručovo údolí se rozkládá na čtrnácti katastrálních územích. Tři z nich patří zaniklým obcím Manhratice, Stráž a Pohraniční, zbývající vesnicím¹⁴ Krásná Lípa, Domina, Suchdol, Křimov, Nová Ves, Hora Sv. Šebestiána, Načetín, Jindřichova Ves, Radenov, Bečov, Blatno a Hrádečná. Část oblasti leží také na katastru města Chomutova – Horní Vsi. Ačkoli sleduji proměny podoby pouze oblasti současného přírodního parku, zahrnuji do území relevantního pro výzkum celé katastry, protože právě lidé na nich žijící ovlivňovali podobu sledované oblasti. Území, jehož proměny sleduji a na níž se nachází Přírodní park Bezručovo údolí, označuji jako „sledovanou oblast“ či prostě jako Bezručovo údolí. Sledovanou oblast rozšířenou o zbytky katastrů přiléhajících vesnic nazývám „zájmovým územím“ či Chomutovskem.¹⁵ V následujících kapitolách se budu věnovat přírodním poměrům zájmového území, které určily lokální podobu života společnosti a jejích, v průběhu času měnících se, potřeb.

Sledovaná oblast Přírodního parku Bezručovo údolí leží severozápadně od Statutárního města Chomutov. Její celková rozloha je přibližně 6 500 hektarů, rozprostírá se v nadmořské výšce 380–850 metrů nad mořem. Bezručovo údolí je nejdelším a nejhlubším údolím Krušných hor. Je dlouhé 13 kilometrů a tvoří pozvolný přechod mezi podkrušnohorskou uhelnou pánví a hřbetem Krušných hor [echomutov.cz]. Oblast v sobě zahrnuje tři chráněná území, turistické a cykloturistické trasy, vodohospodářské stavby a jiná lidská díla, a je tak ideální oblastí pro pátrání po historii zájmu lidí o krajinu.

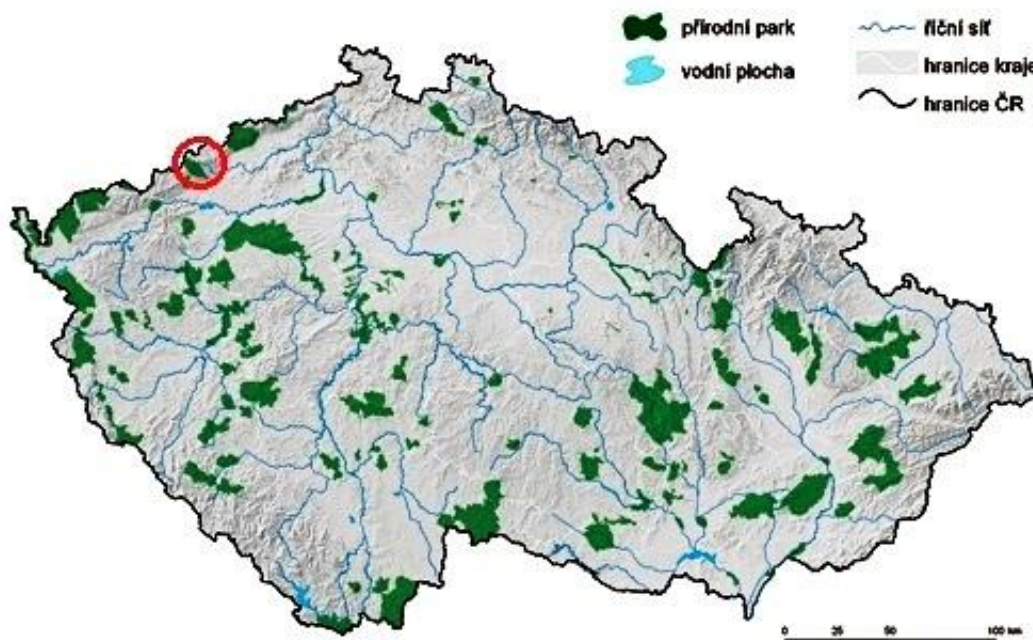
Celková rozloha zájmového území je dána součtem rozlohy katastrálních území všech patnácti vesnic a Horní Vsi, a činí 10 600 ha.¹⁶ Nejnižší bod celé oblasti – 350 m n. m. – je v Chomutově, Horní Vsi. Nejvýše položené místo leží 878 m n. m. Je jím Kamenná hůrka na hranici katastru obce Radenov. Více než 90% území leží v nadmořské výšce

¹⁴ Katastry uvedených obcí, přestože některé z nich úředně zanikly, zůstaly pro zvolené období 1848–1989 neměnné. Plochy katastrů uvedených v textu jsou převzaty z publikace z roku 1935.

¹⁵ Zájmová oblast se samozřejmě neshoduje s celou oblastí okresu Chomutov, označení je tedy poněkud přenesené. Pro polohu konkrétních obcí zájmového území viz obrazová příloha č. 15: *Mapa sledované oblasti Přírodního parku Bezručovo údolí 2012*.

¹⁶ Krásná Lípa: 221 ha; Domina: 629 ha; Suchdol: 308 ha; Křimov: 591 ha; Stráž: 388 ha; Manhratice: 860 ha; Nová Ves: 988 ha; Hora Svatého Šebestiána: 428 ha; Pohraniční: 1327 ha; Načetín a Jindřichova Ves: 1401 ha; Radenov: 835 ha; Bečov: 1099 ha; Blatno: 504 ha; Hrádečná: 403 ha; Horní Ves: 618 ha [Statistisches Gemeindelexikon der Tschechoslovakischen Republik, Land Böhmen, 1935: 98–101].

přesahující 500 m n. m. 15 kilometrů dlouhá severní hranice vymezené oblasti je zároveň česko-německým pomezím [Krušné hory, Chomutovsko a Mostecko, 2012].

Mapa č. 1: Poloha Přírodního parku Bezručovo údolí v rámci České republiky

4.2 Geologické poměry

Zájmové území je z hlediska geologického složeno z přeměněných starohorních hornin, mezi nimiž jsou zastoupeny především ruly, svory a svorové ruly. Jejich stáří je odhadováno na více než 560 miliónů let, v jejichž průběhu byl masiv rozčleněn čedičovými výlevy a intruzemi žuly. Takovéto složení metamorfovaných hornin různého stáří bývá označováno také jako krystalinické břidlice [Poštolka; Jindra; Lorber, 1978: 8]. Ačkoli je Krušnohoří spjato s montánní minulostí, sledovaná oblast Bezručova údolí nezahrnuje oblasti těžby rud ani jiných nerostů, vyjma lámání kamene.

Na zájmovém území pak probíhala těžba stříbrných a kobaltových rud, a to na katastru Nové Vsi a Hory Sv. Šebestiána, ovšem mnohem dříve než ve vymezeném časovém období [Binterová, 2000a: 23–31].

4.3 Pedologické poměry

Vzhledem k mateční hornině nejsou půdy v zájmovém území příliš bohaté a tedy ani vhodné k zemědělství. Na celém území převládají kyselější, jemnozrné, hnědé lesní půdy. Svahy Bezručova údolí jsou pokryty hlinitopísčnými, území na hřbetu hor pak spíše kamenitými půdami [Mištera, 1984: 134].

Významný je na zájmovém území výskyt rašeliništní půdy, která spolu s hustým zalesněním po dlouho dobu určovala způsob obživy místních. Ve sledované oblasti se rašelina těžila u Hory Sv. Šebestiána, a v malé míře u Nového domu na katastru obce Načetín.

4.4 Hydrologické poměry

Páteřním tokem celého území je řeka Chomutovka, náležící k povodí Ohře a úmoří Severního moře. Pramení v rašeliništi pod Jelení horou a protéká Bezručovým údolím, jehož reliéf vymodelovala. Má dva důležité přítoky – Křimovský potok a potok Kamenička. Oba se vlévají do Chomutovky na 11. kilometru toku (Křimovský zprava, Kamenička zleva)¹⁷ v místě bývalého Třetího dolského mlýna a oba vytvářeli podobu údolí přiléhajících k Bezručovu, jimiž protékají (Křimovské údolí a Údolí Kameničky). Na Křimovském potoku i na Kameničce jsou přehrady sloužící jako zásobárna pitné vody pro Chomutov. Dále je v oblasti množství malých horských potoků, charakteristických kamenitým dnem a poměrně prudkým spádem. Mnohé vodní zdroje vytékají z místních rašelinišť; oblast přírodního parku je bohatá na vodní prameny (na nejnovější turistické mapě jich lze napočítat třináct [Krušné hory, Chomutovsko a Mostecko, 2012]). Krušnohoří celkově je charakteristické vysokým ročním úhrnem srážek (na hřebeni až 950 mm) a místy přirozené akumulace vod [Kuncová a kol., 1999: 81].

4.5 Klimatické poměry

Většina zájmového území leží ve výšce 500–800 m n. m., jeho průměrná roční teplota se pohybuje kolem 4 °C a spadá tedy do mírně chladného klimatického okrsku. V nížinné části se pohybuje průměrná teplota okolo 8 °C [Kuncová a kol., 1999: 81].

Za nížinnou oblast lze považovat zhruba 10% z celého území. Ty tvoří dno Bezručova údolí s protékající Chomutovkou, sevřené mezi zalesněnými svahy. Oblast má

¹⁷ Neuvádím-li jinak, orientuji strany po proudu Chomutovky, která vytéká z rašelinišť u státní hranice (na SZ zájmového území), protéká Bezručovým údolím, Chomutovem a ústí do Ohře.

tím pádem své specifické (vlhčí a chladnější) klima a není tedy nížinou v pravém slova smyslu.

Průměrná roční vlhkost vzduchu je vyšší než 85%, roční úhrn slunečního záření je (v celých Krušných horách) nejmenší v České republice (méně než 3 500 MJ/m²)¹⁸ a průměrná roční rychlost větru bývá 5–6 metrů za sekundu [Tolasz, 2007: 139, 166, 175]. Je patrné, že se jedná o větnou, nepřítliš pohostinnou oblast, se spíše chladným a vlhkým klimatem s minimem slunečných dnů. Zdejší podnebí bývá, především v nižších polohách, ovlivňováno inverzemi, průmyslovými exhalacemi a zvýšenou prašností způsobenou povrchovou těžbou v Podkrušnohoří.

4.6 Reliéf a biocenóza

Hřbet Krušných hor, na kterém se nachází většina zájmového území, je spíše rovinatý či mírně zvlněný s množstvím luk a rašelinišť. Na vymezeném území je z hlediska reliéfu dominantní právě Bezručovo údolí, propojující podhorskou pánev s horským hřebenem. Výraznějšími prvky reliéfu jsou ještě Křimovské údolí a Údolí Kameničky, přiléhající k centrálnímu Bezručovu. Oblast je z převážné části zalesněná, výjimku tvoří pouze pozemky v okolí vesnic, využívané dříve k hospodaření a pastvě dobytka. Dnes jsou plochy zatravněny a v malé míře se na ně navrácí pastva dobytka, roste však tlak na využití území pro výstavbu větrných elektráren.

Původní lesy v zájmovém území byly smíšené, tvořené především buky, jedlemi a smrčínami. Dnes je původní skladba nahrazena smrkovými monokulturami a souvislejší porost přirozených květnatých bučin se zachoval pouze v některých údolních oblastech, jež jsou nyní, stejně jako rašeliniště v oblasti, předmětem ochrany [Kuncová a kol., 1999: 82]. V údolí podél Chomutovky převažují lužní lesy tvořené olšemi a vrbami. Vzácně zde hledá své potravní příležitosti čáp černý. Ve smrkových monokulturách se daří sýkorám a sovám (žije zde například sýc rousný či kulíšek nejmenší), dále pak vysoké a černé zvěři. V bučinách lze narazit na kuny, lišky a vzácně také na jezevce lesního [Ondráček; Tejrovský, 2001: 38–42].

4.7 Ochrana přírody a krajiny

V rámci charakteristiky lokality bych dále ráda uvedla, jaké prvky ochrany přírody a krajiny lze v přírodním parku v současnosti nalézt a jak lze oblast z krajinářského

¹⁸ Průměrný roční úhrn slunečního záření pro Českou republiku činí 3 800 MJ/m² [Tolasz, 2007: 166].

hlediska klasifikovat. V této kapitole proto zužuji svůj popis ze zájmového území na sledovanou oblast – tedy zaměřuji se pouze na Přírodní park Bezručovo údolí bez zbytků katastrů přilehlých vesnic. Z hlediska vývoje ochrany přírody pro mě není celé zájmové území relevantní.

Z pohledu koeficientu ekologické stability, který porovnává relativně stabilní a labilní plochy, je přírodní park jednoznačně typem přírodě blízké stabilní krajiny [geobio.cz]. Podle typizace krajiny od Formana a Godrona [1993], zohledňující intenzitu antropogenní přeměny krajiny, lze Bezručovo údolí zařadit do typu: „*Obhospodařovaná krajina – s převahou obhospodařovaných ekosystémů jako jsou lesní nebo travní porosty, s výskytem původních druhů, ale převahou několika preferovaných druhů s cílem využití jejich produkce biomasy*“ [geobio.cz].

Oblast, v rámci jejíž podoby sleduji otisk proměny společnosti, je vymezena hranicemi přírodního parku. Jedná se tedy o území s „významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, u nichž omezení využívání stanovuje příslušný kraj v nařízení a jejich zřízení“ [Pešout; Hošek, 2012: 7]. Přírodní parky představují územní celky, které nespádají do kategorie velkoplošných zvláště chráněných území (i když by některé z nich parametry pro zařazení splňovaly) a bývají zaměřeny především na ochranu krajinného rázu.¹⁹ Celkem je v současné době v České republice 139 přírodních parků rozkládajících na 7 963 km² [Pešout; Hošek, 2012: 2–8], což je přibližně 10% celkové rozlohy republiky.

„Přírodní park Bezručovo údolí byl vyhlášen Okresním úřadem v Chomutově v roce 2002. Jeho posláním je zachování stávajícího rázu krajiny podél toku Chomutovky a jejích přítoků, jakož i části náhorní plošiny Krušných hor s typickými rašeliništi. Chráněn je zejména přirozený charakter vodních toků, smíšené listnaté a lužní lesy, prameniště a louky s charakteristickou florou a faunou, s hojným výskytem chráněných a ohrožených druhů rostlin a živočichů. V přírodním parku je umožněna přijatelná míra rekreace

¹⁹ „Krajinu s výrazně soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami krajinného rázu mimo zvláště chráněná území je možné zvýšeně chránit zřízením přírodního parku. Přírodní park je zřizován nařízením kraje. Obsahem tohoto nařízení je jednak vymezení území se zvýšenými estetickými a přírodními hodnotami a jednak stanovení omezení ve využívání tohoto území tak, aby bylo vyloučeno takové využívání krajiny, které by vedlo k poškození nebo narušení stavu tohoto území. Stanovená omezení by měla směřovat výlučně k ochraně přírodních a estetických hodnot krajinného rázu. Omezení mohou spočívat ve stanovení konkrétních regulativů výstavby a dále ve stanovení činností, které lze konat pouze s předchozím souhlasem orgánu ochrany přírody. K udělování takových souhlasů je pak oprávněn příslušný, na základě zbytkové působnosti obecní, úřad obce s rozšířenou působností. Je nutné zdůraznit, že přírodní park není zvláště chráněným územím a stanovená omezení by neměla regulovat lidskou činnost přísněji než ze zákona stanovená regulace činností ve zvláště chráněných územích“ [§12, odst. 3, zákon č. 114/92Sb.].

obyvatel (zejména turistika) a akceptovatelný rozvoj přilehlých obcí“ [Pachner, nepublikováno].

V rámci české právní úpravy byla ve sledované oblasti vymezena tři maloplošná chráněná území – NPR Novodomské rašeliniště, PR Buky nad Kameničkou a PP Krásná Lípa. V rámci evropského práva je území součástí Natury 2000, konkrétně jako EVL Bezručovo údolí, EVL Novodomské a Polské rašeliniště, a jako PO Novodomské rašeliniště – Kovářská [drusop.nature.cz/tms].

5. Období let 1848–1918

5.1 Průmyslová revoluce

Na přelomu první a druhé poloviny 19. století prožívala střední Evropa vrcholné období průmyslové revoluce. Charakterizovat obecně dění tohoto krátkého období v Evropě je prakticky nemožné, protože nástup průmyslové revoluce²⁰ a vznik občanské společnosti, který bývá do 19. století připisován, je proces pozvolný a dlouhodobý.

Většina autorů, shodně s Efmertovou [1998], však popisuje průmyslovou revoluci jako zhruba stoletý proces započatý v Anglii v 18. století, který postupně přešel Evropou a naposledy zasáhl na přelomu 19. a 20. století její jihovýchod [Efmertová, 1998: 145]. Rozdíl v průběhu průmyslové revoluce mezi jednotlivými regiony Evropy mohl být i více než sto let.

Z hlediska sociální a kulturní ekologie byl počátek průmyslové revoluce spojen především se změnou rozsahu a trvání působení činnosti člověka na jeho okolní prostředí. Jde tedy o období, kdy lidé začali na své okolí působit zvýšenou intenzitou, která se pak projevila nejen v lokálním či regionálním, ale i globálním měřítku. Produkce odpadu a znečištění narostla do té míry, že se tato kategorie stala další, uměle vytvořenou složkou životního prostředí, a do všech ostatních na globální úrovni zasáhla. Lidé začali být v tuto dobu zcela závislí na dodatkové energii, a tak došlo k plošnému čerpání zdrojů a úložišť (obnovitelných i neobnovitelných), které se brzy projevilo na podobě krajiny a kvalitě životního prostředí. Změny proběhly také v uspořádání výroby. V zemědělské oblasti začal rozvoj velkochovů, v řemeslné oblasti pak manufaktur. V souhrnu šlo o období začínajícího výrazného trvalého narušení rovnováhy využití životního prostředí člověkem a možností jeho obnovy [Rynda, 1997].

Komplexně se, z hlediska proměn krajiny a průběhu průmyslové revoluce v Čechách, věnuje historik a archeolog Václav Matoušek [2010]. Z textu je patrné, že i na menším území, jako jsou Čechy, byl průběh mnohvrstevný a nevyrovnaný.²¹ Proměna krajiny byl proces stejně pozvolný, pro který dokonce žádný revoluční rok nenajdeme. Událostí, která výrazně a tedy revolučně zrychlila její proměny, bylo zavádění železnice, především pak jeho důsledky [Matoušek, 2010].

²⁰ Termín „průmyslová revoluce“ se v evropské literatuře používá zhruba od 1. poloviny 19. století [Matoušek, 2010: 66], a k 19. století bývá obecně (a ne zcela správně) nejčastěji přiřazována.

²¹ Průmyslová revoluce ve vztahu k různým lokalitám či tématům byla zachycena také v některých diplomových pracích katedry SKE FHS UK [Skopeček, 2008; Csémy, 2009; Jakešová, 2009].

Tím se dostávám k problematičnosti jakékoli „revoluce“. O její ne/existenci rozhoduje lidmi přisouzené časové a prostorové měřítko. Stejně tak jako Jiří Sádlo [2005] relativizuje revoluci neolitickou [Sádlo; Pokorný; Hájek; Dreslerová; Cílek, 2005], projevuje se jistá „nerevoluční rozmazanost“ i při snaze vymezit revoluci průmyslovou.

Následující kapitola bude zacílena na změny na Chomutovsku, především pak na území Přírodního parku Bezručovo údolí v letech 1848–1918. Nejprve uvedu politické, hospodářské a společenské poměry na území českých zemí, v dalších podkapitolách se pak zaměřím na zájmové území a sledovanou oblast.

5.2 Hnací síly (1848–1918)

Až do poloviny 19. století si poměry v Rakousku-Uhersku zachovávaly pozdně feudální ráz absolutistické monarchie. Venkovské poddanské obyvatelstvo a šlechtické velkostatky zajišťovaly produkci potravin a byly také nejvýznamnější reprodukční jednotkou celé společnosti. V průběhu let 1848 až 1918 – zejména v prvních dvou desetiletích tohoto období – došlo na zmíněném území k zásadním společenským změnám, které se postupem času v různé míře intenzity a specifičnosti projevily na celém území monarchie [Efmertová, 1998: 15–18].

Poté, co po revolučním převratu byla ve Francii 25. února 1848 vyhlášena republika, zasáhlo revoluční nadšení i státy střední Evropy včetně jednotlivých částí habsburské monarchie včetně Čech. Obecně se tyto hnací síly proměny společnosti, jejího života, hodnot a potřeb projevily v následujících rovinách:

5.2.1 Politická a národnostní situace v českých zemích

Na francouzské události zareagovali zástupci českého národa hned v březnu roku 1848, kdy byly sepsány dvě petice s politickými státoprávními a národními požadavky. V reakci na první petici císař Ferdinand V. vyhověl jen některým z požadavků,²² což se nelíbilo českým radikálům a tak byla sepsána petice druhá, ovšem ani ta další ústupky ze strany monarchie nepřinesla. Požadavky vznesené českou reprezentací – zejména pokud se týkaly národnostních otázek – se však nelíbily Němcům žijícím v českých zemích (tvořili tehdy asi třetinu obyvatelstva). Další rozkol mezi oběma národnostmi představovala otázka budoucího státního uspořádání monarchie. Češi podporovali její proměnu na federální stát,

²² „Slíbil zrovnoprávnění češtiny a němčiny, nutnost znalosti obou zemských jazyků úředníky, zřízení obecní samosprávy, zmírnění potravní daně, kolkovních a taxových poplatků a vytvoření obecních ozbrojených sil. Ostatní požadavky císař odsunul“ [Efmertová, 1998: 31].

zatímco část Němců ji chtěla spojit do jednoho velkého státního celku s Německem [Efmertová, 1998: 28–48].

Poslední výrazné české vzepětí v revolučním roce 1848 proběhlo 12. května (tzv. pražské lidové povstání); bylo vyprovokováno a později potlačeno vojáky pod vedením knížete Alfréda Windischgrätze, a jehož výsledkem byla hlavně protičeská opatření. Ve Vídni však snahy o změny neuhaslly a vídeňské květnové povstání přineslo první výrazný úspěch, který změnil poměry v celé monarchii: jednání říšského sněmu o nové ústavě vyvrcholilo 7. září 1848 císařským patentem, kterým bylo zrušeno poddanství. Započatá demokratizace však neměla dlouhého trvání. V prosinci 1848 vystřídal požadavkům relativně svolného Ferdinanda V. František Josef I., zastávající spíše anti-konstituční postoj a revoluce byla postupně potlačena [Efmertová, 1998: 28–48].

Následovalo období Bachova „neoabsolutismu“, během kterého se vytvořilo nové byrokratické uspořádání monarchie. To upevnilo roli státu a postupně oslabovalo občanské svobody získané v revolučním roce 1848. Veškerá rozhodovací moc byla opět soustředěna do rukou císaře. Na rozdíl od doby před rokem 1848 ale ekonomická politika státu podporovala požadavky buržoasie, která se rychle stala politicky loajální. V letech 1850–1855 došlo také k řadě administrativních a správních reforem. Byly zreformovány kraje a vytvořeny politické a soudní okresy, zřízeny obchodní a živnostenské komory. Hospodářství a průmyslu se dařilo, naopak rozvoj politických práv a svobod v lepším případě stagnoval [Efmertová, 1998: 28–48].

Přesto začaly v průběhu druhé poloviny padesátých let 19. století opět ožívat české politické iniciativy. Zformovalo se křídlo konzervativců, ke kterým inklinovali především příslušníci šlechty a buržoasie, kteří vyznávali spíše status quo než dalekosáhlé proměny politických a společenských poměrů. Ty byly bližší liberálům, kteří sehráli klíčovou roli během roku 1848, a také radikálům [Urban, 2003: 176–187]. Produktem revoluce a společenských zvrátů v Evropě pak byla ideologie Karla Marxe a Bedřicha Engelse oslovující rozrůstající se dělnickou třídu [Urban, 2003: 123], jež se stala myšlenkovým základem dělnických hnutí.

Příslibem podílení se na rozhodování a snad i národního sebeurčení byl říjnový diplom z roku 1860. Císař v něm ohlásil přechod k ústavnosti a uznání volených zástupců jakožto spolupodílníků na rozhodování a historické svébytnosti jednotlivých zemí monarchie (proti kterému se ohradili němečtí liberálové v Čechách). Prosazení plných občanských svobod ale nenásledovala důsledná přeměna politického uspořádání monarchie

podle jejích třech hlavních historicko-právních celků. V prosinci 1867 došlo k rakousko-uherskému vyrovnání a Češi se naplnění svých požadavků nedočkali [Efmertová, 1998: 49–57].

Po prosincové ústavě vedli čeští političtí zástupci vůči říšské radě pasivní resistenci, která trvala do roku 1874, kdy Moravané přednesli v říšské radě své ohrazení vůči státoprávnímu rozdělení. Tato událost vedla ke změně přístupu české politické scény a k další vlně politické aktivity. Ústředním tématem české politiky před první světovou válkou byly národnostní a jazykové otázky. Byla navrhována různá jazyková opatření, která zpravidla vyvolávala vlnu nevole na straně Němců žijících v českých zemích, další rozpory obou národů přinášela otázka volebního řádu a národnostních menšin [Efmertová, 1998: 79–130].

Díky rostoucí politické iniciativě Čechů a jejich zlepšující se hospodářské pozici na přelomu 19. a 20. století začala být otázka česko-německých vztahů aktuální především v pohraničních, etnicky smíšených oblastech. Nejzávažnější byla otázka správního uspořádání těchto oblastí a úředního jazyka [Efmertová, 1998: 79–130].

Než mohla být tato témata vyřešena, vypukla první světová válka. Po rozpadu rakousko-uherské monarchie se problematika česko-německých vztahů přenesla do nových reálií samostatného československého státu, který propast mezi Čechy a Němci ještě zvětšil.

5.2.2 Hospodářská a společenská situace v českých zemích

Z hlediska průmyslové revoluce v historickém pojetí Marcely Efmertové [1998] či Otty Urbana [2003] zahrnuje popisované období let 1848–1918 obě její fáze – konec fáze první v sedmdesátých letech 19. století, a poté začátek fáze druhé. První fáze vycházela z vědecké revoluce 17. a 18. století a projevovala se především v technické, posléze hospodářské a finálně společensko-politické rovině rozkladem starého pozdně-feudálního systému. V druhé fázi pak probíhá masivní mechanizace, charakteristická především rozmachem dopravy²³ a změnami technologie tovární výroby [Efmertová, 1998: 145–146].

²³ „Počátky hromadné osobní přepravy na území českých zemí spadají do 20. a 30. let, kdy se objevily první koněspřežné dráhy. Vlastní rozvoj železničních tratí se uskutečnil od poloviny 19. století do poloviny jeho 70. let, kdy již byla dobudována a v plném provozu základní síť nově postavených silnic, jichž v Čechách sloužilo přes 3 800 km a na Moravě a ve Slezsku 1 100 km. Komunikace se užívaly mimo vojenské a poštovní účely také pro místní i dálkovou formanskou (omnibusovou, v některých oblastech i pravidelnou) přepravu nákladů i osob, zajišťovanou poštmistry a hostinskými“ [Efmertová: 1998, 190].

Změny probíhaly také v lesnictví (roku 1853 byl vydán císařský patent umožňující výkup a využívání vrchnostenských lesů [Matoušek, 2010: 82]) a v zemědělství (postupné úpravy vlastnického práva rustikálu 1848, 1869, 1889 [Matoušek, 2010: 82]). Ty jsou důsledkem proměn v uspořádání společenských vztahů po roce 1848 a měnící se poptávky po přírodních surovinách pro zpracovatelský průmysl.

Vrcholné stádium první fáze průmyslové revoluce skončilo v sedmdesátých letech. Období druhé fáze bylo charakteristické rozšířením užíváním hnacích strojů v továrnách a vznikaly nové – sériové – způsoby výroby. Na českém území se rozvíjí hlavně textilnictví a potravinářství (především cukrovarnictví a lihovarnictví). Postupně se však těžiště výroby přesunulo ze zemědělství na průmysl; vedle narůstajícího počtu velkých továren však stále ještě existovalo široké spektrum drobných řemeslných živnostníků [Urban, 2003: 70–79].

Centrální politika rozvoj průmyslu podporovala. V roce 1850 byly zřízeny obchodní a živnostenské komory sdružující živnostníky a zaměstnavatele. Důležitou roli v nástupu druhé fáze průmyslové revoluce v sedmdesátých letech 19. století sehrálo strojírenství, které se postupně stalo samostatným oborem. Zrodilo se ze zájmu o stroje, doplňující zpočátku v manufakturách lidskou práci, a posléze se zasloužilo o masivní rozšíření strojů, technologických změn a mechanizaci většiny odvětví. Tím značně přispělo k tzv. technicko-vědecké revoluci, rozvoji průmyslové výroby a proměně ekonomických a společenských poměrů [Efmertová, 1998: 146–147].

S rozmachem průmyslové výroby začaly ztrácet význam řemeslné dílny malovýrobců, produkující zboží pro omezený okruh osobně známých zákazníků. Průmysl tak vytvořil postavení zaměstnance (většinou z venkovské vrstvy či konkurenceneschopných malovýrobců) jako jednotky v soukolí, jež nevidí konečný výsledek své pracovní činnosti, také ale skupinu zaměstnavatelů. Lidé z venkova se začali stěhovat za prací do měst. České země představovaly dvě třetiny rakouského výrobního potenciálu, vynikaly především v cukrovarnictví, textilnictví, výrobě porcelánu a ke konci 19. století se přidalo ještě hutnictví, strojírenství či stavebnictví; v zemědělství převažovala produkce obilovin. Měly tak průmyslově-agrární charakter [Efmertová, 1998: 147–161].

Hospodářský vývoj v letech 1848–1918 je možno na závěr shrnout do následujících třech období. V prvním, od roku 1848 do sedmdesátých let 19. století (které je tedy shodné se zakončením první fáze průmyslové revoluce), došlo v reakci na zrušení poddanství a prosazení občanských svobod k intenzivnímu rozvoji podnikání. V roce 1873 propukla

světová hospodářská krize, která zasáhla také Rakousko-Uhersko. Došlo k poklesu akcií, omezení platební schopnosti a výroby. Krize zpomalila také mechanizaci zemědělství, které ale její následky překonalo nejrychleji. Oživení celého hospodářství pak přišlo ke konci osmdesátých let. Jeho podnětem byl rozvoj bankovníctví, který umožňoval zvýšení investic do podnikání. Právě podnikání bylo charakteristické pro druhou fázi průmyslové revoluce. Ta přinášela oproti první fázi spíše kvantitativní než kvalitativní změny ve výrobě [Efmertová, 1998: 147–161].

Další dění ve společnosti a rozvoj hospodářství byly poznamenány první světovou válkou, během které byly výroba i lidské zdroje podřízeny válečným strategiím, cílům a potřebám armády.

5.3 Vliv (1848–1918)

Trvalo nějakou dobu, než se revoluční změny odrazily v poměrech na území regionu. Tato skutečnost byla ještě posílena celospolečenskou situací: výměnou císaře a nástupem nerevolučního Bachova absolutismu. Občanské svobody, které přinesl rok 1848, sice nebyly zrušeny, jejich dopad se ale prosazoval postupně.

Do vydání císařského patentu roku 1869 nemohli občané se „svým“ majetkem disponovat (kupovat či prodávat polnosti), a i po dalších úpravách roku 1889 byl prodej a dědictví rustikálu hlídán [Matoušek, 2010: 75–82].

5.3.1 Změny poměrů na Chomutovsku

Pro ilustraci poměrů na Chomutovsku v druhé polovině 19. století posloužily především údaje z *Heimatskunde* [1898], která kromě strohých statistických údajů zachycuje také způsob obživy místních či například počet hospodářských zvířat apod. Při pohledu na údaje o obcích a při porovnání se stavem před rokem 1848 (kapitola 5.4) lze konstatovat, že k výraznějším změnám nedošlo. Většina z obcí měla stále především zemědělský charakter, ve kterém převažoval chov dobytka a pěstování obilí, brambor a zelí. V některých vsích přibyla škola nebo kaplička. Některé vesnice však měly svá specifika (podkapitola 5.3.3), každé z nich se dotkla správní reforma (podkapitola 5.3.2).

Vývoj správy jednotlivých vesnic uvádím v příloze.²⁴ Soužití Čechů a Němců pak nastiňuji v podkapitole 5.3.4.²⁵

Z hlediska změn v hospodářské rovině, jsou oproti stavu před rokem 1848 mnohem častěji zmiňováni řemeslníci. To však může být způsobeno tím, že *Heimatskunde* [1898] je podrobnější a uvádí více údajů, které hlavní zdroj před revolučním rokem 1848 [Sommer, 1846] opomíjí. Hutě a hamry na zpracování železa pokračovaly ve své tradici, nově se objevily jen továrna na zpracování lnu u Křimova a výroba hraček v Jindřichově Vsi. Rozmach obchodu přišel v některých vsích později, v sedmdesátých letech, se zavedením železnice a telegrafu (podkapitola 5.3.5). Na hřebenech Krušných hor také začaly vznikat první vesnické družstevní záložny. Asi nejvýraznější změnou v běžném životě tehdejších obyvatel sledovaného území byl vznik spolkové činnosti.²⁶

5.3.2 Správa území po správní reformě 1850

Bývalé území královského města Chomutov, panství Červený Hrádek a horního města Hory Sv. Šebestiána se roku 1850, po správních reformách, rozdělilo do politických a soudních okresů.

Politické okresy se staly základní jednotkou územní správy; kritériem při jejich vymezení byla podobná rozloha a zalidnění. Sídlem státní správy okresu byla okresní hejtmanství a v rozlehlejších okresech také jejich expozitury [Janák; Hledíková, 1989: 319–341]. To byl také případ Chomutova, který spadl do žateckého okresu, ale měl svou expozituru [Roubík, 1938: 171–172].

Územní samosprávu zajišťovaly na nejnižší úrovni obce. Katastrální území jednotlivých vesnic zůstalo zachováno dle stabilního katastru, jen byly některé z nich označeny jako obce a další jako osady náležící pod samosprávu určité obce [Janák; Hledíková, 1989: 347–360].

Vznik soudních okresů souvisí se zřízením okresních soudů (1850). Soudní okresy nebyly shodné s okresy politickými. V jednom politickém okrese bylo více soudních; kritériem jejich zřizování byla pěší dostupnost ze spádových vesnic ne delší než jeden den (pro cestu k soudu a zpět dohromady) [Rak, 2003: 60–63]. V žateckém okrese bylo šest

²⁴ Pro vývoj samosprávy a státní politické a soudní správy viz příloha č. 4: *Vývoj správy obcí v zájmovém území*.

²⁵ Leccos dokládá po generace předávané tvrzení: „*Všude lidi, v Chomutově Němci*“.

²⁶ Kompletní a podrobnější informace o spolcích v jednotlivých vesnicích uvádím v příloze č. 5: *Soupis spolků a organizací*.

soudních okresů, z toho v zájmovém území tři: v Chomutově, v Jirkově a v Hoře Sv. Šebestiána [Roubík, 1938].²⁷

Po roce 1855 byly politické okresy zrušeny. Při jejich obnovení v roce 1868 se sídlem okresního hejtmanství stal také Chomutov; ten jako politický okres sdružoval tři výše zvedené soudní okresy²⁸ [Pachner; Rak; Semotanová; Šimůnek, 2007: list 34].

5.3.3 Vesnice v okolí Bezručova údolí

Blatno (660 m n. m.). V obci bylo 100 domů s 520 „německými katolickými obyvateli“, školou a farou. Nově zde byla zřízena pošta a v roce 1898 byl založen Spolek vojenských veteránů („*Militär-Veteranverein*“) [Heimatskunde, 1898: 620–623]. Oproti předchozímu období (kapitola 5.4) tedy vzrostl počet domů, ale klesl počet jejich obyvatel. Rozmach bankovníctví dokládá existence blatenské pobočky poštovní spořitelny a družstevní záložny Raiffeisen [Heimatskunde, 1898: 620–623].

Bečov (620 m n. m.) byl od roku 1849 samostatnou obcí o 21 domech se 170 německými obyvateli. Vlastivěda zmiňuje pěstování ovoce na mírném chráněném svahu úbočí Bezručova údolí [Heimatskunde, 1898: 808–811]. Do školy a na poštu docházeli místní do Blatna, se kterým je spojovala jediná cesta vedoucí z Bečova. Na konci 19. století zde kromě zemědělců působil jen bečvář a krejčí [Binterová, 2000b: 91–96]. Nedaleko Blatna se nacházejí také Radenov (682 m n. m.) a Hrádečná (525 m n. m.) Počet obyvatel a domů k jednotlivým vesnicím uvádím na konci této podkapitoly v tabulce.

Radenov byl výjimečný značnou produkcí mléka, které zdejší obyvatelé každý den chodívali prodávat v plechových konvích do Chomutova. Jen málo z radenovských hospodářů náleželo k zdejšímu zemědělskému spolku. Na poštu a do školy docházeli Radenovští do Blatna [Heimatskunde, 1898: 626–628].

V Hrádečné žili, až na dva ševce, pouze rolníci [Heimatskunde, 1898: 663–664]. „*Pěstovalo se tu žito, oves, ječmen, brambory a známé kvalitní zelí. Dobré výnosy poskytovalo i seno a vzhledem ke chráněné poloze v údolí se zde dařilo ovocným stromům, hlavně jabloním*“ [Binterová, 2000b: 97]. Obec patřila pod blatenskou poštu, měla svůj sbor dobrovolných hasičů.

²⁷ Pod soudní okres Hory Sv. Šebestiána spadalo pouze pět vesnic s 3 144 obyvateli, což je, jak vyplývá z tabulek Sborníku ministerstva vnitra, nejméně v Čechách. Počtem vesnic mohla Hoře Sv. Šebestián konkurovat pouze Horní Blatná (v Krušných horách), spadalo pod ní ale 8 349 lidí [Roubík, 1938: 171–172].

²⁸ Viz obrazová příloha č. 1: *Územní vývoj politického a soudního okresu Chomutov v letech 1850–2002.*

Jindřichova Ves (750 m n. m.). Kromě výroby hřebíků zde přibyla továrna na hračky. Jinak se lidé živilí nadále spíše řemesly (byli zde: pekař, dva řezníci, krejčí, stolař, osmadvacet kovářů hřebíků, tři hostince ...), zemědělců bylo jen šest [Heimatskunde, 1898: 618]. Mechanizace však dolehla i do těchto vzdálených továren a od roku 1875 byly např. kolejové hřeby vyráběny za pomoci strojů. Byly méně kvalitní než ručně kované, ale levnější. Ke konci 19. století se už mechanicky z drátů vyráběly i ty nejtenčí hřebíky, což bylo při manuálním zpracování doménou žen [Binterová, 2000b: 18–24].

V Načetíně (740 m n. m.) byla roku 1851 nově otevřena „zimní škola“, která byla o rok později rozšířena o „letní školu“ a stala se školou obecní, takže už nebylo třeba docházet, obzvlášť v zimě, do Kalku. Roku 1874 byla postavena nová školní budova. Ke konci 19. století byla hlavní obživou zdejších obyvatel stále práce v lese a chov dobytka [Heimatskunde, 1898: 615–618].

Na protilehlém, pravém hřbetu údolí²⁹, v Krásné Lípě (595 m n. m.) byl v roce 1898 koloniál a dva hostince, také dva zedníci, truhlář a tesař [Heimatskunde, 1898: 847–848]. Školu měla Krásná Lípa v Domině, patřila pod křimovskou faru a poštu [Binterová, 2000a: 90–92].

Výraznou změnu přinesl konec 19. století pro Dominu (640 m n. m.). Novinkou bylo roku 1872 zavedení železnice, na které měla od roku 1898 vesnice svou zastávku [Heimatskunde, 1898: 691–692]. Pro období 1848–1918 je ve spojitosti s Dominou zachycena událost, která vysvětluje zasazení druhého kamenného kříže (první je z roku 1660) v Bezručově údolí; (jsou to jediné dva kříže, o nichž jsou nějaké písemné doklady): jistý Josef Görg jel 16. září 1857 z Dominy s naloženým povozem po „*Brattmüllerweg*“ (vedoucí údolím Suchdolského potoka od Suchdolu k Druhému dolskému mlýnu), vůz se však převrhl a Görga usmrtil. Od té doby stojí u odbočky na pravém břehu potoka, směrem proti proudu, kamenný kříž [Schellberger, 1929: 21–22]. V Domině byly ke konci druhé poloviny 19. století založeny dva spolky sdružující zemědělce a hasiče.

V Křimově (725 m n. m.) byl už před rokem 1848 kostel, fara a škola, nově měl od roku 1867 svou poštu. Období druhé poloviny 19. století přineslo Křimovu také neobvykle četnou spolkovou činnost [Heimatskunde, 1898: 779–783]. „*V posledních desetiletích 19. století se v Křimově a okolí rozšířilo pěstování lnu. V roce 1894 bylo v Křimově založeno společenstvo pro zpracování lnu, do kterého vstoupili i rolníci z okolí Brzy byla*

²⁹ Strany orientují po proudu toku Chomutovky (od státní hranice k Chomutovu).

postavena provozovna pro zpracování lnu a tato přípravná lnu bývala největším křimovským podnikem“ [Binterová, 2000a: 73].

V Nové Vsi (770 m n. m.) během druhé poloviny 19. století vzrostl počet obyvatel zhruba o čtvrtinu. Většina z nich se i přes špatné výnosy půdy živila zemědělstvím a chovem dobytka (byl zde založen místní zemědělský spolek), někteří – vzhledem k poloze vesnice na cestě do Lipska – obchodem, zpracováním dřeva pro stavbu a chmelnice, tři zaměstnanci zajišťovali od roku 1872 provoz železnice. Společně s tratí byl zaveden telegraf mezi Novou Vsí a Horou Sv. Šebestiána. Železnice měla za důsledek zastavení zdejší těžby rašeliny roku 1873, které už – díky dodávkám uhlí z nížiny – nebylo třeba. Školu měla Nová Ves svou, faru v Hoře Sv. Šebestiána [Heimatskunde, 1898: 893–899].

V Suchdole (665 m n. m.) jsou oproti první polovině 19. století uvedeni mimo zemědělce tři zedníci, tři tesaři a jeden stolař. Počet domů i obyvatel zvýšil. Kromě řemeslníků je zmiňována také výroba krajek a tzv. „Gorl“, pro něž neexistuje český název.³⁰ Suchdol spadal pod křimovskou školu a faru, spolky zde nebyly [Heimatskunde, 1898: 693–694].

Stráž (725 m n. m.) měla svůj obecní úřad, na poštu a faru se chodilo do Křimova. Roku 1875 byla ve Stráži otevřena škola, jejíž počet žáků se v roce 1885 pohyboval okolo padesáti [Heimatskunde, 1898: 881–883]. „Obyvatelé Stráže se živilí hlavně chovem dobytka a zemědělstvím. ... Část ženského obyvatelstva si přivydělávala paličkováním krajek a koráلكovými výšivkami. Ve vsi byli koncem 19. století čtyři obchodníci s dřevem, čtyři tesaři, dva zedníci, tři ševci, jeden krejčí, jeden kramář a tři hostince“ [Binterová, 1997: 22].

Menhartice (725 m n. m.): od roku 1850 samostatná obec s kaplí a školou. Fungoval zde spolek dobrovolných hasičů a zemědělský spolek [Heimatskunde, 1898: 891–892].

V Pohraniční (760 m n. m.) stálo 32 domů s 600 obyvateli [Heimatskunde, 1898]. Ve zdejší hostinci „Malzhaus“ byl 19. dubna 1896 založen Krušnohorský lyžařský spolek. Měl dvaadvacet činných členů a jeho cílem byl rozvoj pohybové aktivity [Vereins-Nachrichten, 1896: 239–240].

Hora Sv. Šebestiána (843 m n. m.). Zde byl zřízen po roce 1850 městský úřad a také soud. Město mělo svou poštu, od roku 1875 nádraží; dále zde byl notář, finanční úřad,

³⁰ **Der Gorl:** umění spojovat a zesilovat vlákna stáčením, která pak slouží švadlenám jako ozdobný prvek [Heinsins, 1835: heslo Gorl] (překlad autorka). Jedná se pravděpodobně o ozdobné „šňůrky“, jež lze nejčastěji spatřit ve zlaté barvě např. na starých vojenských uniformách.

celní úřad, samozřejmě škola, kostel s farou či pivovar [Heimatskunde, 1898: 901–905]. Obyvatelstvo se živilo částečně těžbou rašeliny a dřeva, částečně zemědělstvím a výrobou krajek. Zavedení železnice usnadnilo dovoz nejrůznějších výrobků z podhůří a částečně se tak zjednodušil zdejší, dříve spíše izolovaný a soběstačný, život. Rozvinul se také obchod, především s prasaty a drůbeží, a také s krajkami [Binterová, 2000a: 4–22].

	Počet domů	Počet obyvatel		Počet domů	Počet obyvatel
Bečov	21	170	Křimov	68	500
Blatno	100	520	Menhartice	40	230
Domina	33	210	Načetín	71	700
Hora Sv. Šebestiána	194	2150	Nová Ves	160	1200
Horní Ves	210	4000	Pohraniční	32	260
Hrádečná	30	170	Radenov	21	138
Jindřichova Ves	50	566	Stráž	35	230
Krásná Lípa	20	130	Suchdol	20	135

Tabulka č. 3: Přehled počtu domů a obyvatel vesnic zájmového území v roce 1898³¹

5.3.4 Češi a Němci

Podle *Heimatskunde* [1898] by se mohlo zdát, že ve vymezené oblasti nežili žádní Češi a že šlo o region, kterého se otázky česko-německých vztahů nedotýkaly a kde nedocházelo k žádným konfliktům [Heimatskunde, 1898]. V horských vesnicích tomu tak nejspíš skutečně bylo. Podle údajů ze sčítání lidu z roku 1900 zde úředně nebyl zaznamenán ani jeden Čech. Soukromé šetření, uvedené v české *Menšinové kronice*, zjistilo ve vybraných vesnicích Čechů šest, což je skutečně bezvýznamný počet [Šubrt, 1908a, 1908b].

Kde však žilo Čechů více, byla, oproti vesnicím v horách lidnatá, Horní Ves. Náladu české menšiny v Horní Vsi asi nejlépe vykreslí právě ukázka z *Menšinové kroniky*: „V Horní Vsi bylo roku 1900 3745 Němců a 39 Čechů, ač soukromě napočteno 584 Čechů, ale znalci tvrdí, že počet ten je daleko větší. V Horní Vsi přebývají dělníci z továren a buštěhradské dráhy. Buštěhradská dráha má tu 18 domů, z nichž v každém je 8 rodin. Němečtí majitelé domů před lety chvástali se, že budou vypovídati Čechy z bytů, ale když

³¹ Nejvíce obyvatel na jeden dům v roce 1898 připadalo v Horní Vsi (19), nejméně v Blatně (5,2).

Buštěhradská dráha oznámila, že tedy postaví větší počet domů pro své zřízence, ztichli Němci docela. V Horní Vsi je as 5 českých majitelů domů. Části, kde nejvíce Čechů přebývá, říkají sami Němci ‚Česká čtvrť‘, a tu možno zaslechnouti netlumený český hovor“ [Šubrt, 1908a: 66].

5.3.5 Průmyslová revoluce a Horní Ves

Počet obyvatel Horní Vsi, nejniže položené a nejvíce obydlené vsi sousedící bezprostředně s městem Chomutov, vzrostl od roku 1846 do roku 1910 z 511 na 5 740 [Rak, 2002: 184]. Tato „populační exploze“ souvisela především s rozvojem průmyslu v sousedním Chomutově. Ačkoli, podle zvolených kritérií nespadá Chomutov mezi vybrané katastry, tvořil s Horní Vsí prakticky jeden územní celek, roku 1928 byly obě obce politicky sloučeny [Rak, 2002: 90].

V Horní Vsi fungoval od roku 1872 pivovar založený Josefem Phillipem u silnice do Lipska, dále zde byla továrna na boty, dvě továrny na výrobu hřebíků, dva mlýny (pro rok 1846 jsou uvedeny čtyři) a výroba keramiky. Proti pivovaru stály dělnické domky pro pracovníky Buštěhradské dráhy [Heimtaskunde, 1898: 800–808], o kterých se zmiňuje výše uvedená citace.

Zavedení železnice bylo pro region s nalezištěm uhlí a rozvíjejícím se průmyslem významným mezníkem. První vlak přijel od Ústí nad Labem do Chomutova 8. září 1870. Trať patřila společnosti „Ústecko-teplická dráha“. Později byla dokončena trať spojující Chomutov s Duchcovem, postavená společností „Duchcovsko-podmokelská dráha“. Do zájmového území a sledované oblasti zasáhla trať Chomutov – Vejprty, stavěná společností „Buštěhradská dráha“, která vytvořila také železniční spojení z Chomutova do Prahy a Karlových Varů [Sajner, 1970]. Provoz železnice si vynutil stavbu rybníka na konci Bezručova údolí u Chomutova (na pomezí dnešního přírodního parku), tzv. „*Bahnhoft*“ či „*Eisenbahnteich*“ [Heimatskunde, 1898: 800]. Rybník byl postaven naproti vodnímu hamru na hřebíky. Dodnes je nepřesně označován jako „Hřebíkárna“.

Stejně jako si žádala dostatečné zásoby vody železnice, sílil tlak na vodní zdroje společně s rostoucím počtem obyvatel Horní Vsi a Chomutova. Ačkoli je Bezručovo údolí na vodní zdroje bohaté, byl do konce 19. století využíván spíše jejich potenciál ukrytý v dynamice. Voda sloužila k dopravě dřeva a pohánění hamrů a mlýnů. Pokud vznikaly rybníky, bylo to kvůli průmyslu (plavení dřeva, pivovar, železnice), nikoli kvůli zásobě vody pro obyvatelstvo.

První impuls ke stavbě přehrady, jež by odstranila závislost na nedostatečných zdrojích vody z podzemí, dala roku 1871 městská rada v Chomutově, která jmenovala sedmičlennou komisi pověřenou řešením situace. Navržena byla stavba vodní nádrže v oblasti tzv. „böse Loch“ [Rak, 2010].

„Böse Loch“ jako pomístní jméno zmizelo spolu s německými obyvateli a v češtině pro něj není žádný zažitý ekvivalent. Lze jej přeložit jako například jako „zlá díra“, v současné době ale lidé toto místo nepojmenovávají nijak.

„Böse Loch“ se nachází necelý kilometr za Třetím dolským mlýnem na toku Chomutovky, kde byla vzdálenost mezi skalami natolik malá, že zde vedla cesta korytem potoka, a při větším stavu vody byla krajně nebezpečná či spíše nemožná [Klement; Enz, 1940: 33]. Právě díky malé vzdálenosti mezi stráněmi údolí se úžina jevila jako ideální místo pro stavbu přehrady, jejíž hráz měla být 115 metrů široká a 42 metrů vysoká³² [Harlacher, 1875]. „Böse Loch“ se nakonec dočkala jiného osudu a Chomutovští jiné přehrady.

5.3.6 Spolková činnost a volný čas

Zatímco spolková činnost obecně se objevuje v Evropě již od konce 18. století „v souvislosti s přechodem od byrokraticko-vrchonstenského ke konstitučně-liberálnímu politickému systému, přičemž jejich existence je na jedné straně těmito změnami umožněna, na druhé straně k nim svým způsobem přispívají“ [Pelc, 2009: 11]; existence volného času je spojena se specializací výroby, která si vynutila přechod od úkolové mzdy k pevné pracovní době, po jejímž skončení mohl pracovník čas libovolně využít [Lenderová; Jiránek; Macková, 2011: 272–274].

Na vymezeném území, alespoň podle záznamů z *Heimatskunde* [1898], vznikaly spolky od sedmdesátých let 19. století.³³ Jejich činnost byla lokální, ale poměrně různorodá. Souvisela většinou s formou obživy (zemědělské, dělnické, lesnické, krajkářské spolky), nebo v sobě nesla rys jakési pojistky vůči možné budoucí či nevyhnutelné nepřízni osudu (veteráni, pohřební spolky, záložny, hasiči). Nelze tedy asi mluvit přímo o využití volného času³⁴ (zdejší forma obživy nebyla zaměstnáním s pevnou pracovní dobou), ale spíše o využití možnosti sdružovat se pro usnadnění každodenních povinností a možných

³² Viz obrazová příloha č. 2: *Technický výkres plánované vodní nádrže „böse Loch“ 1875.*

³³ Více příloha č. 5.

³⁴ Výjimkou je Krušnohorský lyžařský spolek z Pohraniční. Faktem však zůstává, že ačkoli byl založen v Pohraniční, sdružoval především majetné lidi z širokého okolí včetně např. Jirkova, a nelze jej na rozdíl od ostatních uvedených spolků považovat za lokální [Vereins-Nachrichten, 1896: 239–240].

strastí. Odlišná situace je při pohledu na „Soupis spolků a organizací“ patrná v Hoře Sv. Šebestiána, kde bylo díky většímu počtu obyvatel více spolků. Jejich více „volnočasové“ zaměření dokládá odlišný způsob života už i v tak malém horském městě, jakým byla Hora Sv. Šebestiána. Byla zde například pobočka Krušnohorského spolku, jehož chomutovská základna se zasadila o rozvoj turistiky na Chomutovsku (podkapitola 5.5.2).

Turistika nepochybně „volný čas“ vyžadovala. Lze těžko předpokládat, že třeba Josef Görg, který pravidelně chodil po „*Brattmüllerweg*“ s povozem z Dominy do dolského mlýna, aby si zde nechal nařezat prkna či umlít mouku, považoval tuto činnost za turistiku. Byla součástí jeho obživy. Stejně tak ostatní zdejší obyvatelé, kteří zde žili a běžně se v krajině pohybovali, stěží pociťovali potřebu ve svém „volném čase“ (který, vzhledem k jejich obživě, podle pojetí Lenderové, Jiráňka a Mackové vlastně fakticky neměli) podnikat výlety do přírody. Není proto divu, že spolek, který odhalil turistický potenciál Bezručova údolí, byl z města, z Chomutova.³⁵ Krušnohorský spolek Chomutov („*Erzgebirgsverein Komotau*“) byl založen roku 1880 [Heimatskunde, 1898: 750] a zasloužil se mimo jiné o zpevnění některých cest a zpřístupnění Bezručova údolí, které do té doby stálo mimo zájem cestovatelských příruček.

5.4 Stav (před rokem 1848)

Nyní k podobě Bezručova údolí a okolních vesnic předtím, než se do ní začala promítat změna životního stylu způsobená vlivem hnacích sil průmyslové revoluce. Tato podkapitola bude poněkud obsáhlejší, protože jejím cílem je podat celistvý popis stavu zájmového území (nikoli jen sledované oblasti, jak tomu bude v následujících kapitolách věnovaných „stavu“).

5.4.1 Správa zájmového území před rokem 1848

Před rokem 1848 náležela veškerá půda v oblasti dnešního přírodního parku a okolních vesnic třem majitelům.³⁶ Vesnice ležící severně až východně (nalevo) od Chomutovky či přímo na ní (Blatno, Bečov, Radenov, Hrádečná, Načetín, Jindřichova Ves a Horní Ves) patřily panství Červený Hrádek, ty na jihozápadním (pravém) břehu (Pohraniční, Menhartice, Stráž, Křimov, Suchdol, Domina, Krásná Lípa, Nová Ves u Křimova) byly panstvím královského města Chomutov. Samostatné postavení zaujímal

³⁵ „*Ve druhé polovině 19. století se součástí stále jemněji strukturovaného měšťanského spolkového života staly turistické organizace ...*“ [Pelc, 2009: 13].

³⁶ Viz obrazová příloha č. 3: *Mapa příslušnosti obcí politického okresu Chomutov k panstvím v roce 1846.*

Hora Sv. Šebestiána. Měla až do správních reforem v padesátých letech statut královského horního města [Klement; Enz, 1940: 112]. Tato města byla „... od roku 1763 podřízena společně s komorními městy a korunními panstvími ve všelikých politických záležitostech úřadům krajským a ve věcech hospodářských c. k. administraci státních statků“ [Čelakovský, 1881: 115]. Správu červenohrádeckého panství vykonávali úředníci, placení z panských peněz, kteří měli na starosti výběr daní od poddaných, evidenci převodů nemovitostí, každoroční soupis rekrutů a další povinnosti uložené státní správou [Janák; Hledíková, 1989: 265–275]; v případně panství města Chomutov zajišťovali tyto věci úředníci městského magistrátu [Janák; Hledíková, 1989: 233–265].

5.4.2 Vesnice panství Červený Hrádek

Situace ve vybraných vesnicích na území červenohrádeckého panství byla v roce 1846 následující: V Blatně stálo 86 domů, ve kterých žilo 616 obyvatel. Byl zde kostel, fara, škola a starý neobyvatelný zámek. Zdejší obyvatelstvo se živilo především zemědělstvím a chovem hospodářských zvířat – statistika z roku 1846 uvádí dvě hospody, ovčín a v údolí První dolský mlýn [Sommer, 1846: 142]. Pěstovaly se zde hlavně obilniny, brambory a zelí [Heimatskunde, 1898: 620]. Dalším zdrojem obživy byl prodej sena, kterého býval, vzhledem k rozlehlým horským loukám s kvalitní trávou dostatek [Mikšíček, 2006: 93–159]. Z císařských otisků map stabilního katastru [archivnimapy.cuzk.cz: A] a výkazu ploch [archivnimapy.cuzk.cz: B], které zachycují parcely v Blatně roku 1842 je patrné, že převažovala půda využívaná k pěstování zemědělských plodin (158 ha 55 a 91 m² z 504 ha), malá část z toho byla osázena ovocnými stromy. Značný podíl katastru tvořily také louky a travnaté plochy (77 ha 96 a 31 m²). Část z nich se nacházela zpravidla v pruhu pozemku hned za statkem, na ně pak navazovala pole a pastviny. Poslední významnou položkou co do rozlohy byly pastviny (70 ha 61 a 74 m²); v okolí vesnice se nacházely především jehličnaté lesy. Poměr zděných a dřevěných stavení v Blatně byl vyrovnaný. Zděné byly obytné části domů, dřevěné především hospodářské budovy. Toto schéma se díky obdobným životním podmínkám opakovalo ve všech vybraných vesnicích [archivnimapy.cuzk.cz: SK].

Podobně jako na Blatně se žilo také v následujících vesnicích: Bečov měl roku 1846 16 domů se 134 obyvateli. Byla zde „veřejná kaple, jež byla zbudována roku 1775, jedna hospoda a jeden mlýn (*Grollmühle*) s pilou“ [Sommer, 1846: 143] (překlad

autorka³⁷). Dle stabilního katastru patřil k Bečovu také Druhý dolský mlýn. Radenov měl 19 domů, 154 obyvatel a jednu hospodu, v Hrádečné žilo 219 lidí v 28 domech, byla zde hospoda [Sommer, 1846: 143], v okolí vesnice byly listnaté lesy [archivnimapy.cuzk.cz: C].

Výše zmíněné vesnice – kromě okrouhlicového půdorysu Bečova – měly lánové uspořádání, kdy byla obytná stavení seskupena kolem podlouhlé návsi a pozemky patřící k jednotlivým statkům navazovaly v dlouhém pruhu na hospodářské objekty. V těsné blízkosti budov byly menší zahrady se záhony, pak následovala luka, pole a pastviny [archivnimapy.cuzk.cz: SK]; hlavním zdrojem obživy bylo zemědělství, chov ovcí a dobytka, případně práce v lese [Sommer, 1846].

Výjimkami mezi zemědělskými vesnicemi byly Jindřichova Ves a Načetín. Obě obce leží v severní části červenohrádeckého panství, kde se od 16. století rozvíjela hutní výroba [Rak, 2003: 46-51].

V Jindřichově Vsi žilo v polovině 19. století 413 obyvatel, z nichž se většina věnovala zpracování dřeva (především jako drvoštěpové), lámání kamene a zpracování železa (bylo zde osm kovářů hřebíků). Ve vsi opět nechyběla hospoda [Sommer, 1846: 143]. „Až do roku 1850 se v Jindřichově vsi vyráběly podkovářské, závěsové a stavební hřebíky. Pak tu byla zavedena také výroba lodních hřebíků, které byly dováženy na kárách ke spotřebitelům až do Polabí a Povltaví“ [Binterová, 2000b: 19]. Na rozdíl od ostatních vesnic, jejichž původ sahá až do středověku, byla Jindřichova Ves založena, v souvislosti s hutní výrobou, až roku 1775 Heinrichem z Rottenhanu jako kolonie dřevorubců a uhlířů [Heimatskunde, 1898: 618] na obchodní cestě vedoucí z Chomutova přes Blatno a Načetín dále do Saska [Pachner, 2000: 18–21].

Zcela obdobně se žilo i v bezprostředně sousedícím Načetíně. Bylo zde 543 lidí v 53 domech, Načetín měl tři mlýny a samozřejmě hostinec [Sommer, 1846: 143]. Vzhledem k vyšší nadmořské poloze obou vesnic (kolem 750 m n. m.) se zde obyvatelé věnovali chovu dobytka a pěstování krmiva. Pro jinou zemědělskou výrobu tu nebyly vhodné podmínky a většina obyvatel se živila prací v okolních smrkových lesích či v nedaleké kalecké huti [Binterová, 2000b: 25–29].

Poslední z vesnic patřící Červenému Hrádku byla Horní Ves. Ta je z uvedených vesnic položená nejnižší, pouhých 364 m n. m. Jako jediná ze všech vesnic obklopujících Bezručovo údolí leží v nížině – konkrétně u ústí tohoto údolí před Chomutovem. Dnes je

³⁷ Není-li uvedeno jinak, jedná se o překlad autorky diplomové práce.

součástí statutárního města Chomutov. Byly zde čtyři mlýny a většina staveb byla zděná.³⁸ Severozápadním okrajem Horní Vsi vedla důležitá, tzv. lipská cesta³⁹ (písemně doložená od 14. století, její původ je však nepochybně starší [Rak, 2002: 11]), u které byl na přelomu 15. a 16. století postaven kostel sv. Barbory. V této obci stálo 72 domů s 511 obyvateli. Jako jediná ze zmíněných měla Horní Ves školu a hostinec s možností ubytování [Sommer, 1846: 142]; určitě kvůli své poloze na silnici do Lipska. Z map stabilního katastru je dobře patrný mlýnský náhon procházející Horní Vsí a Chomutovem [archivnimapy.cuzk.cz: D].

5.4.3 Vesnice patřící královskému městu Chomutov

Kromě Pohraniční, která se jako jediná nacházela na levém břehu severně od Chomutovky, ležely všechny vesnice chomutovského panství jihozápadně od jejího toku. Nejdále od hranic (první na pravé, jihozápadní straně údolí) a z horských vesnic nejnižší položená je Krásná Lípa [Krušné hory, Chomutovsko a Mostecko, 2012]. Vesnice měla okrouhlicový půdorys a byla obklopena jehličnatými lesy [archivnimapy.cuzk.cz: SK]. V katastru Krásné Lípy jsou zaneseny tři kříže, z nichž jeden leží na území dnešního přírodního parku⁴⁰ [archivnimapy.cuzk.cz: E]. Svou roli v četnosti křížů jistě sehrála už zmíněná obchodní cesta do Saské Kamenice a dále do Lipska, u které se Krásná Lípa, ale také většina z níže vesnic, nachází.

Nepříliš vzdálená od Krásné Lípy je Domina. Měla také okrouhlicové uspořádání [archivnimapy.cuzk.cz: SK]. V každé z obou vsí bylo kolem 20 domů, které obývalo něco málo přes sto obyvatel. Domina měla hospodu, Krásná Lípa školu, jež byla vedená učitelským pomocníkem a byla pobočkou školy v Křimově [Sommer, 1846: 158].

Dále na bývalé obchodní cestě leží Křimov. Roku 1846 měl 49 domů a 334 obyvatel, byla zde fara a škola [Sommer, 1846: 158]. Uspořádání Křimova bylo lánové; obživa obyvatel spočívala především v zemědělství a chovu dobytka, ve využití pozemků převažovala totiž pole a pastviny [archivnimapy.cuzk.cz: SK]. V okolí Křimova se nacházelo šest křížů, tři na území přírodního parku [archivnimapy.cuzk.cz: F].

³⁸ Převaha zděných staveb může mít příčinu v ohňových patentech Marie Terezie z roku 1751, nebo také, a to spíše, v zámožnosti sedláků v úrodnější údolní Horní Vsi.

³⁹ Dnes částečně silnice číslo 7, jejíž trasa se pomalu mění v závislosti na postupu stavby městského obchvatu.

⁴⁰ Pro lokaci drobných památek na území přírodního parku, viz příloha č. 6: *Soupis vybrané drobné exteriérové architektury*.

Výše, po levé straně obchodní cesty se nachází Nová Ves. V polovině 19. století to byla poměrně velká ves s lánovým půdorysem [archivnimapy.cuzk.cz: SK], 917 obyvateli, kostelem, školou, dvěma hostinci a osmi mlýny [Sommer, 1864: 159]. V okolí Nové Vsi se nacházely čtyři kříže a dvoje boží muka [archivnimapy.cuzk.cz: SK].

Směrem do údolí, napravo a mimo dohled z obchodní cesty, byly další tři osady: Suchdol, a dnes už neexistující Menhartice a Stráž. Suchdol byl roku 1846 vesnicí o 17 domech a 108 lidech [Sommer, 1846: 158]. Na jeho katastru ležel Třetí dolský mlýn s pilou na soutoku Chomutovky, Kameničky a Křimovského potoka [archivnimapy.cuzk.cz: G]. V Menhraticích žilo 233 obyvatel v 36 domech, byla zde škola. Nedaleká Stráž měla 33 domů, 201 obyvatel a mlýn s lisem na olej [Sommer, 1846: 158].

Poslední z „chomutovských“ vesnic byla Pohraniční, nejbližší od Chomutova a ležící, jak název vypovídá, těsně u hranice s Německem. Nacházela se také na cestě do Lipska, protékal jí Hraniční potok nebo jinak Černá voda [archivnimapy.cuzk.cz: SK]. V Pohraniční stálo 22 domů se 174 obyvateli, byla zde škola, hostinec a také pivovar. Z hospodářských provozů nechyběl mlýn [Sommer, 1846: 259]. Vesnice neměla ve svém okolí téměř žádná pole, louky či pastviny, byla obklopena jehličnatými lesy. Z celkové výměry přes 1326 ha zabírala pole necelých 40 ha, louky 20 a pastviny ani ne 3 ha. Rozlehlejší než plocha pro pastvu byly „rybníky bez rákosu“ s více než 3 ha [archivnimapy.cuzk.cz: H]. „*Význam zemědělství byl zde zanedbatelný – tvrdé klimatické podmínky, nadmořská výška a málo úrodná půda poskytovaly jen nejnutnější obživu obyvatelstvu, jejich hlavním zdrojem byla vždy práce v lese*“ [Binterová, 1997: 9]

5.4.4 Královské horní město Hora Sv. Šebestiána

Hora Sv. Šebestiána byla do roku 1928 jediným městem v zájmovém území této práce. Je také nejvýše položeným sídelním útvarem (843 m n. m.) a při pohledu na katastrální mapu z roku 1842 na první pohled zaujme pravidelný šachovnicový půdorys [archivnimapy.cuzk.cz: I], inspirovaný uspořádáním sousedního saského horního města Marienbergu a navržený ve dvacátých letech 16. století Ulrichem Rüleinem. Název města prozrazuje jeho zakladatele – Šebestiána z Veitmíle, jemuž patřilo chomutovské panství v 16. století [Pachner; Rak, 2005: 24–26].

Stejně jako v Horní Vsi zde byla v roce 1842 většina domů zděných.⁴¹ Na několika místech v okolí Hory Sv. Šebestiána se těžila rašelina (bylo zde téměř 11 ha rašelinišť). Zvláštností je, že veškeré plochy (mimo lesy) obklopující město jsou zaneseny jako louky či pastviny a zcela chybí pole. Až z výkazu ploch lze zjistit, že jsou tato území (louky a pastviny) zařazena do kategorie „role – střídavě louka“ [archivnimapy.cuzk.cz: J], s níž jsem se jinde nesešla a která vyplývá zřejmě z nadmořské výšky města a jeho klimatických podmínek.

Roku 1846 stálo v Hoře Sv. Šebestiána 193 domů s 1588 německými obyvateli [Sommer, 1846: 161], v jednom domě žilo tedy průměrně 8 lidí. Dle Sommera [1846] mělo město radnici, kostel, faru, školu, celnici, poštu, pivovar a pět mlýnů [Sommer, 1846: 161]. Jeho velikost byla dána hornickou historií, možností těžby rašeliny i polohou na obchodní cestě do Lipska.

Nejčastějším povoláním byl pekař, těch bylo v Hoře Sv. Šebestiána celkem 14. Zdá se to být hodně, ale na jednoho z nich připadalo, vzhledem k počtu obyvatel města, zhruba 100 zákazníků. Větší záhadou je počet krejčích, kterých byl stejný počet jako pekařů [Sommer, 1846: 161]. Otázkou však je, zda všichni svou živnost skutečně provozovali.

	Počet domů	Počet obyvatel		Počet domů	Počet obyvatel
Bečov	16	134	Křimov	49	334
Blatno	86	616	Menhartice	36	233
Domina	24	148	Načetín	53	543
Hora Sv. Šebestiána	193	1588	Nová Ves	135	917
Horní Ves	72	511	Pohraniční	22	174
Hrádečná	28	219	Radenov	19	154
Jindřichova Ves	42	413	Stráž	33	201
Krásná Lípa	19	107	Suchdol	17	108

Tabulka č. 4: Přehled počtu domů a obyvatel vesnic zájmového území v roce 1846⁴²

⁴¹ Vzhledem k nerostnému a tudíž i obecnému bohatství města ani v případě Hory Sv. Šebestiána zděné domy nedokládají účinnost ohňových patentů Marie Terezie.

⁴² Z údajů v tabulce vyplývá, že v roce 1846 nejvíce obyvatel na jeden dům připadalo v Načetíně. V jednom domě bydlelo cca 10 lidí. Nejméně se lidé těsnali v Krásné Lípě (5,63 lidí na dům). Průměrně pak na hřbetech Bezručova údolí připadalo na jeden dům 7,58 obyvatel.

5.4.5 Lidské stopy v Bezručově údolí před rokem 1848

Patrně nejstarší v terénu ještě viditelný doklad lidského působení na území přírodního parku je hrádek Hausberg.⁴³ Jako pomístní název je zmíněn v mapách stabilního katastru na katastrálním území obce Krásná Lípa [archivnimapy.cuzk.cz: K], ovšem bez jakékoli grafické značky označující hrad či podobnou památku. K jeho existenci odkazuje pouze překlad názvu lokality, tedy „sídelní vrch“.

Autoři pojednávající toto téma se shodují na nedostatku dochovaných informací ohledně zakladatele a data založení hradu [Hefner, 1993; Pachner, 2000]. „Z celkové dispozice je možné usuzovat, že zde stál drobný, z větší části dřevěný strážní hrádek založený pravděpodobně v 1. pol. 14. stol. Této přibližné dataci odpovídá i keramika, nalezená na hradě. Vzhledem k tomu, že hrádek leží na dohled na okraji panství bývalé komendy německých rytířů v Blatně, je možné, že oni byli jeho zakladateli“ [Hefner, 1993: 31]. Hausberg se nachází na 491 m n. m. vysoké skalnaté vyvýšenině nad Chomutovkou, necelý kilometr před Prvním dolským mlýnem.

Budeme-li postupovat chronologicky je další upomínkou na činnost člověka v údolí kamenný kříž z roku 1660. Tento letopočet, společně s písmeny HG a GG, je vytesán na těle kříže [Schellberger, 1929: 22]. Podle Michaely Balášové [2008] zasazení kříže souvisí s největší pravděpodobností s vytyčováním údolní hranice mezi červenohrádeckým a chomutovským panstvím v polovině 17. století, které bylo provedeno „pomocí značek na stromech a pomocí nově osazených kamenných mezníků, případně křížů“ [Balášová, 2008: 3]. Původní umístění kříže se změnilo, nyní je zabudován do regulace Křimovského potoka⁴⁴ nedaleko jeho soutoku s Chomutovkou a Kameničkou u (bývalého) Třetího dolského mlýna. Zajímavé je, že kříž není, na rozdíl od mnohých jiných, zachycen ve stabilním katastru, ani v žádné z pozdějších či současných map.

Tři dolské mlýny jsou další dodnes stojící (či patrné) lidské výtvoř, které se podle map stabilního katastru nacházely v Bezručově údolí ještě před rokem 1848. První mlýn ležel na katastru Blatna, druhý Bečova a třetí, s pilou, na katastru Suchdola. Původně (podle map z roku 1842) bývalo na území přírodního parku mlýnů deset. Kromě třech dolských také mlýn s pilou v údolí Kameničky, který náležel do katastrálního území Bečova, mlýn v Menharticích, ve Stráži a pět mlýnů na začátku Bezručova údolí u Hory Sv. Šebestiána. Dnes jsou stopy po stavbách stěží rozpoznatelné. Poblíž míst, kde

⁴³ Viz obrazová příloha č. 4: Předpokládaný vzhled hradu Hausberg.

⁴⁴ Viz obrazová příloha č. 5: Současná podoba a umístění kamenného kříže z roku 1660.

stojí/stávaly, lze však najít malé kamenné lomy, v nichž se pravděpodobně těžil materiál pro stavbu mlýnů.

Dodnes stojí Nový dům, původně sklárna, kvůli které se v jejím okolí těžila rašelina a která roku 1819 vyhořela [Rak, 2003: 64–65]; byla nahrazena domem, jenž později sloužil jako hájovna [Karte des Bezirkes Komotau, 1930].

Za nejstarší, rozsáhlou a trvalou stopu na stavu Bezručova údolí, zřejmou do dnešních dní, lze považovat skladbu lesního porostu, který je naprosto dominantním pokryvem sledované oblasti. Ačkoli se tento důsledek lidského působení vymyká charakteru stop výše uvedených (i zaměření této práce na drobné památky a stavby, nikoli na druhovou skladbu), nelze ho, vzhledem k tomu že zcela určuje podobu oblasti, pominout.

Kvůli zemědělské rostlinné produkci bylo v Bezručově údolí v polovině 19. století zalesněných ploch méně, než dnes. Rozdíl však nebyl nikterak výrazný. Už v té době byla většina porostu jehličnatá, přestože původně zde byly smíšené lesy [archivnimapy.cuzk.cz: SK]. Je to důsledek postupné těžby dřeva související s osídlením hor, trvajícím od dob německé kolonizace ve 13. století. Lidé využívali dřevo pro stavbu, otop, ale také při hornické činnosti či pro výrobu železa a skla [Němec; Hrib, 2009: 228–231]. Na zájmovém území a v jeho okolí probíhala těžba stříbra a kobaltu, rašeliny a nacházely se zde hutě a hamry. Dřevo ze zdejších lesů bylo ve velkém využíváno také obyvateli Chomutova, kam bylo plaveno po Chomutovce.

Zpočátku byla obnova lesa ponechána přirozené sukcesi, od konce 18. století však začaly být vykácené plochy systematicky obhospodařovány a zalesňovány většinou nepůvodními, rychleji rostoucími dřevinami [Němec; Hrib, 2009: 228–231]. Materiály týkající se této lidské činnosti nejsou pro přírodní park bohužel zpracovány. Lesy na území města Chomutova mají uspořádaný archivní fond, jeho probádání a zpracování by však vydalo na samostatnou absolventskou práci; fond velkostatku Červený Hrádek není zatím zpracován.

5.4.6 Cestní síť v Bezručově údolí před rokem 1848

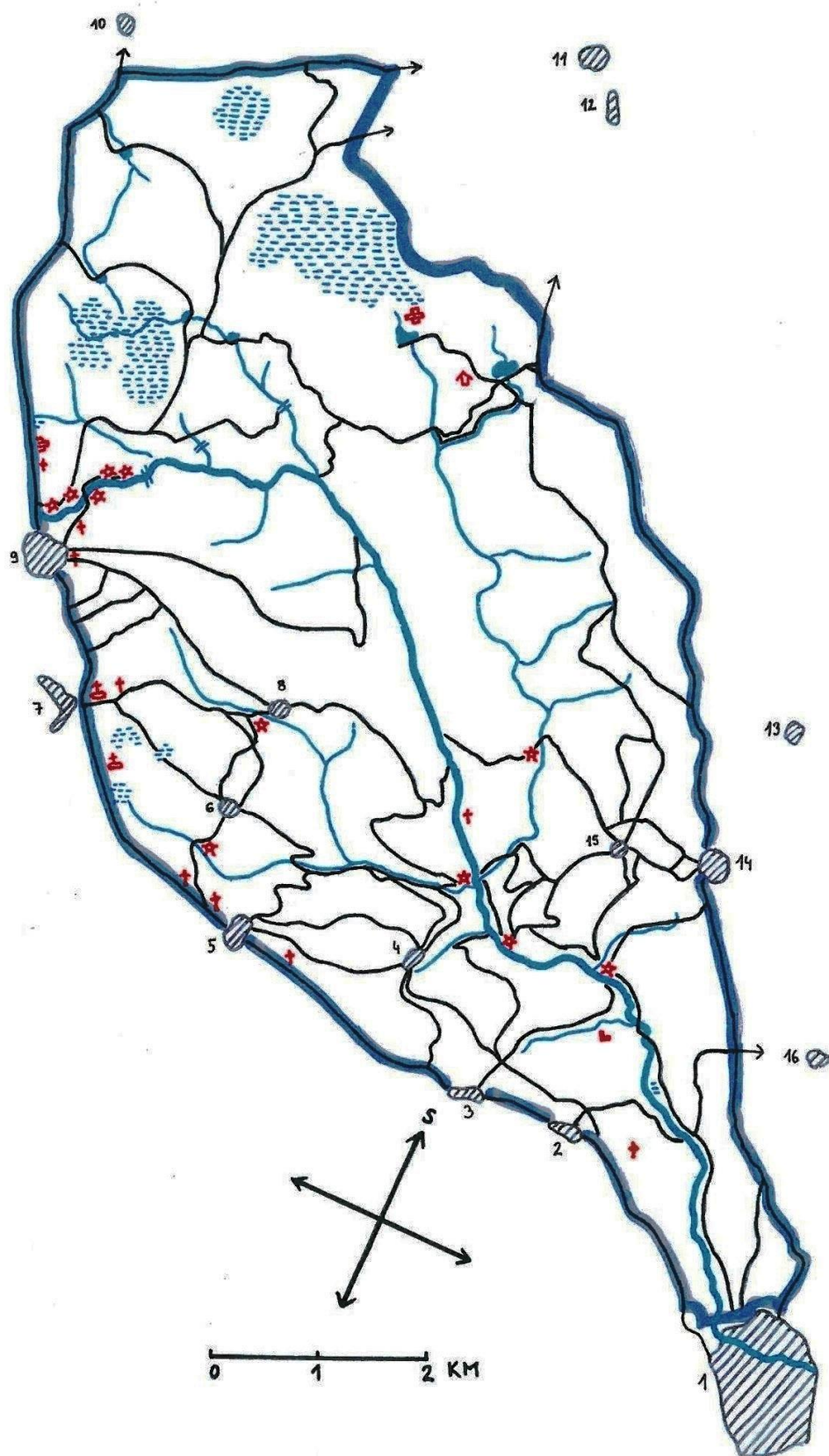
Podoba cestní sítě je dobře patrná ze skic stabilního katastru [archivnimapy.cuzk.cz: SKICI]. Oproti současnému stavu byla prostupnost údolí znatelně větší. Mnoho ze zakreslených cest byly úvozy mezi jednotlivými lány či lesní cesty končící u příslušné parcely či revíru. Jejich cílem tedy často nebylo propojení vesnic či hospodářských

objektů, ale jen přístup k roli či lesu, a tak z dnešního hlediska vlastně končily uprostřed lánů či hájů a nevedly „nikam“. Jiné cesty, těch bylo podstatně méně, propojovaly vesnice na hřbetech údolí s dolskými mlýny a mezi sebou navzájem [archivnimapy.cuzk.cz: SKICI]. Právě tuto „propojovací“ cestní síť nadále sleduji.

Abych se vyhnula zdlouhavému popisu rozložení jednotlivých cest, budu nadále proměnu území a cest ilustrovat na konci příslušných kapitol schematickými mapkami zachycujícími „propojující“ cestní síť, vybranou drobnou exteriérovou architekturu (dále jen drobné památky) a stavby v Přírodním parku Bezručovo údolí. Mapka, která zachycuje podobu území před rokem 1848, je sestavena především z informací zachycených v císařských otiscích a skicách stabilního katastru, které zachycují jak cestní síť, tak drobné památky [archivnimapy.cuzk.cz: SK, SKICI]. Doplněná je o hrad Hausberg [Hefner, 1993; Pachner, 2000] a kamenný kříž z roku 1660 [Schellberger, 1929; Balášová, 2008].

Cestou, dnešní veřejnosti nepříliš známou a romanticky působící, byla říčka Chomutovka, využívaná od 14. století k plavení dřeva z hor. Její proud nebývá vždy zrovna mohutný, a tak pravděpodobně kvůli zajištění celoročního dostatečného přísunu vody pro plavení byly vybudovány dva rybníky ležící také na sledovaném území. Jsou to Nový a Starý rybník u Nového Domu [Rak, 2010]. Plavení dřeva dokládají i Klementem a Enzem [1940] používané místní německé názvy označující Chomutovku jako „*Flössbach*“ a potok Kameničku (jenž vytéká z Novodomského rybníka a u Třetího dolského mlýna se vlévá do Chomutovky) jako „*Neuhauser Flössbach*“ [Klement; Enz, 1940: 34]. Památkou na tuto vodní cestu nejsou pouze zmíněné dva rybníky, ale také dnes už velmi málo patrný mlýnský náhon na samém okraji Horní Vsi, před hranicí přírodního parku u ústí Bezručova údolí. Jeho podobu a značnou délku lze vyčíst ze stabilního katastru. Vedl odděleně, paralelně s Chomutovkou skrze všechny čtyři mlýny Horní Vsi a pak dále na katastr královského města Chomutov [archivnimapy.cuzk.cz: D], aby plavené dřevo nepoškodilo mlýnská kola [Rak, 2010].

Z dalších cest bych chtěla zmínit ještě dvě a to proto, že měly svá pojmenování. První z nich, „*Brattmüllerweg*“ či „*Brettmüllersweg*“, vedla z Dominy údolím Suchdolského potoka k Druhému dolskému mlýnu [Schellberger, 1929: 21–22]. Jako „*Leipziger Strasse*“ [Sommer, 1846: 142] nebo také „*Reichstrasse*“ [Heimatskunde, 1898: 893] pak byla označována již zmiňovaná bývalá obchodní cesta procházející skrz vesnice na pravém hřbetu údolí.

Mapa č. 2: Stav sledovaného území Přírodního parku Bezručovo údolí před rokem 1848

Legenda: viz příloha č. 2

5.5 Dopad (1848–1918)

Rozsah části pojednávající období 1848 až 1918 dokládá dynamický rozvoj období průmyslové revoluce. Po „vlivu“, který měly hnací síly na život ve vesnicích a městech na zájmovém území, následoval „dopad“, kterým se změny na tomtéž území projeví v podobě sledované oblasti Bezručova údolí. Právě v době průmyslové revoluce byl „dopad“ na oblast asi nejpestřejší a nejvýraznější. Systematická pozornost byla tehdy věnována především jeho zpřístupnění.

5.5.1 Bezručovo údolí se začíná měnit

Některé proměny údolí vyplývají porovnáním předchozích dvou kapitol: vlivu a stavu. Jednou z nich, která už byla stručně zmíněna, je zavedení trati z Chomutova do Vejprtu (a dále do Annabergu). Byla zprovozněna v srpnu 1872, a vzhledem k náročnému terénu a převýšení, které musela překonávat, byli ke stavbě přizváni odborníci z Itálie [Sajner, 1970: 27]. Trať na několika místech zasahovala do sledované oblasti, mimo ní, avšak na zájmovém území, vznikly dvě zastávky: Domina-Krásná Lípa a Křimov-Nová Ves („*Domina-Schönlind*“ a „*Krima-Neudorf*“) [Heimatskunde, 1898].

Mnohem důležitější pro dnešní podobu přírodního parku je ovšem „odbočka“⁴⁵, která k tomuto tahu přibyla roku 1874 a vedla z Křimova do Pohraniční, a dále do německého Reitzenhainu⁴⁶ a do Chemnitzu; ta na českém území vede po celou skrze sledovanou oblast. Do roku 1930 byla na této odbočce na české straně jediná zastávka v Hoře Sv. Šebestiána [Kadlec, 2005]. Trať si vynutila stavbu dvou velkých železných viaduktů u Hory Sv. Šebestiána⁴⁷ a řady menších železničních staveb. Znamenala také nové možnosti podnikání v horských obcích a rychlé železniční a telegrafické spojení s nížinou.

Klíčovou roli v proměnách Bezručova údolí sehrál bezpochyby Krušnohorský spolek Chomutov („*Erzgebirgsverein Komotau*“). Byl založen roku 1880. O tři roky později byl jeho předsedou zvolen středoškolský profesor matematiky, fyziky a přírodopisu Alois Schmidt, na něhož bylo vzpomínáno jako na „*výjimečného milovníka přírody, člověka a*

⁴⁵ Nešlo o odbočku v pravém slova smyslu, protože ve skutečnosti je nultým kilometrem označena trať postavená dříve, vedoucí z Křimova do Vejprtu. Později zprovozněný úsek Křimov – Reitzenhain byl označen jako hlavní, ačkoli to z chronologického hlediska připadá nelogické.

⁴⁶ Reitzenhain je německá pohraniční obec sousedící s českou obcí Pohraniční – německy pojmenovanou Reizenhain. Názvy se často zaměňují. Zprovozněný úsek „odbočky“ vedl z Křimova přes Pohraniční (Reizenhain) do německého Reitzenhainu.

⁴⁷ Viz obrazová příloha č. 6: *Železniční viadukt u Hory Sv. Šebestiána*.

učitele, který na chomutovském učitelském ústavu vzbudil nadšení pro přírodu u mnohých svých svěřenců“ [Irzing, 1927: 54]. Roku 1895 Schmidt tragicky zahynul ve Slovinsku při sestupu z Triglavu. Následující rok mu Krušnohorský spolek postavil asi 200 metrů před Prvním dolským mlýnem pomník⁴⁸ s nápisem připomínajícím, že nebýt Schmidta, nebylo by toto údolí takto snadno přístupné [Vereins-Nachrichten, 1896].

Necelých 5 kilometrů od Schmidtova pomníku započala roku 1900 v údolí potoka Kamenička stavba přehrady⁴⁹. O jejím zbudování bylo rozhodnuto o rok dříve a po dokončení nesla jméno císaře „*Franze Josefa I.*“ [Rak, 2010]. V souvislosti se stavbou této přehrady bydleli v Bečově chorvatští dělníci (pracující pro vídeňskou firmu „G. A. Wayss & Cie“, která stavbu prováděla, [Kraml; Steňko; Glückseligová, s. d.]) a vznikla nová cesta [Heimatskunde, 1898]. Stavba trvala čtyři roky a jejím výsledkem byla 153 metrů dlouhá a 34,5 metrů vysoká gravitační zděná hráz [Kraml; Steňko; Glückseligová, s. d.: 72–75].

Společně s přehradou byla na samém počátku údolí potoka Kameničky, u soutoku s Novodomským potokem, postavena tzv. Dieterova štola. Byla vybudována proto, aby při větších průtocích vody, kdy hrozilo, že se do přehrady dostane kyselá voda z rašelinišť, byla přebytečná voda odváděna do vedlejšího údolí do Chomutovky. Štola je dlouhá 1200 metrů, široká 120 a vysoká 180 centimetrů a má spád 8%. Její ražba rulovým masivem trvala tři roky [Kraml; Steňko; Glückseligová, s. d.]. Dnes už štola své původní funkci neslouží, voda jí však nadále protéká.

5.5.2 Zpřístupňování Bezručova údolí

Mapka stavu údolí před rokem 1848 ukazuje, že podél řeky chyběla souvislá cesta. Údolí se svými mlýny bylo tedy využívané především vesničany z hor.

Situace se změnila ve chvíli, kdy se stal předsedou Krušnohorského spolku Chomutov Alois Schmidt. Díky jeho iniciativě začala být roku 1887 budována cesta vedoucí z Chomutova podél řeky k Prvnímu dolskému mlýnu [Heimatskunde, 1898: 33–38].

Zbudovaný úsek cesty se setkal s nečekaným úspěchem, a tak spolek sehnal bez problému finance na další úsek, který byl veřejnosti otevřen hned následující rok. V roce 1888 tak bylo možné dojít až k Třetímu dolskému mlýnu [Kadlec, 2012].

⁴⁸ Viz obrazová příloha č. 7: *Schmidtův pomník*.

⁴⁹ Viz obrazová příloha č. 8: *Stavba přehrady „Franze Josefa I.“ (Kamenička) na dobové pohlednici*.

K úplnému propojení nížiny s horskými hřbety došlo podle *Heimatskunde* roku 1898 [Heimatskunde, 1898: 36], kdy byla proražena cesta skálou u „böse Loch“, a „dříve obávané místo kvůli vysokému stavu zadržované vody, tak už nemůže výletníky více ohrožovat“ [Irzing, 1927: 54]. V údolí tak vznikla tak 15 kilometrů dlouhá, široká a upravená spojnice mezi Chomutovem a Horou Sv. Šebestiána.

Když roku 1899 započaly přípravné práce na stavbu přehrady „Franze Josefa I.“, byla vytvořena cesta podél dolního toku potoka Kamenička od Třetího dolského mlýna k budoucí hrázi přehrady. Stavba samotná pak měla za následek úpravu Schmidtem vytvořené cesty podél Chomutovky pro potřebnou techniku. Z pohodlné zpevněné turistické stezky se tehdy stala standardní silnice [Rak, 2010].

Jako turistická zajímavost je v *Heimatskunde* [1898] uvedena trasa vedoucí od tvz. Tišiny úzkým údolím k rašeliništím. Irzing [1927] Tišinu popisuje jako místo v údolí Chomutovky vzdálené asi 5 kilometrů nad Třetím dolským mlýnem proti toku Chomutovky, kde doleva odbočuje cesta vedoucí malým údolím „Fuchsgraben“ s potokem „kleine Assigbach“ k místu zvanému „Hölle“ (Peklo)⁵⁰; údolní cesta pak dále pokračuje k rybníkům u Polského rašeliniště a směrem k Pohraniční [Irzing, 1927: 53–55]. Dnes je „Hölle“ nazýváno jako Medvědí vodopády a stezka fyzicky téměř zanikla (v mapě není zanesena ani neznačená cesta).

5.6 Odezva (1848–1918)

Bezručovo údolí zažilo na konci 19. století nečekaný nárůst zájmu obyvatel sousedícího Chomutova. Určitě by se tak tehdy nestalo, nebýt Krušnohorského spolku Chomutov („*Erzgebirgsverein Komotau*“), který se postaral o prostupnost údolí. Cílem návštěvníků byla jistě i nově postavená přehrada, štola, viadukt u Hory Sv. Šebestiána či Schmidtův pomník. Poté co dal Krušnohorský spolek první impuls a Bezručovo údolí začalo být navštěvováno, nenechaly na sebe další reakce dlouho čekat.

5.6.1 Turistika

V roce 1888, poté co byla údolní stezka dokončena až k Třetímu dolskému mlýnu (a zájem veřejnosti potvrzoval, že to byla dobrá myšlenka), byla cesta vyznačena a osázena asi dvaceti lavičkami. Toho roku se také začalo podávat občerstvení v dolských mlýnech,

⁵⁰ Jako „Peklo“ bývají tradičně označovány úzké rokle s vodním tokem, prudkým proudem a kamenitým dnem.

ležících u stezky [Kadlec, 2012]. Ohlas veřejnosti si zkrátka vyžádal odezvu v podobě služeb a infrastruktury. O turistickou vybavenost údolí se nestaral jen Krušnohorský spolek a majitelé mlýnů, ale také soukromí mecenáši. Příkladem může být úzká železná lávka⁵¹, jež vedla přes Medvědí vodopády a byla darem od ředitele Mannesmanových válcoven v Chomutově Fritze Lemmese [Irzing, 1927]. Kdy byla lávka instalována, není známo (první zmínky jsou z *Heimatskunde* 1898), stejně tak nelze zjistit, kdy přesně zmizela – obdobně jako celá stezka.

Dalším objektem odezvy byl dům pro turisty, který se v roce 1912 rozhodl postavit Okresní výbor Chomutov-Hora Sv. Šebestiána [Rak, 2010]. Nachází se v údolí Chomutovky, v místě, kde odbočovala stezka k Medvědí vodopádům, tedy asi 5 kilometrů nad Třetím dolským mlýnem a 3 před Horou Sv. Šebestiána. Poloha domu poukazuje na jeho účel – měl být útočištěm na „prázdném“ 8 kilometrovém úseku cesty, na jejíchž prvních 7 kilometrech byly v mlýnech hned tři možnosti občerstvení. Tomu odpovídá i německý název „*Unterkunftshaus*“, jež lze přeložit jako ubytovna, ale obecně to znamená také azyl pro lidi bez přístřešku. V češtině je toto místo pojmenováno jako Tišina.

V neposlední řadě je odezvou na zájem o Bezručovo údolí samotná kapitola „Touristik“ pojednávající v *Heimatskunde* zmíněnou oblast už v roce 1898 [Heimatskunde, 1898: 33–52].

5.6.2 Přírodní bohatství

Pomineme-li turistiku, byla oblast přírodního parku využívána především k těžbě dřeva a rašeliny. O využívání lesů a této problematice ve vztahu k sledované oblasti se zmiňují výše (podkapitola 5.4.5), odezva na stav těžbou zasažených lesů v podobě jejich cílené obnovy a počátků lesnictví spadá ještě do dob před rokem 1848.

Co se těžby rašeliny týče, uvádí doklad reflexe stavu území Zdena Binterová: „*Ruku v ruce s těžbou rašeliny šla také rekultivace rašelinišť. Vytěžená rašeliniště se měnila v pastviny a les. V roce 1898 byla zřízena Státní rekultivační stanice pro rašeliniště, vedená Hansem Schreiberem. Do roku 1928 zre kultivovala 20 ha rašelinišť. Výnosy z těchto ploch patřily ze 2/3 městu a z 1/3 státu*“ [Binterová, 2000a: 16].

Zmíněný Hans Schreiber také poskytl své sbírky pro městské muzeum rašeliny založené roku 1902, jehož vznik lze považovat za další reakci na podobu okolí.

⁵¹ Viz obrazová příloha č. 9: *Železná lávka přes Medvědí vodopády*.

„Moormuseum‘ zahrnuje všechny předměty, které se nějak vztahují k rašelině, nebo jsou jakkoli zajímavé pro laiky i odborníky. Prohlídky probíhají bezplatně po celý rok“
[Kalender mit Adressbuch, 1929: 57].

Stručný souhrn „dopadu“ a „odezvy“, tedy proměny Bezručova údolí a mapku zachycující jeho podobu na konci období 1848–1918 uvádím v kapitole „stav před rokem 1918“.

6. Období let 1918–1945

6.1 Hnací síly (1918–1945)

První světová válka, v níž měli Češi hájit zájmy Rakouska-Uherska, dopadla pro Čechy vítězně (ne však pro habsburskou monarchii, která se v důsledku prohry rozpadla na pět států). Zatímco německé obyvatelstvo z Čech, Moravy a Slezska hájilo monarchii s nadšením, Češi, kteří se s mocnářstvím příliš neidentifikovali a ještě měli bojovat proti dalším slovanským národům, projevovali v tomto směru nechuť, kterou dávali najevo často i hromadnými dezercemi. Přeběhlíci, zajatci a Češi žijící v zahraničí vytvořili legie, bojující proti Rakousku-Uhersku. Vznikl i tzv. zahraniční odboj v čele s T. G. Masarykem, který už během války připravoval v Evropě i v USA půdu pro vznik samostatného československého státu.

6.1.1 České země v době první republiky

16. října 1918 vydal císař Karel I. ve snaze zachránit rozpadající se monarchii tzv. *Císařský manifest Karla I.*, slibující federalizaci zanikajícího zřízení. Neuspěl. Dva dny poté, 18. října 1918, byla *Washingtonskou deklarací* prohlášena samostatnost československého státu, 28. října 1918 byl v Praze na Václavském náměstí vyhlášen vznik Československé republiky (dále jen ČSR) [Kárník, 2000: 24–35]. Tímto aktem opět ožil problém soužití české a německé národnosti, a to především v pohraničních oblastech českých zemí.

Hranice nové republiky byly vymezeny podle historické hranice Čech a Moravy (dále k Československu patřila část původního Těšínska, nově vymezené Slovensko a Rusíny osídlená bývalá část Uher – Podkarpatská Rus), a tak se Němci (tvořící asi pětinu populace nového státu a doufající v zachování Rakouska-Uherska či vzniku „Velkého Německa“) octli na území samostatného slovanského státu [Janák; Hledíková, 1989: 17–29]. Němečtí poslanci z českých zemí rakouského sněmu ve Vídni vznik nové republiky nerespektovali a vyhlásili vznik čtyř separátních provincií v pohraničních oblastech Čech, Moravy a Slezska s většinou německého obyvatelstva, které prohlásili za součást státu rakouského. Tyto snahy však byly za pomoci vojska na přelomu let 1918-1919 potlačeny a tím, i přes nespokojenost občanů německé národnosti, zajištěna svrchovanost nového státu [Kárník, 2000: 37–44].

Z hlediska rozložení průmyslu a zemědělství byla situace v ČSR značně nevyrovnaná. České země byly průmyslové. Byly zde dvě třetiny průmyslu bývalého Rakouska-Uherska. Rozvíjel se především těžký, spotřební a v důsledku intenzivního zemědělství také potravinářský průmysl. S nárůstem kapitálu ve společnosti a vlivem zemí západní Evropy se rozvíjelo také pojišťovnictví, roku 1924 bylo zákonem zavedeno sociální a nemocenské pojištění, o rok později systém podpory v nezaměstnanosti. Rozkvět ČSR trval od měnové reformy roku 1919 (kdy se stát oddělil od měny bývalého Rakouska-Uherska) do ekonomické krize roku 1929 [Kárník, 2000: 194–239].

Důsledky krize se nevyhnuly ani ČSR. Došlo k 70% poklesu zahraničního obchodu a oslabení trhu, k postupnému rušení provozů, snižování mezd a nevyhnutelnému nárůstu nezaměstnanosti. Krize dostoupila vrcholu v letech 1932–33 [Kárník, 2002: 34–56]. V ČSR v tu dobu probíhaly protesty krizí postižených dělníků, sílil socialistický a komunistický myšlenkový směr. V Německu, kde se stal říšským kancléřem Adolf Hitler, zvítězil fašismus, jehož vliv a moc se začaly projevovat nejen v Německu, ale také v Němci obývaných oblastech ČSR [Kárník, 2002: 116–165].

Zajímavý postřeh v tomto směru uvádí Petr Mikšíček, který poukazuje na to, že svou roli v politickém smýšlení Němců na českém území sehrál rozhlas, respektive nedostatečný prostor pro vysílání z Prahy v německém jazyce a tudíž nedostatečná propagace národní politiky. Němci v pohraničí tak poslouchali rozhlasový program z Německa prezentující myšlenky na sjednocení všech Němců do společné německé říše [Mikšíček, 2005: 70–78].

Kvůli silicím odporu Němců proti ČSR byly roku 1933 zakázány nacistické Německá nacionální strana a DNSAP, což zapříčinilo vznik pozdější úspěšné Sudetoněmecké strany [Kárník, 2002: 128–142]. Mezitím se komplikovala mezinárodní situace a ČSR se i přes uzavřené spojenecké smlouvy postupně ocitla v izolaci. Přes přípravu k obraně státu zůstala část hranice nechráněna. Byl to úsek hranice s Rakouskem, které nebylo nepřitelem, tedy alespoň do doby, než jej v březnu 1938 obsadilo Německo [Kárník, 2003: 456–465, 500–504]. Na základě Mnichovské konference z 29–30. září 1938, konané bez účasti zástupců ČSR, bylo československé pohraničí připojeno k německé říši.

6.1.2 Protektorát Čechy a Morava

Důsledkem Mnichovské dohody byla ztráta jedné třetiny území bývalé rozlohy ČSR. Jelikož se jednalo především o pohraniční pásmo, přišel tak stát o vybudované opevnění. Ztratil také cenná ložiska uhlí a značnou část průmyslové výroby. 19. listopadu 1938 se od okleštěné republiky oficiálně odtrhla Podkarpatská Rus, 14. března 1939 pak Slovensko. Zbylé původní území ČSR v době od 19. listopadu do 15. března 1938 bývá nazýváno jako „druhá Československá republika“ [Kárník, 2003: 621–635].

15. března 1938, poté co o den dříve prezident Emil Hácha a ministr zahraničí František Chvalkovský souhlasili s Hitlerovým úmyslem, obsadily Čechy a Moravu německé jednotky a 16. března 1938 byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. České území se tak stalo součástí Německa. Formálně sice měl protektorát svou vlastní národní vládu, prakticky zde však panovala německá okupační správa, platily norimberské zákony a zavládl fašismus a antisemitismus [Janák; Hledíková: 1989: 447–490].

Hospodářství Protektorátu bylo vedeno v souladu s myšlenkou rozšiřování Německa, tedy s vědomím záboru dalších území, s válečnými cíli; průmyslová výroba byla zaměřena na produkci vojenské techniky a výzbroje. 1. září 1939 začala útokem Německa na Polsko druhá světová válka.

6.2 Vliv (1918–1945)

První světová válka se zájmového území viditelně nedotkla. Neodehrály se zde žádné boje ani zde nebyly strategické cíle. Během období první republiky pokračovaly průmyslové podniky na Chomutovsku bez větších změn dále ve své výrobě. Zdejšími bohatstvím bylo v podhůří uhlí, na horách rašelina, dřevo a rudy, a na to také navazovala průmyslová činnost založená zpravidla ještě před první světovou válkou. Větší intenzitu měla výroba samozřejmě pod horami, kde byly snadnější podmínky pro život a větší hustota obyvatelstva. V roce 1928 došlo k politickému sloučení Horní Vsi a Chomutova. Ačkoli jejich katastrální území zůstala zachována, budu nadále psát o situaci v rozšířeném městě Chomutově, protože politická rozhodnutí a samospráva jsou pro život v obci přeci jen více určující než katastrální hranice. Jelikož je zájmové území pohraničním pásmem, zasáhlo do něj budování obranného opevnění státu.

6.2.1 Město Chomutov (a Horní Ves)

Jestliže nejviditelnějšími změnami v předchozím období bylo zavedení železnice a vznik spolkové činnosti, nelze po roce 1918 o změnách života po hospodářské stránce říct téměř nic. Podniky, které zde fungovaly, byly založeny převážně během druhé poloviny 19. století. Po válce se změnila maximálně názvy, ale obecně nedošlo k žádnému většímu hospodářskému rozmachu nebo úpadku.

Bezprostředně po válce byla situace na Chomutovsku takováto: „*Vývoj v Chomutově byl stejný jako v celém německém pohraničí. Politický a národní odpor vůči nové československé republice byl příživován hospodářskými a sociálními problémy. Vše navíc velmi ztěžoval fakt, že se začalo hroutit zásobování v důsledku problémů na železnici a do města se tak nedostávalo potřebné množství zásob*“ [Kopica, 2008: 188].

V průběhu dvacátých let pak trápil Chomutovany především nedostatek bytů. Tento problém byl spojen s prudkým nárůstem počtu obyvatel Chomutova a Horní Vsi a stal se také, spolu s rozrůstáním plochy obou obcí, hlavním důvodem k pozdějšímu politickému sloučení Chomutova a Horní Vsi. Typickou činností pro Chomutovsko za první republiky tak byla výstavba družstevních bytových domů i rodinných domků. Ve dvacátých letech město zakoupilo zdejší plynárnu a elektrárnu, a byly otevřeny městské muzeum, archiv a knihovna [Binterová, 1998: 60–77].

Začlenění pohraničních oblastí do ČSR, které vyvolalo nevoli německých obyvatel Chomutovska (více podkapitola 6.2.3), se projevilo hlavně příchodem českých rodin, státních zaměstnanců a zakládáním českých škol. Politické a soudní okresy založené na základě správní reformy 1850 zůstaly zachovány.

Dne 1. března 1928 byly politicky sloučeny obce Chomutov a Horní Ves. „*Spojení obou lokalit způsobilo některé komplikace. Sloučením vznikla vlastně nová politická obec; mandáty dosavadních obecních zastupitelů ztratily platnost a musely být vypsány nové volby. Než k nim došlo, spravovala nově spojenou obec městská správní komise v čele s dosavadním chomutovským starostou dr. Ernstem Storchem*“ [Pachner; Rak, 2005: 55]. Jiný pohled na věc uvádí Zdena Binterová „*Ministerstvo vnitra o sloučení uvažovalo již v dubnu 1923, ale chomutovská městská rada se mimo jiné obávala, že se sloučením posílí ve městě česká menšina*“ [Binterová, 1998: 73].

Ve světle těchto informací přinesla pro obyvatele Chomutovska vítanou změnu Mnichovská dohoda. Datum příjezdu německé armády na území nově získaného pohraničí bylo určeno dle dohody v souladu s tzv. územními pásmy. Chomutovsko spadalo do 5.

pásma, a bylo tudíž obsazeno německými jednotkami až 9. října 1938, „přes nevládné počasí byly obyvatelstvem nadšeně vítány“ [Binterová, 1998: 77]. Chomutov a jeho okolí se tak dostaly pod správu Německa. Výkon správy odtržených oblastí byl zpočátku svěřen armádě, která řídila činnost existujících správních orgánů. Poté byl Chomutov zařazen mezi tzv. venkovské okresy (což byl jen jiný název pro politický okres Chomutov, který v sobě od 1868 zahrnoval soudní okresy Chomutov, Jirkov a Hora Sv. Šebestiána), jejichž správu vykonával úřad landrátů („Landratsamt“; obdoba okresního úřadu) [Janák; Hledíková, 1989: 476–490]. Tato správa fungovala v pohraničí od 20. listopadu 1938 do konce druhé světové války, na zbytku území pak po vzniku Protektorátu 16. března 1938.

Během války byla průmyslová výroba v Chomutově (nejvýznamnějšími byly podniky zpracující železo: Mannesmannovy válcovny trub a huť Poldi) zaměřena na zbrojení. „Německé muže, kteří odešli na frontu, nahradily nejdříve ženy, pak přišli i totálně nasazení čeští dělníci, váleční zajatci a tzv. ostarbeiteři z východních obsazených zemí“ [Binterová, 1998: 78].

Boje se Chomutovska až do posledních chvil války netýkaly. Přestože zde bylo na sklonku první republiky vybudováno vojenské opevnění, následné politické dění – přiřazení pohraničí k Německé říši – ho vlastně zbavilo jeho původního účelu, a tak nikdy nebylo použito.

Necelý měsíc před koncem války, 16. dubna 1945 ve tři hodiny ráno a 19. dubna ve čtyři hodiny ráno, se však Chomutov stal cílem bombardování. Poškozeno bylo hlavně nádraží a Poldina huť [Zábranský, 1969: 32–34].

6.2.2 Vesnice v zájmovém území

Jestliže se, pomineme-li správní proměny území, běžný život pod horami během let 1918–1945 příliš nezměnil, pro horské oblasti to platí dvojnásob. Uvedu proto jen stručně změny v těch vesnicích, kde k některým výraznějším došlo. Obecně to byla nejčastěji elektrifikace a zakládání českých škol.

V Blatně byla roku 1922 zavedena elektřina [Binterová, 2000b: 81–88]. Patrně již před rokem 1929 zde sídlil lékař a oproti předešlé etapě vzrostl počet spolků [Kalender mit Adessbuch, 1929: 33].

Přes Suchdol byla roku 1922 zavedena elektřina také do Bečova [Binterová, 2000b: 91–97].

Pro Načetín a Jinřichovu Ves přibyla společná „*Raiffeisenkasse*“, a v Jinřichově Vsi byl založen Cyklistický spolek [Kalender und Adressbuch, 1929: 60–62]. K zakládání českých škol po vzniku ČSR docházelo i v pohraničí – v roce 1927 byla česká menšinová škola otevřena v Načetíně. V roce 1938 se ve vsi začalo s rozvodem elektrického vedení. V letech 1944–45 vznikl u Načetína pracovní tábor pro české muže, jejichž manželky byly Židovkami. Internovaní pracovali v místních lesích [Binterová, 2000b: 25–29].

Pohraniční se v meziválečných letech stala vyhledávaným cílem turistů: „*Vesnice leží na vojenské cestě a je důležitou hraniční obcí. Je využívána turisty pro letní bydlení kvůli svému pověstnému čistému a ozónu plnému lesnímu vzduchu. O pocestné a letní hosty bude dobře postaráno v hostinci ‚Zum Malzhaus‘ (bývalém pivovaru), v hostinci Fridolina Köllnera či v hostinci ‚Zum frohen Aussicht‘. O vzniku pojmenování vesnice Pohraniční (německy Reizenhain, pozn. aut.) existuje následující příběh: Na staré obchodní cestě z Prahy stálo 13 hostinců nazvaných ‚Hahn‘. Třináctý (něm. dreizehn, pozn. aut.) hostinec stál v Pohraniční a lidově se mu říkalo ‚Drezenhohn‘. Toto označení je dodnes mezi obyvateli hor používáno*“ [Kalender mit Adressbuch, 1929: 63]. Snad také proto přibyla v obci 15. května 1930 železniční stanice⁵², která do té doby byla pouze v sousední Hoře Sv. Šebestiána a německém Reitzenhainu [Kadlec, 2005: 8].

V Nové Vsi byla, jak uvádí Zdena Binterová [2000a], ve třicátých letech 20. století otevřena česká menšinová škola, kterou ale navštěvovali také německé děti, jejichž rodiče chtěli, aby se děti naučily česky. Také se zde v době hospodářské krize začaly pěstovat slunečnice a kukuřice, a před druhou světovou válkou se začala objevovat propagace obce jako místa, vhodného pro letní turistiku a zimní sporty [Binterová, 2000a: 23–31].

Hora Sv. Šebestiána byla v roce 1929 městem s bezmála 6000 obyvateli a sídlem okresního soudu. Nechyběli zde lékaři a lékárna, škola, fara, celnice, četnická stanice, spořitelna, notář, různí drobní živnostníci nebo třeba muzeum rašeliny [Kalender mit Adressbuch, 1929: 55–58]. Do konce první světové zde prosperovala košíkářská výroba, ve dvacátých letech 20. století potom především výroba krajek. Než se však poválečná situace zlepšila, bylo hlavním zdrojem obživy místních pašeráctví, to, a protičeské nálady zklidnil až příchod české posádky roku 1920. Roku 1929 byla v Hoře Sv. Šebestiána otevřena benzinová pumpa. V průběhu krize třicátých let se město pomalu vylidňovalo,

⁵² V roce 1933 získali železniční stanici také Menhartice.

Stanice na trati Křimov – Reitzenhain tedy vznikaly v následujícím pořadí: 12. 5. 1872 Křimov (22,8 km); 23. 8. 1875 Hora Sv. Šebestiána a Reitzenhain (30,1 km a 37,3 km); 15. 5. 1930 Pohraniční-Reizenhain (35,6 km); 15. 5. 1933 Menhartice (25,7 km) [Kadlec, 2005: 8].

během druhé světové války se sem naopak uchýlovali Němci z válkou postižených měst [Binterová, 2000a: 4–22].

17. dubna 1945 prošel přes Pohraniční, Horu Sv. Šebestiána, Křimov, Dominu a Krásnou Lípu, po staré obchodní cestě, pochod smrti směřující z Buchenwaldu do Terezína [Vítek, 1970].

	Počet domů	Počet obyvatel		Počet domů	Počet obyvatel
Bečov	22	175	Křimov	71	448
Blatno	94	510	Menhartice	38	166
Domina	33	228	Načetín	71	520
Hora Sv. Šebestiána	842	5909	Nová Ves	161	1250
Chomutov	2818	33279	Pohraniční	34	228
Hrádečná	30	144	Radenov	24	124
Jindřichova Ves	55	465	Stráž	34	210
Krásná Lípa	20	117	Suchdol	19	102

Tabulka č. 5: Přehled počtu domů a obyvatel vesnic zájmového území v roce 1929⁵³

6.2.3 Němci v českém pohraničí

Vzhledem k poměru zastoupení českých a německých obyvatel Chomutova a zdejšího kraje vůbec, se setkal vznik ČSR s odmítavou reakcí. Na schůzi německých poslanců ve Vídni 29. října 1918 bylo rozhodnuto o vytvoření provincie Německé Čechy („*Deutschböhmen*“) [Kárník, 2000: 37–44], do níž patřilo i Chomutovsko. Přes protesty obyvatel i městského zastupitelstva ale jednotky československé armády nakonec město bez použití násilí obsadily [Binterová, 1998: 60–46].

Události v Chomutově kolem vyhlášení ČSR popisuje podrobně Jiří Kopica [2008]. Chomutov byl československými jednotkami obsazen 16. prosince 1918, pro jejich pobyt byly mezi velitelem Josefem Hulínem a zástupci Okresního národního výboru sjednány podmínky, které měly předejít konfliktům s místními německými obyvateli. Přesto však Chomutované nelibě nesli odstraňování symbolů bývalé monarchie nebo příliv českých železničářů. Mimořádnou vlnu protestů pak vyvolal zákaz účasti u voleb do parlamentu nově vzniklé Rakouské republiky, jejíž součástí se čeští Němci – i s územím, které obývali

⁵³ Největší počet obyvatel na dům roku 1929 připadal Chomutovu (11,8), nejmenší Menharticím (4,3).

– chtěli stát. Němečtí sociální demokraté vyhlásili na tento den, 4. března 1919, v celém německém pohraničí generální stávkou spojenou s protestními demonstracemi. Přes některé potyčky mezi vojskem a účastníky proběhla akce na chomutovském náměstí bez prolití krve, na rozdíl od nedaleké Kadaně, kde zemřelo 25 lidí [Kopica, 2008].

První obecné volby 15. června 1919 v Chomutově jasně vyhrály německá sociálně demokratická strana, DNP a DNSAP. Starostou se stal dr. Ernst Storch, představitel DNP, zakladatel a bývalý předseda této strany. Po převratu v Německu se národností problémy v Chomutově začaly přiostrňovat [Binterová, 1998: 60–64]. DNSAP měla 11. června 1933 v Chomutově stranický sjezd, na kterém se snažila dokazovat, že není ve styku s hitlerovskou NSDAP. V prosinci téhož roku byly DNSAP společně s DNP v ČSR zakázány [Kárník, 2002: 150–164] a chomutovský starosta Storch musel opustit svojí funkci.⁵⁴

Po zmíněném zákazu vznikla místo zrušených stran Sudetoněmecká strana SdP, která se po parlamentních volbách v roce 1935 stala nejsilnější chomutovskou stranou a často podněcovala potyčky mezi Němci a českými civilisty a vojáky [Binterová, 1998: 64–77]. „*Přibývalo přepadávání českých civilistů i vojáků ozbrojenými henleinovci. Množilo se také vypovídání českých obyvatel z bytů v domech německých majitelů i výpovědi Čechů z německých podniků*“ [Binterová, 1998: 77]. Bouřlivý ohlas měl v Chomutově Hitlerův projev na sjezdu NSDAP v Norimberku 12. září 1938. Místní SdP uspořádala k této příležitosti průvod, který se změnil v hlučnou manifestaci přívrženců strany spojenou s živelným malováním hákových křížů po českých domech a veřejných budovách. V důsledku těchto událostí začali Češi postupně odcházet z Chomutova, chomutovské vojenské jednotky se přemístily do pohraničního opevnění [Binterová, 1998: 64–77].

Po podepsání Mnichovské dohody 29. září do 10. října 1938 opustil Chomutov zbytek českých a německých obyvatel, kteří odmítali politiku nacistického Německa. První německé tanky přijely do Chomutova v neděli 9. října 1938 [Binterová, 1998: 77–79].

⁵⁴ „*Zákon ze dne 25. října 1933 o zastavování a o rozpouštění politických stran: ... Byla-li činnost strany zastavena, vysloví úřad uvedený v odstavci 2 (státní úřad dozorců, zemský úřad, ministerstvo vnitra; pozn. aut.), že pozbývají její příslušníci veškerých veřejných funkcí, kterých nabyli volbou, jmenováním nebo jinak ve sborech samosprávy místní nebo zájmové, jakož i v jakýchkoliv jiných veřejných institucích počítajíc v to i ústavy, podniky, poradní sbory atd ...*“ [Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1933: § 10, odst. 1, zákon č. 201].

6.2.4 Chomutovsko v Říšské župě Sudety

Po připojení pohraničí k nacistickému Německu se stal Chomutov od 30. října 1938 součástí Říšské župy Sudety („*Sudetengau*“), začleněné do třetí říše. Hlavní politickou silou zde byla SdP, která byla v listopadu téhož roku sloučena s NSDAP [Kural; Radvanovský a kol., 2002: 88–109].

K hromadnému vysídlení Čechů z Němci zabraného území však nedošlo. Němci měli zájem udržet svou menšinu na území tzv. druhé Československé republiky (z důvodů prosazování své zahraniční politiky), a tak z obav, aby jim nebylo odplaceno stejnou mincí, uzavřeli se zástupci druhé republiky dohodou o užití vyhošťovacího paragrafu vůči Čechům v Sudetech jen po vzájemné dohodě. Čechům, kteří v župě zůstali a nezískali německou státní příslušnost⁵⁵, nebyla přiznána žádná národní práva [Zimmermann, 2001: 242–243].

Říšská župa Sudety byla také samozřejmě podřízena rasové koncepci nacistického Německa. V Chomutově žilo podle údajů z roku 1930 více než 440 Židů. Kolik z nich pohraničí v září a říjnu 1938 opustilo nelze přesně zjistit. Ti, kteří zůstali, byli vyloučeni ze škol a úřadů, a ztratili právo spravovat svůj majetek. Během „křišťálové noci“ 9. listopadu 1938 byla v Chomutově vypálena synagoga. Pozoruhodné je, že předměty z židovské modlitebny byly předem vyklizeny a většinu z nich má k dispozici chomutovské muzeum [Binterová, 1998: 77–79; Rak: 2002: 103–111].

Opustíme-li národnostní a rasovou otázku sudetského obyvatelstva, lze pozorovat důležitou změnu také v životě německé společnosti. Kromě války a s ní spojených politických a hospodářských opatření, která dolehla na každého bez ohledu na původ, sehrála významnou roli v prosazování nacistických cílů tzv. glajchšaltizace.

„Těsně za budováním státní a stranické struktury v Říšské župě Sudety nebo i paralelně s ním probíhalo i tzv. Gleichschaltung (usměrnění) všech spolků a organizací, jimiž byla sudetoněmecká občanská společnost ‚za Rakouska‘ i v předmnichovské ČSR bohatě vybavena, dokonce ve větší míře než v přednacistickém Německu. Tato všezahrnující akce představovala jednak ohromnou redukci jejich počtu, jednak přeměnu zbývajících na nástroje státu pevně podřízené.... Celý proces završující likvidaci sudetoněmecké občanské společnosti a její demokracie se odehrál bez vážnějšího odporu sudetských Němců – jednotlivců i organizací“ [Kural; Radvanovský a kol., 2002: 110].

⁵⁵ „Německou státní příslušnost získal ten, kdo na připojených územích bydlel před 10. říjnem 1938 a narodil se tam před 1. lednem 1910. Německou příslušnost získávali rovněž manželští partneři a potomci“ [Zimmermann, 2001: 242].

Dobrovolná spolková činnost v Sudetech tak byla de facto zrušena a nahrazena místními pobočkami nacisty iniciovaných organizací. Existence konkrétních poboček celostátních organizací na Chomutovsku v letech 1938–1945 není zpracována a vyžaduje rozsáhlou rešerši archivních fondů. Lze však předpokládat, že v Chomutově, který byl centrem zdejšího „venkovského okresu“, byly zastoupeny pobočky většiny z nacistických organizací – vojenských, polovojenských či nevojenských.⁵⁶

6.3 Stav (před rokem 1918)

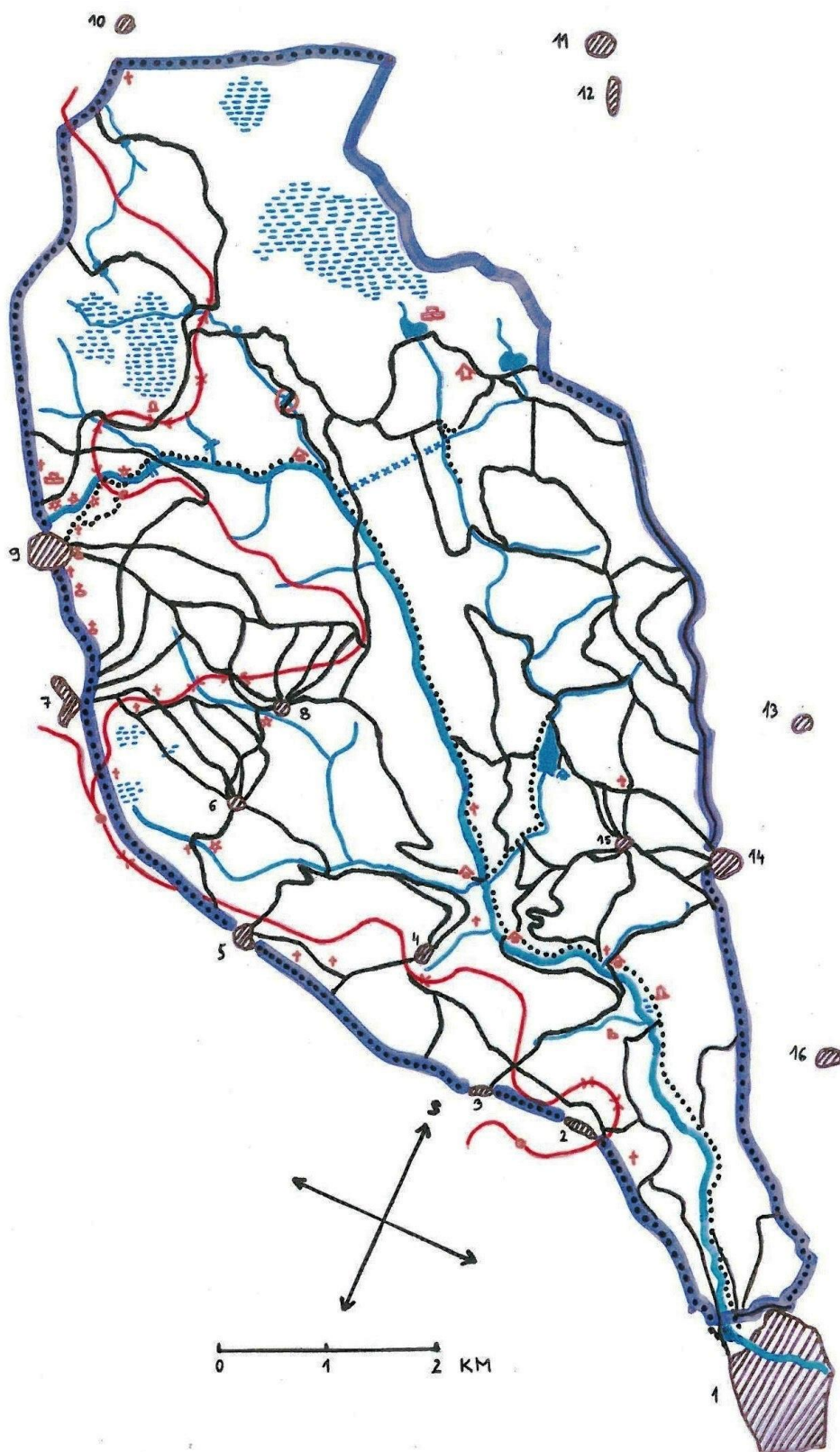
Stav Bezručova údolí před rokem 1918 v podstatě odpovídá syntéze dopadů a odezev z předchozí dějinné etapy. Schematická mapka, která stav ilustruje, zobrazuje informace z kapitol 5.5 a 5.6. Cestní síť a většina drobných památek je přenesena z mapy politického a školního okresu Chomutov z roku 1895, která byla svým měřítkem (1:25 000) i obsahem nejpodrobnějším a tudíž nejvhodnějším podkladem [Karte des politischen- und Schulbezirkes Komotau, 1895], dále bylo přihlédnuto k o poznání obecnějším mapám okresů z let 1862/1863 (1:36 000) [Karte des Bezirkes ..., 1862a, 1862b, 1863].

6.3.1 Shrnutí proměn do roku 1918

V souhrnu lze říci, že v období 1848–1918 byly nejvýznamnějšími změnami na území Přírodního parku Bezručovo údolí zavedení železnice (1872–1874) a stavba přehrady a s tím související vodní štolý (1900–1904), které částečně dopomohly ke zpevnění některých zdejších cest. Jejich budování však začalo pozvolna už dříve. Bylo méně viditelné, ovšem neméně důležité pro další vývoj do té doby zalesněné a nepřítel prostupné oblasti. Naprosto klíčový podíl na tomto dění nese rozvoj občanské společnosti, respektive jeho důsledky ve formě turistických a vlastivědných spolků.

Oproti písemným pramenům, na jejichž základě popisují „dopad“ a „odezvu“ z let 1848–1918, lze zjistit na mapě z roku 1895 značný počet křížů. Na rozdíl od map stabilního katastru není rozlišeno, z jakého jsou materiálu; neexistují k nim ani písemné doklady. Kříže jsou z větší části rozmístěny jinak, než na mapě před půl stoletím, což poukazuje (opomineme-li možné kartografické nepřesnosti) na jistou dynamiku tohoto prvku exteriérové architektury.

⁵⁶ Více příloha č. 5.

Mapa č. 3: Stav sledovaného území Přírodního parku Bezručovo údolí před rokem 1918

Legenda: viz příloha č. 2

Co se exteriérové architektury týče, chtěla bych zmínit po Schmidově pomníku ještě jeden. V roce 1931 [Schellberger, 1931] byl pomník popsán jako jednoduchý žulový, jehož tvůrce se zřejmě nechal inspirovat jednoduchostí starých božích muk, ale v tomto případě vynechal pro muka zásadní díly (hlava a výklenek). Pomník stojí na základové obdélníkové desce, na ní je nízký, taktéž obdélníkový podstavec, na němž stojí výrazný čtyřhranný, nahoře zakulacený, sloup. Na jeho přední hraně je tabule s nápisem: „Zde byl Franz Patzelt 13. října 1912 zastižen nenadálou smrtí. Vzpomínejme na něj v modlitbách“ [Schellberger, 1931: 11]. Doklad o existenci pomníku je tedy až z roku 1931; jelikož byl zhotoven k příležitosti úmrtí člověka, který zemřel roku v říjnu 1912, lze předpokládat, že byl (vzhledem k říjnovému počasí v Krušných horách) zasazen už na jaře roku 1913. Schellberger [1931] dále popisuje také umístění pomníku nedaleko trati u cesty z Bezručova údolí do Pohraniční, kde se pomník v nezměněné podobě nachází dodnes. Kdo byl Franz Patzelt a co přesně se stalo, však zůstává, i přes snahu různých badatelů, nadále záhadou.

Mapka stavu údolí před rokem 1918 je tedy vytvořená podle výše uvedených informací. Mimo legendu na ní červeným kolečkem vyznačuji místo na turistické stezce (zaznamenané v *Heimatskunde* [1898]) s železnou lávkou přes „Hölle“.

6.4 Dopad (1918–1945)

Dopad období první republiky, „sudetské etapy“ i druhé světové války na Bezručovo údolí je nesrovnatelně méně pestrý, než tomu bylo během předešlého období, kdy zde vrcholila průmyslová revoluce. Během první republiky se do sledované oblasti ještě promítla činnost zdejšího turistického spolku, na jejím sklonku pak už jen příprava na hrozící německé nebezpečí. Svou stopu z dob po roce 1938 zde zanechali také němečtí vojáci. Válečné boje Bezručovo údolí bezprostředně nezasáhly.

6.4.1 Období první republiky

V období let 1918–1938 ovlivnila společnost podobu dnešního přírodního parku jen dvakrát. První z dopadů dění je ještě důsledkem působení Krušnohorského spolku Chomutov, je to další cesta, kterou vybudoval. Tato úzká turistická cesta propojila nespojitě části cest vedoucí po pravé straně Chomutovky, čímž vznikla atraktivní stezka mezi Chomutovem a Třetím dolským mlýnem, prudce stoupající a klesající, vedoucí

chvílemi po úbočí skal vysoko nad vodou, jindy zas po dřevěných můstcích a lávkách, bez nichž by nebylo možné některé úseky překonat.

Turistická stezka je v *Heimatskunde* z roku 1927 označena jako tzv. „*Jentscherweg*“ [Irzing, 1927: 53–55]. Je více než pravděpodobné, že byla pojmenována po předsedovi Krušnohorského spolku Chomutov Karlu Jentscherovi⁵⁷, který nahradil roku 1896 ve funkci tragicky zesnulého Aloise Schmidta [Vereins-Nachrichten, 1896]. Lze tedy předpokládat, že „*Jentscherweg*“ (značená dnes turistickou modrou značkou; nemá český název) nevznikla před tímto datem (na mapě z roku 1895 souvislá stezka mezi Chomutovem a Třetím dolským mlýnem není [Karte des politisches- und Schulbezirkes Komotau, 1895]); zároveň je evidentní, že roku 1927 už existovala. Chybí tudíž jistota, zda je správné zařadit vznik stezky do doby po roce 1918, ale nasvědčují tomu dvě věci. První je skutečnost, že Karl Jentscher zemřel v prosinci 1918, a všeobecnou praxí je budovat pomníky a pojmenovávat (instituce, komunikace ...) až po úmrtí dotyčné osoby. Druhou je prostý fakt, že doklad o tom, že se turistická stezka jmenuje po Jentscherovi, je až z roku 1927. Otázkou však zůstává, zda byla stezka po Jentscherovi jen pojmenována a existovala už dříve, nebo zda byla s jeho jménem nově otevřena, což ovšem nelze zjistit, protože pro období z let 1895–1918 bohužel neexistuje mapa, které by mohla tuto nejasnost vysvětlit.

S „*Jentscherweg*“ souvisí také jedna přírodní zajímavost. Je jí modřínová alej, v jinak smrkovém lese, která stezku lemuje necelý kilometr po jejím začátku. Některé z modřínů mají 170 centimetrů nad zemí až 80 centimetrů průměr, což odpovídá mé domněnce, že alej mohla být vysázena k příležitosti založení/otevření circa 100 let staré stezky [konzultace Ing. M. Bartoš, CSc.]. Jiné stromy jsou menší, což může znamenat, že byly dosázeny později, nebo se jim v prostředku smrkového lesa nedostalo dostatečného prostoru a především světla pro růst (modříny bývají častěji vysazovány jako zpevňující dřevina v rámci ekotonových společenstev na okraji lesa, kde mají, více světla a prostoru).

Domněnku o aleji vysázené ve spojitosti s turistickým využitím stezky však poněkud zpochybňuje následující informace: „*Často se v našich lesích vyskytují stromořadí z modřínů při lesních cestách, má to původ v záměru lesníků nechat po zimě lesní cesty vysychat přímými slunečními paprsky přes holé stromy, ale také zpevňovat smrčiny neodolné k bořivým větrům*“ [Kyzlík; Rudl a kol., 2011: 28]. I přesto se kloním

⁵⁷ „*Jentscher, Karl*, vlastivědný badatel. Narozen 16. 2. 1846 v Jirkově, okres Chomutov, zemřel 11. 12. 1918 v Chomutově. Pokladač kolejí a radní v Chomutově. Spoluzakladatel prvního českého Krušnohorského spolku v Jirkově, od roku 1881 člen výboru spolku v Chomutově. Od roku 1896 do roku 1916 nástupce Aloise Schmidta jako předseda Krušnohorského spolku, spolupracoval s *Erzgebirgs-Zeitung*“ [Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, 1984: 42].

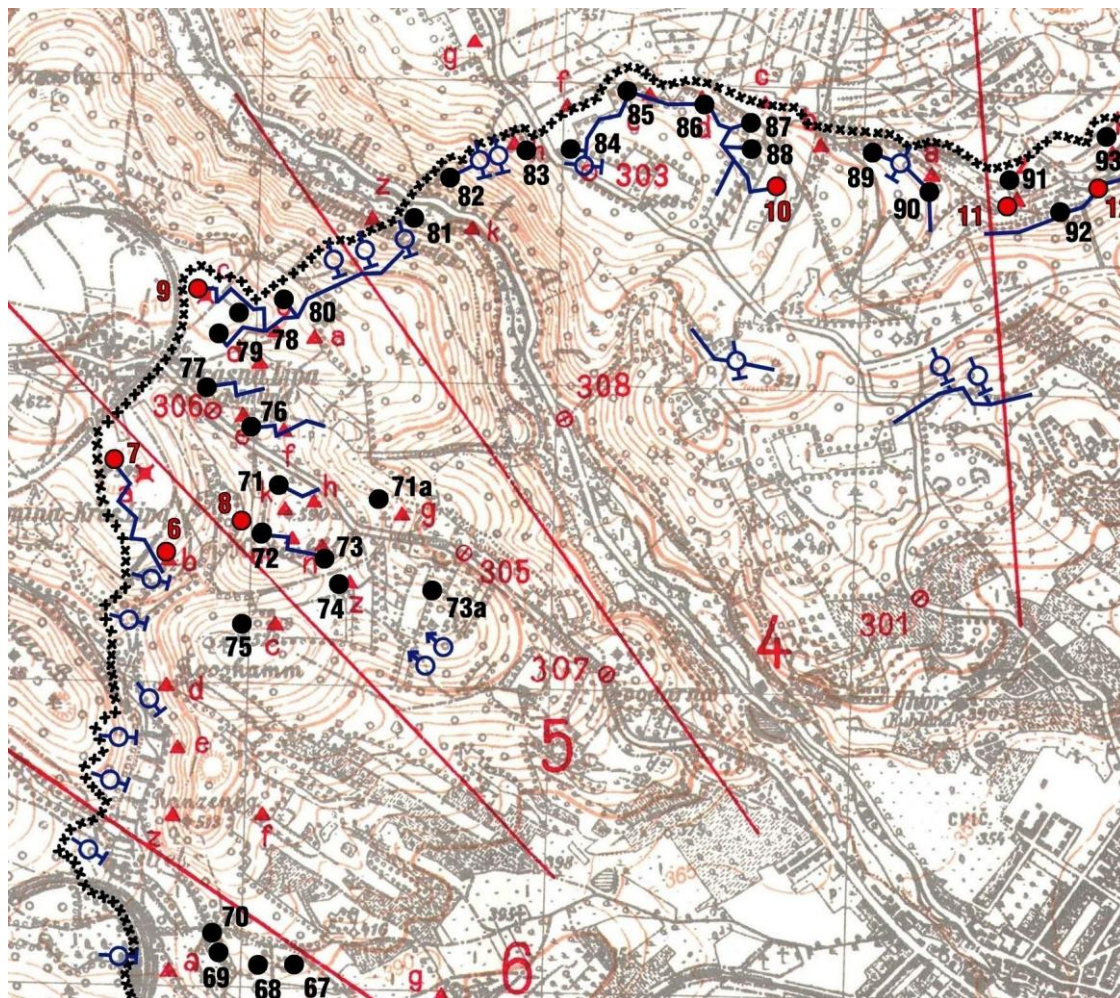
k prvnímu uvedenému důvodu existence aleje, a to ze dvou důvodů; za prvé se jedná o ojedinělý prvek, který se v širokém okolí už nevyskytuje; za druhé záměr mít cestu po zimě co nejdříve vysušenou bych předpokládala především u úseků, které byly využívány k lesnické práci, a u nichž bylo vhodné, aby byly co nejdříve sjízdné. Úsek, který zde popisují je dlouhý zhruba 400 metrů a dále pokračuje jako úzká klikatá a špatně schůdná turistická stezka podél skal, vylučující intenzivnější lesnickou činnost.

Druhý zásah po podoby Bezručova údolí před rokem 1938 si vyžádala hrozící válka. Na území přírodního parku vzniklo v roce 1936 devět objektů lehkého opevnění vzoru 36 (čísla 71a, 76–83) a v roce 1937 jeden objekt vzoru 37 (číslo 9) [Straka, 2004].

K obraně vlasti měl dopomoci také reliéf údolí: „*Stavba lehkého opevnění v Podkrušnohoří neskončila splněním programu z roku 1936. Po necelém roce se připravoval k realizaci program doplňkových prací. Tentokrát jej řídil štábní kapitán Václav Bally. ... Bally navrhl jednoduchou přehradu k zaplavení pásma před opevněnými objekty v Bezručově údolí*“ [Straka, 2004]. Stavba přehrady měla zabránit použití obrněných vozidel, a po upuštění vody ztížit postup podmáčeným terénem; dopouštěna měla být z nedaleké městské přehrady Kamenička. K realizaci plánu štábního kapitána Bally⁵⁸ nakonec nedošlo [Straka, 2004].

Kromě nepřehlédnutelných bunkrů lze stále najít stopy po činnosti vojáků v Bezručově údolí v podobě reliéfu terénu. Na mapě č. 4 z 3. vojenského mapování z roku 1938 je modrými značkami zakresleno rozmístění kulometných hnízd a zákopů. Původní červené značky jsou výsledky německé výzvědné činnosti mapující výstavbu československého opevnění, doplněné červené a černé značky zachycují skutečnou polohu opevnění z let 1936 (černé), 1937 (červené) a překážek (černé křížky). Mapa dokládá nejen pozůstatky vojenské činnosti v terénu, ale také nepřesnosti ve výsledcích německé špionáže [Piramovský, nepublikováno].

⁵⁸ Viz obrazová příloha č. 10: *Schéma návrhu obranné přehrady v Bezručově údolí*

Mapa č. 4: Výsledky německé špionáže versus skutečná poloha československého opevnění 1938
(V pravém dolním rohu Chomutov. Na území sledované oblasti se nacházejí objekty č. 71a, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83 a objekt č. 9).

6.4.2 Otisk z doby třetí říše

Období po roce 1938 zanechalo na podobě sledované oblasti jen jeden, do dnešních dnů patrný, dopad. Vzhledem k tehdejší válečné situaci nepřekvapí, že šlo o vojenskou základnu.

Nacházela se severovýchodně od Hory Sv. Šebestiána a nazývala se „Seidenspinner“ (Bourec morušový). Šlo o radarovou stanici II. řádu, jež byla vedena pod Luftwaffen-Nummer 37. „Podle dostupných zdrojů byla k 20. 6. 1944 vybavena 1 radarem Freya AN/Kuh a 2 radary Würzburg-Riese. Dnes zbyly po stanici jen dva betonové podstavce zmíněných WR, které se nachází v polích cca 1 km severovýchodně od obce. Na samém okraji zástavby je pak vidět uskupení již neexistujících objektů, které teoreticky

mohly tvořit technické zázemí stanice. Oba podstavce WR jsou klasického šestibokého tvaru, z betonu s oblázky“ [davar.cz].

6.5 Odezva (1918–1945)

V tomto relativně krátkém období vychází v tématu „odezvy“ najevo, jakým problémem může být snaha o periodizaci (také kapitola 5.1) či jakékoli „škatulkování“ příčin a následků. Metodiky je třeba kvůli orientaci v textu a jeho další interpretaci a aplikaci, často však na úkor pestrosti reality či za cenu její redukce a tudíž ne zcela věrného popisu. Proč tento úvod: v předešlém, časově delším dějinném úseku odpovídalo dění zařazené do „odezvy“ na „dopady“ té samé etapy, pěkně v souladu s nastoleným metodologickým rámcem. V tomto období (jednak proto, že je kratší, ale především proto, že se lidské reakce neřídí arbitrárně přisouzenými hranicemi společenských etap), zůstali věrná zvolené periodizaci, přichází „odezva“ ještě na „dopady a odezvy“ rozhodnutí z let předešlých. Je to tedy odezva na „stav“ před rokem 1918, nikoli na „dopad“ období 1918–1945, čímž se dostávám do rozporu s kauzalitou rámce DPSIR. Ačkoli je pro členění práce stejně důležitý jako její periodizace, rozhodla jsem se ho vzhledem k jednomu z cílů diplomové práce („Vyzkoušet aplikaci rámce DPSIR ... na historiografické studii“ [kapitola 1.2].) ve prospěch historické periodizace upozadit.

6.5.1 Bezručovo údolí turistickým cílem

„Odezva“ tohoto období stále vychází z rozvoje turistiky v období předešlém. Dokladem mohou být popularizačně-vzdělávací sešity *Heimatskunde des Bezirkes Komotau*, které v Chomutově nepravidelně vycházely v letech 1927–1941 a popisují Chomutovsko z pohledů nejrůznějších oborů. Svazek Franze Irzinga [1927] věnovaný tématu „Krajina“ pak jako turistický cíl vyzdvihuje Bezručovo údolí. Tato reflexe údolí poukazuje na zájem turistů o oblast, na věhlas přehrady Kameničky a na zájem o přírodu, zde konkrétně o skladbu lesa a zachovalé buky nad Kameničkou.

Irzing [1927] se nejprve vyjadřuje k podobě lesů na Chomutovsku obecně: „*Bukový les je bohužel čím dál více na ústupu. Zatímco jsou lesy v našem okolí stále více tvořeny břízami, buky lze najít už jen v panských zámeckých lesích poblíž Jezeří a Červeného Hrádku, dále kolem Hasištejna, a v Bezručově a Telšském údolí*“ [Irzing, 1927: 46]. Téměř jistě se jedná o zachovalou enklávu buků nad přehradou Kameničkou, která se později stane předmětem ochrany přírody.

O pár stran dále se už dočteme o samotném údolí: „*Údolí Kameničky je známe hlavně díky přehradě, ne už tak kvůli krásným velkým stromům, kvůli kterým je tato oblast ... také často navštěvována. Bukové lesy, ležící na hřebeni oddělujícím údolí přehrady a Bezručovo údolí ... jsou ozdobou ‚Oblasti tří údolí‘⁵⁹ v každém ročním období. Pohled na tato tři údolí se naskytne během cesty vlakem kolem Suchdola*“ [Irzing, 1927: 54]. Oba uvedené úryvky i existence podobných textů dokládají odezvu tehdejší společnosti na podobu Bezručova údolí.

V důsledku rozvoje turistiky byl také, mimo jiné, v předešlém období (v roce 1912) na cestě od Třetího dolského mlýna do Hory Sv. Šebestiána postaven dům pro turisty „*Unterkunfsthau*s“ (podkapitola 5.6.1). Snad v tom sehrála roli první světová válka, která začala dva roky po jeho zprovoznění a turistice jistě nepřispěla, nebo malý zájem podnikat výlety do vzdáleného horského městečka, ale, jak uvádí Petr Rak [2010], hostinec a ubytovna se roku 1920 pro veřejnost v podstatě uzavřel; „*objekt koupilo město Chomutov a využívalo jej pro potřeby lesního úřadu,*“ přestože jeho část byla stále k dispozici pro nouzový nocleh [Rak, 2010].

Jiné údaje o reakcích společnosti na změny podoby či důsledcích využití území Přírodního parku Bezručovo údolí mezi lety 1918–1945 nejsou, stejně tak jako nebyl příliš pestrý dopad působení společnosti. Tato léta znamenala přelom spíše ve společenských otázkách, než ve vztahu člověka ke krajině a jejímu využití.

⁵⁹ Německy „*Dreitälersystems*“, v češtině komplex údolí Kameničky, Bezručova a Křimovského údolí žádný místopisný ekvivalent nezískal. Od roku 2002 jej zaštitil přírodní park.

7. Období let 1945–1989

7.1 Hnací síly (1945–1989)

Ještě před skončením druhé světové války, v dubnu 1945, byla založena OSN a začalo vyjednávání o podobě poválečného uspořádání evropského kontinentu, v němž měly hlavní slovo dvě vítězné velmoci – USA a SSSR. Vývoj v ČSR lze ve spojitosti s těmito velmocemi rozlišit na dvě období. Na tzv. třetí Československou republiku (1945–1948), kdy byla politika vedena myšlenkou návaznosti na první republiku, a představovala hledání rovnováhy mezi americkou demokracií a sovětským komunismem; a na dobu socialismu (1948–1989), kdy byly politika a hospodářství republiky řízeny Sovětským svazem.

7.1.1 Třetí republika

V roce 1945 byla obnovena Československá republika. Kromě Podkarpatské Ukrajiny, která se 26. listopadu 1944 připojila k SSSR, odpovídala podoba území třetí republiky stavu před Mnichovem. Její politická reprezentace byla složena ze stran, které se podílely na protinacistickém odboji – v Čechách to byla KSČ, sociální demokraté, národní demokraté a lidovci; na Slovensku KSS a demokraté – sdružených v Národní frontě; té ale chyběl podstatný prvek parlamentní demokracie: opozice [Procházka, 1991: 6–10].

V oblasti hospodářství bylo největší změnou znárodnění významných průmyslových odvětví (energetika, podniky s více než 200 zaměstnanci) a veškerých peněžních ústavů.⁶⁰ Spolu s podniky, které byly zabaveny Němcům a kolaborantům, bylo ve správě státu zhruba 80% průmyslu. Ten byl v důsledku války částečně poškozen, nesjízdné byly také některé dopravní komunikace a panoval nedostatek textilu a potravin [Procházka, 1991: 10–11].

Zásadním rozhodnutím tohoto období, jež je dodnes určující pro česko-německé vztahy a podobu pohraničních oblastí republiky, byl odsun Němců. V podstatě byl skryt už v jednotném cíli stran Národní fronty „vytvoření národního státu Čechů a Slováků“. Tento požadavek byl stvrzen na konferenci vítězných mocností v Postupimi (17. července – 2. srpna 1945) [Mencí; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 213–236].⁶¹

⁶⁰ Zákony č. 100–103/1945 Sb. s platností od 28. října 1945 [Adamová; Mates, 1998: 8].

⁶¹ „Přes obecně rozšířený názor neexistuje dekret prezidenta republiky, který by z hlediska československého práva nařizoval vlastní transfer německé a maďarské menšiny z ČSR. Samotný transfer byl (s výjimkou odsouzeného ‚divokého odsunu‘ ...) otázkou mezinárodně právní a mezinárodně politickou a proběhl

„Hned po osvobození začal ‚divoký odsun‘, vyhánění německého obyvatelstva, jež však okupační vojska spojenců přes naše hranice do Německa nevpouštěla. Po zákroku spojeneckých guvernérů okupačních pásem naše vláda divoký odsun zastavila a od 1. 12. 1945 do 1. 7. 1946 probíhal organizovaný odsun, který se však protáhl fakticky o celý další rok. ... V roce 1947 zůstalo v pohraničí asi 196 tisíc Němců, antifašistů a odborníků, o něž naše republika stála, především horníků“ [Procházka, 1991: 12–13].

Ačkoli s odsunem souhlasilo celé tehdejší politické spektrum, prospěch z něj měla hlavně KSČ. Popularitu, a v neposlední řadě členskou základnu, si komunisté rozšířili také během tzv. očisty (programu, díky němuž se měla na základě dekretů prezidenta republiky československá společnost vyrovnat s kolaboranty a zrádci), kterou KSČ využila k odstranění potencionálních protivníků, nebo naopak k získávání zkompromitovaných osob do svých řad [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990; Procházka, 1991].

V květnu 1946 se konaly první parlamentní volby. Tím, že Národní fronta rozhodovala o vzniku nových stran, bylo de facto vyloučeno založení jakékoli nezávislé opozice a veškerá moc se dělila jen mezi zastoupené strany. První poválečné volby vyhrála KSČ s 38% hlasů; druzí, sociální demokraté, získali 15%. Volby, které pozici KSČ posílily, proběhly stále ještě v souladu s demokratickými principy⁶² [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 213–236].

Zlom přišel v polovině roku 1947. Dokládá jej postoj ČSR k Marshallovu plánu, který republika nejdříve přijala a pak pod Stalinovým nátlakem odmítla. ČSR současně začala tížit nastupující ztráta konkurenceschopnosti, pramenící z neefektivity znárodněného průmyslu. KSČ využila této situace a s ní související nespokojenosti voličů k oslabení pozic politických protivníků [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 213–236]. „Jejich postup se opíral i o politicko-psychologickou analýzu, která jim radila proti ‚novým boháčům‘ postavit demagogický požadavek, který vždy podnítl lidový souhlas – heslo ‚ať platí bohatí““ [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 230]. Dalšími politickými kroky vyvolala KSČ politický rozvrat.

na základě článku XII. Postupimské konference. ... Pro vymezení osob, kterých se odsun měl týkat, byl jistě klíčový ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 2. 8. 1945 č. 33 Sb. o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Uvedený dekret vycházel z teorie, že státní občanství československé u osob německé a maďarské národnosti přetrvalo po celou dobu války a teprve tímto dekretem je ČSR propustila ze státního svazku“ [Dejmek; Kuklík; Němeček, 1999: 47, 48].

⁶² Svobodné, přímé, tajné a rovné volby.

7.1.2 Po Vítězném únoru

Dne 25. února přijal prezident Edvard Beneš demisi členů vlády z demokratických stran a sestavením nové vlády pověřil Klementa Gottwalda. Akční výbory⁶³ Národní fronty začaly provádět další očistu institucí, která se už netýkala nacistů a kolaborantů, ale „reakčních živlů“. 14. června 1948 byl zvolen prezidentem ČSR Klement Gottwald. Manifestace nesouhlasu s vládou komunistické strany vyzdvihly úlohu policie, která tak získávala stále větší vliv na chod strany i státu [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 237–253].

Po únorovém převratu následovala druhá vlna znárodnění, která pro stát získala více než 95% národního průmyslu. „*Pro další vývoj ekonomiky nebyly důležité jen majetkově třídní přesuny, ale i způsob nové organizace, zvláště zestátněného průmyslu. Snaha podřídit všechny podniky jednomu centrálnímu řízení vedla k tomu, že mnohé menší a střední podniky se slučovaly a ministerstvo průmyslu je zařazovalo do působnosti velkopodniků*“ [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 240].

V květnu 1949 se v Praze konal IX. sjezd KSČ, který vytyčil další směřování politiky strany. Samozřejmostí bylo plnění pětiletky a upevňování centralizace trhu, jako problematické se ukázalo být zemědělství. Většina potřebných zemědělských strojů byla v držení bohatých rolníků, kteří tak v podstatě měli ve vesnici rozhodující slovo. Ani střední rolníci nebyli, kvůli neobvyklému poválečnému odbytu jejich produktů, motivováni cokoli měnit. Na konci roku 1949 proto vyšlo nařízení o posilování státních strojních stanic, což vedlo k nucenému výkupu mechaniky od bohatých rolníků; po roce 1950 pak nastala nucená a násilná kolektivizace, spojená se „stalinizací“ režimu a urychlenou industrializací [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 245–251].

Hegemonie politiky SSSR v ČSR přinesla kromě bezohledné kolektivizace a důrazu na těžký průmysl také militarizaci a další posílení policie (vznik Státní bezpečnosti - StB). Nově zřízené Ministerstvo bezpečnosti umožnilo StB naprostou nezávislost a nasměrovalo její činnost k přípravě soudních zinscenovaných soudních procesů: nejprve s nekomunistickými „rozvraceči“; poté s důstojníky, duchovními, rolníky a dalšími odpůrci

63 Akční výbory: „Začaly vznikat bezprostředně po výzvě k jejich založení, která byla součástí projevu Klementa Gottwalda na tzv. táboru lidu, který se konal 21. 2. 1948 na Staroměstském náměstí. Jednalo se o mocenskopolitické orgány zcela podřízené komunistům. Tyto orgány, které byly zakládány v obcích, závodech a dalších institucích, měly za úkol provést očistu veřejného života od odpůrců komunistické strany. Dochází k odstraňování vedoucích orgánů nekomunistických stran coby politické reprezentace. Vrcholným orgánem byl ústřední akční výbor Národní fronty, jehož členy byli i příslušníci ostatních stran. ... Očistnou akci právně i politicky uzavíral zákon č. 213 z 21. 7. 1948, jenž všechna opatření akčních výborů směřující k očištění veřejného života legalizoval (následně) i po právní stránce“ [totalita.cz].

režimu; a nakonec i s funkcionáři KSČ [Mencí; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 245–251].

„Tyto procesy měly urychlit a plně prosadit plné napodobení a okopírování sovětského modelu ekonomiky i politického systému, a tím uzavřít tento prostor – jako hegemonní a zcela konformní – do sféry moci Stalinova centra“ [Mencí; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 244].

Důraz na industrializaci a investice do průmyslu způsobily stagnaci ve stavebnictví, službách a celkové životní úrovni. Dařilo se černému trhu, rostla nespokojenost a inflace. Řešením problémů měla být měnová reforma uskutečněná roku 1953, která znehodnotila veškerý majetek a úspory občanů v poměru 1:50 a vedla k dalšímu poklesu životní úrovně – životní náklady vzrostly o 29%, zatímco reálná mzda jen o 4,5%. To byl jen začátek ekonomické a politické krize, která s mírnými výkyvy v důsledku snahy o stabilizaci poměrů pokračovala až do šedesátých let. V roce 1960⁶⁴ vyvrcholila schválením třetí pětiletky, *„kterou lze bez nadsázky označit za plán ekonomické katastrofy“*. Spolu s kritikou stalinského režimu v SSSR dala krize popud k diskuzím o dalším směřování KSČ [Mencí; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 270–287].

Impulsem k dalšímu politickému a společenskému dění, označovanému jako „pražské jaro“, bylo jednání o odvolání Antonína Novotného z funkce prezidenta. Z volby budoucího prezidenta a dalšího politického vývoje se stala věc veřejná. Cílem „pražského jara“ bylo dosáhnout „demokracie zdola“, socialismu s participací veřejnosti na rozhodování. Po odstoupení Antonína Novotného vzrostla autorita nového vedení strany, ale i optimismus a víra v lepší časy. Vzhledem ke změně situace vzrůstal v části stranické reprezentace, ale hlavně ve společnosti, tlak „zdola“ na uspořádání mimořádného sjezdu KSČ, který by reflektoval a zakotvil změny v politickém směřování [Mencí; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 288–313]. *„Důsledku tohoto ,nátlaku zdola na mimořádný sjezd‘ si však byl vědom jen málokdo. Spočíval v tom, že se začalo výrazně měnit stanovisko Brežněvova vedení a jeho bezvýhradných podporovatelů v NDR, PLR, MLR a BLR. Skutečnost, že se v ČSSR nižší složky strany odvážily nátlaku na stranické vedení, byť k tomu užily práva daného ve stranických stanovách, pro ně nebyla přijatelná“* [Mencí; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 300].

⁶⁴ Od 11. července 1960 se novou ústavou změnilo označení republiky na Československá socialistická republika (ČSSR) [Adamová; Mates, 1998: 19].

Reformní snahy ukončila 21. srpna 1968 invaze vojsk Varšavské smlouvy. Politika se pomalu začala opět dělat shora, lidé ztratili iluze o dalším vývoji. Nakonec byla ukotvena nová státně politická doktrína jako základ ideologických měřítek – ČSSR byla na dalších dvacet let „normalizována“ [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 314–333].

Boj proti režimu se do roku 1989 odehrával především v rámci neoficiální nepolitické činnosti. Umělci a zástupci inteligence se stáhli do ústraní, kvůli cenzuře psali „do šuplíků“, kvůli ideologické kontrole pořádali „bytové semináře“ a utajovaná ilegální politicky nekonformní setkání. Když roku 1976 proběhl soudní proces s hudebníky, kvůli vulgárním textům jejich písní, byl to popud pro vznik Charty 77, která využila československé ratifikace paktu o lidských právech [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 333–336]. *„Za této situace se bývalí členové KSČ, prominentní nekomunističtí intelektuálové a křesťanské kruhy (katolíci i evangelíci) dohodli na utvoření otevřeného, neformálního společenství, usilujícího o dodržování lidských a občanských práv, zakotvených v mezinárodních paktech. Toto společenství se nazvalo Charta 77, podle svého prvního dokumentu, datovaného 1. ledna 1977 a adresovaného ústavním orgánům“* [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 334].

Základna kritiků režimu se v průběhu času rozrůstala, zatímco režim se svým občanům stále více vzdaloval a uzavíral. Vznikla neoficiální ilegální subkultura, disent, který se dokonce začal názorově diferencovat. V principu však všem šlo stále o totéž, o svobodu a demokracii. K dosažení tohoto cíle nahrála sovětská „perestrojka“, jež chtěla vyřešit ekonomickou krizi východního bloku [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 389–397]. Na konferenci KSSS roku 1987 přišel její generální tajemník Michail Gorbačov s návrhem politické reformy, jejíž součástí bylo i prohlášení, že „... *Sovětský svaz se nebude vměšovat do vnitřních záležitostí svých spojenců. To mělo dvojí, rozporný účinek. Na jedné straně mocenské elity těchto zemí, zvyklé ... na poslušnost vůči Moskvě, si oddechly. ... Nechtěly však vidět rub tohoto prohlášení: že SSSR nezasáhne ani tehdy, jestliže se v některých zemích zvedne ... vlna odporu proti doposud strnulým systémům“* [Mencl; Hájek; Otáhal; Kadlecová, 1990: 390]. Když k tomu došlo v ČSSR, byla už propast mezi občany a reprezentací státu taková, že udržet režim mírovou cestou nebylo možné. Vzhledem k počtu odpůrců režimu, rozpadajícímu se východnímu bloku a mezinárodní situaci nakonec nedošlo k občanské válce, ale k „sametové revoluci“.

7.1.3 Ochrana přírody, krajiny a životního prostředí po roce 1945

Zájem o stav přírody na území českých zemí lze pozorovat už ve středověku, kdy bylo hlavní snahou zamezit pytláctví a lesnímu pychu. Později byla příroda reflektována z hlediska výnosu. Jednalo se hlavně o lesy, které byly zdrojem nepostradatelné suroviny a u nichž byla žádoucí relativně spolehlivá nekolísající produkce. Vzniklo tak systematické lesní hospodaření a první lesnické školy. S nástupem romantismu byly z iniciativy osvícených šlechticů zakládány první oblasti chránící výrazné krajinné a přírodní prvky. Právní úprava věnující se této tématice vznikla až za první republiky. Roku 1933 bylo na území ČSR vyhlášeno 30 chráněných území a do roku 1938 bylo zřízeno celkem 142 přírodní rezervací [cittadella.cz]. Žádná z nich se však netýkala zájmového území. Změna přišla až po roce 1948.

V období let 1948–1989 byla ochrana přírody a životního prostředí administrativně značně roztržštěná. Neexistoval jeden resort, který by se věnoval výhradně této tématice, zastřešoval ji a zajišťoval koncepční přístup [Moldan a kol., 1990: 19–27]. „*Účinnost právní úpravy ... byla snižována či vyloženě potlačována jednoznačnou, politicky podporovanou nadřazeností ekonomických úkolů a zájmů nad potřebami či úkoly z oblasti zdraví, přírody, krajiny a obytného prostředí sídel*“ [Moldan a kol., 1990: 19]. Roku 1956 vstoupil v platnost zákon č. 40/1956 Sb. o státní ochraně přírody. Představoval konzervační přístup k vybraným územím, což se, vzhledem k sukcesi ekosystémů a absenci účinné ochrany složek životního prostředí, brzy ukázalo jako nedostatečné. Na základě tohoto zákona byla vyhlášována⁶⁵, a do roku 1989 kategorizována nová chráněná území a druhy organismů v ČSSR [cittadella.cz], včetně Novodomského rašeliniště v Bezručově údolí.

7.2 Vliv (1945–1989)

Rozhodnutí učiněná na státní úrovni v období po druhé světové válce a v letech socialismu měla výrazně určující vliv na podobu Chomutovska, podkrušnohorské pánve a pohraničí vůbec. Odsun původního obyvatelstva znamenal přerušování po staletí trvající kontinuity, ztrátu zkušeností s živobytím v nehostinných podmínkách Krušných hor, ztrátu tradic, znalostí okolí a vztahu ke krajině pohraničí. Příchod nových obyvatel na Chomutovsko byl totiž často motivován ziskem nebo nebyl zcela dobrovolný. Toto a priori

⁶⁵ Do roku 1989 spadala státní ochrana přírody spolu s památkovou péčí pod Ministerstvo kultury, a byla tudíž zajišťována krajskými středisky památkové péče a ochrany přírody při krajských národních výborech [ecological.cz].

nefunkční „soužití“ s krajinou nese své „ovoce“ dodnes. Zatímco komunistická glajchšaltizace postihla celou společnost⁶⁶, kolektivizace především venkovské zemědělské oblasti⁶⁷, na Podkrušnohoří nejvíce se podepsala ničím netlumená socialistická industrializace.

7.2.1 Chomutovsko po roce 1945 a 1948

Sovětské jednotky projely Chomutovem 8. května večer, v následujících dnech byl v Chomutově vytvořen národní výbor, sestavený převážně ze zdejších Čechů. Němci byli postupně odzbrojeni; zbraň mohl vlastnit jen ten, kdo na ni měl písemné povolení. Pomalu se obnovila činnost válkou poškozených průmyslových podniků, do vedoucích funkcí důležitých institucí byli dosazováni Češi. V roce 1946 proběhla první vlna znárodnění, která se týkala hlubinných dolů v okolí Chomutova, peněžních ústavů a podniků Poldina huť a Válcovny trub [Binterová, 1998: 79–93]. Později, 22. února 1948, vznikly v těchto provozech z iniciativy KSČ jednotky lidových milicí; 23. února 1948 odsouhlasil městský národní výbor *„rezoluci prezidentu republiky, požadující přijetí demise odstoupivších ministrů a vyslovující podporu Klementu Gottwaldovi“* [Rak, 2002: 119]. V dubnu téhož roku pak Okresní národní výbor odvolal z chomutovského NV členy nekomunistických stran. S nástupem komunistické vlády se uskutečnila, mimo jiné, reforma soudní správy, v jejímž důsledku byly v únoru 1949 zrušeny soudní okresy Hora Sv. Šebestiána, Jirkov a Chomutov; byly sloučeny do jediného Chomutovského [Rak, 2002: 120–147].

Společenský a veřejný život zastřešoval Okresní výbor Národní fronty v Chomutově, pobočka Národní fronty ČSR, která se po únoru 1948 zasloužila o umlčení „reakčních živlů“. V rámci Národní fronty existovaly tzv. svazy výrobních, bytových a spotřebních družstev, ROH, dobrovolné organizace a sdružení, společenské organizace a zvláštní sdružení, mimo něž nebylo možné se sdružovat. Dále byly zakládány také sdružení a spolky na krajské úrovni, povolované a řízené KNV [Soukupová, 1996: 3–5].

⁶⁶ „Od února 1948 následovalo období komunistického totalitního režimu, který v podstatě principiálně jakékoli prvky občanské společnosti nejen likvidoval, ale i konceptuálně a ideově vylučoval. (...) Již v první fázi ... byly likvidovány téměř všechny spolky a nestátní organizace. Došlo k jejich legislativní přeměně na tzv. společenské organizace, které byly státem kontrolované a řízené“ [Jirásek, 2003: 105].

⁶⁷ Dopady kolektivizace na podobu krajiny uvádí na případové studii ve své diplomové práci Pavlína Kocmanová [Kocmanová, 2010].

7.2.2 Kolektivizace a industrializace

Velkou změnou ve společnosti i ve tváři krajiny po roce 1948 byla kolektivizace. Na Chomutovsku byla dokončena až v červenci 1957.⁶⁸ Ve *Sdruženém inventáři archivů JZD okresu Chomutov* se dočteme, že z horských vesnic v zájmové oblasti vzniklo JZD jen v Krásné Lípě. Bylo to v březnu 1951, ale jeho činnost byla rozhodnutím ONV ukončena už o tři roky později. Odůvodnění toho kroku uvedeno není [Vítek, 1976]. Hlavní překážkou pro vznik JZD ve výše položených obcích bylo jejich nedostatečné osídlení, způsobené nevlídným klimatem.

„Zrušení nejmenších výměr zemědělské půdy, scelování do větších lánů, rušení živností a možností výdělků po roce 1948 silně zapůsobilo na pohraniční krajinu a tamní hospodářské tradice a utvořilo nové mantinely vývoje. Pečlivě obdělávaná pole začala zarůstat, nikdo nebyl schopen sklídit plodiny ani se postarat o náročnou meliorační údržbu, a tak se během několika let postupně změnila i tvář krajiny. Pole v nižších polohách noví správci scelili a zatravnili, zatímco pozemky ve vyšších polohách byly zalesněny. Na podmáčené louky nebylo možno vyjet s technikou, takže se nechaly ležet ladem a začaly zarůstat náletovou zelení“ [Mikšíček, dokrajin.cz]. Vzhledem k tomu, že žádná z vesnic v okolí Bezručova údolí (s výjimkou zmíněné Krásné Lípy) není evidována v inventáři JZD okresu Chomutov, je zřejmé, že jejich pozemky patřily státním statkům.

Materiály Státního statku Chomutov zabírají 12,8 metru v depozitářích Státního oblastního archivu Litoměřice. Nejsou doposud uspořádány, a tak k nim badatelé nemají přístup [SOKA Chomutov]. Porovnáním map z let 1937–38 [archivnimapy.cuzk.cz: 3VM], 1955 [archivnimapy.cuzk.cz: TOPO] a 1976 [Krušné hory, turistická mapa, 1976] vychází najevo, že v zájmovém území nedošlo k výraznějšímu zalesnění zemědělské půdy. Také pamětníci uvádějí, že se půda využívala především k pěstování brambor.

Nejvíce se na podobě Chomutovska podepsala pounorová industrializace. Vládou protěžovaný rozvoj těžkého průmyslu si žádal dostatečný přísun energie, a tak se na Chomutovsku v padesátých letech rozvinula povrchová těžba hnědého uhlí. Logika velela postavit vedle dolů také tepelné elektrárny, čímž vznikl mezi Mostem, Chomutovem a Kadaní v rozmezí let 1955–1985 energetický komplex. Jeho zastarávající technologické vybavení spolu s neexistencí ucelené legislativy a centrální instituce ochrany životního prostředí vedlo k exhalacím, které se především v sedmdesátých a osmdesátých letech 20.

⁶⁸ „Červenec 1957: Rada MěstNV rozhodla o provedení konečné socializace zemědělství ve městě. Poslední dva soukromí zemědělci v Chomutově zavřeli svá hospodářství na podzim 1958“ [Rak, 2002: 127].

století podepsaly na kvalitě života v podkrušnohorské pánvi⁶⁹ a na stavu přírody Krušných hor.⁷⁰ Povrchová těžba, energetika a další průmyslové podniky nabídly nová pracovní místa, a podhůří se začalo zalidňovat. Vzrostla poptávka po bydlení, ale také například (především díky průmyslu) spotřeba vody, a tak se s budováním panelových sídlišť změnila podoba Chomutova a s výstavbou další přehrady podoba Bezručova údolí.

7.2.3 Odsun a osídlování

Dříve než došlo k samotnému odsunu německého obyvatelstva, odešla jeho část bezprostředně po skončení války ze strachu před trestem z pohraničí sama.

Zpráva o náladách obyvatelstva v Chomutově z 19. dubna 1945 uvádí: „Pokud se německého obyvatelstva týče, možno pozorovati snahu o odchod z našeho území. Nejvyšší zájem jest ovšem pozorovati u tak zvaných antifašistů. Ostatní vyčkávají nuceného odchodu“ [Mertová, 1989: 41–42]. V květnu 1945 až lednu 1946 proběhla také v Chomutově vlna divokého odsunu iniciovaná místní vojenskou posádkou [Samec, 1988: 32–41]. „9. 6. 1945: Ráno byla ve městě vyvěšena vyhláška, podle níž se museli všichni Němci mužského pohlaví ve věku od 13 do 65 let do deseti hodin téhož dne shromáždit na fotbalovém stadionu s osobními průkazy, náhradním prádlem a nezbytným jídlem na tři dny. ... Na stadion se dostavilo pět až šest tisíc Němců. ... Po poledni se vydal průvod německých mužů, strážných vojskem, přes Jirkov, Kunderatice, Dřínov, Jezeří a Novou Ves v Horách na saské hranice, kam dorazil večer“ [Rak, 2002: 114].

V období od srpna do září 1945 z Chomutova odjelo patnáct transportů s celkovým počtem 15 221 osob. Němci, kteří v Chomutově zatím zůstávali, byli stále více znevýhodňováni oproti českému obyvatelstvu. V září 1945 pro ně byla zavedena omezená nákupní doba (od 10 do 12, a od 17 do 18 hodin), v lednu 1946 rozhodla chomutovská správní komise o pracovní povinnosti Němců i v neděli, kdy měli odklízet trosky budov. Tentýž měsíc byla ustanovena také osídlovací komise, která měla zajistit organizovaný odsun Němců z Chomutova. V Chomutově vzniklo za tímto účelem na katastru Horní Vsi sběrné středisko, z něhož bylo během roku 1946 odsunuto více než 37 tisíc Němců. Dalších zhruba 100 tisíc osob bylo odsunuto v letech 1947–1949 [Rak, 2002: 112–119]. Celkem tedy prošlo Chomutovem během odsunu do roku 1949 asi 147 tisíc obyvatel.

⁶⁹ Když už bylo evidentní, že si životní prostředí v severočeské uhelné pánvi vybírá svou daň na zdraví zdejších obyvatel, přikročila strana k vyplácení speciální kompenzační dávky, která měla lidi v regionu udržet. Dva tisíce korun měly kompenzovat vyšší a rychlejší úmrtnost, mezi lidmi se jim říkalo „pohřebné“.

⁷⁰ Jako špatný vtíp působí v těchto souvislostech titul „vzorné město“, které Chomutovu udělila k příležitosti 1. máje 1981 vláda ČSR [Rak, 2002: 143].

Samotný Chomutov měl roku 1930 přes 33 tisíc, o dvacet let později necelých 29 tisíc obyvatel. Vzhledem k průmyslovému charakteru oblastí a důrazu na industrializaci narostl počet obyvatel města do roku 1970 na necelých 40 tisíc [Retrospektivní lexikon obcí ČSSR, 1978: 458]. Město jako takové tedy důsledky odsunu příliš netrápily. Odlišná situace však panovala na horách, dokládá ji údaj z roku 1950:

„V chomutovských městských lesích výrazně poklesla těžba dřeva, protože horské obce, z nichž pocházela většina lesních dělníků, se po odsunu německého obyvatelstva nepodařilo znovu osídlit“ [Rak, 2002: 122].

O nedostatečném osídlení hor se během let 1948–1989 v regionu příliš nepsalo, pozornost byla soustředěna na podkrušnohorskou pánev. Neobydlené pohoří bylo přičítáno nedostatku bytových jednotek a nevlídným podmínkám pro život bez ohledu na to, že zde do té doby lidé po několik staletí žili a pracovali.

7.2.4 Horské vesnice po odsunu

„V bývalých Sudetech žilo v první třetině minulého století v průměru o 30% více obyvatel než dnes. ... V důsledku odsunu Němců z Československa a získání nedostatečného počtu nových osídlenců zůstalo opuštěno na pět set obcí, tisíc částí obcí a patnáct set samot. Stavby v těchto oblastech zůstaly prázdné a velmi brzy podlehly nepříznivým klimatickým podmínkám. Československý stát přišel nejen o domovní fond, ale také o vybavení domů. To se odváželo hromadně do obydlených obcí a také do vnitrozemí. ... Většinu bohatství, které sudetští Němci vlastnili a nemohli si ho odnést s sebou, tedy rozkradli takzvaní Zlatokopové ještě v roce 1945 a poctiví osídlenci se zpravidla nedostali do svých nových domovů dříve než tito vykrádači. Vyrabované a opuštěné domy ale zůstaly stát a velmi rychle se z nich stávaly ruiny, hyzdící pohraniční krajinu“ [Mikšíček, dokrajin.cz].

Počet obyvatel obcí a osad v zájmovém území byl v roce 1950 zhruba třetinový oproti předválečnému stavu, a za dalších dvacet let klesl ještě o polovinu [Retrospektivní lexikon obcí ČSSR, 1978: 458–465] (viz tabulka na konci podkapitoly). Zvláště v menších obcích, které se v důsledku územní reorganizace v roce 1960 staly pouhými „částmi“ větších obcí⁷¹ a přišly v důsledku toho byť o minimální infrastrukturu, nevydrželi osídlenci dlouho, a tak se většina pohraničních horských obcí na Chomutovsku v průběhu druhé poloviny 20. století vylidnila, v lepším případě se stala během sedmdesátých let cílem

⁷¹ Více příloha č. 4: *Vývoj správy obcí v zájmovém území.*

víkendových rekreací. Zánik některých opuštěných sídel, živelné přestavby osídlených domů a neregulované přístavby změnily původní vzhled a půdorys vesnic. Nedostatek obyvatel pak způsobil zánik Pohraniční (v šedesátých letech) a Stráže (v letech osmdesátých):

„Z Pohraniční zůstaly stát jen tři domy a kaplička na hřbitově, přestavěná později na rekreační objekt, stejně jako bývalá železniční zastávka, sloužící také jako strážní domek. ... V padesátých letech byla v Pohraniční již jen policejní stanice a bydlelo zde několik příležitostných lesních dělníků“ [Binterová, 1997: 12].

Úbytek obyvatel sehrál částečně roli také v zániku trati Křimov – Reitzehain. Osobní přeprava tu byla zrušena 9. května 1948, což zpětně jistě nepodpořilo osídlování horských obcí. Trať se nadále využívala pro svoz dřeva a rašeliny. V roce 1953 se dokonce začalo uvažovat, že bude otevřen hraniční přechod Reitzenhain a bude opět zavedena osobní doprava. Z plánu však sešlo, a od poloviny padesátých let úsek Křimov – Reitzenhain postupně chátral a zarůstal [Kadlec, 2005: 35–39]. Dopravní páteří mezi Chomutovem a Horou Sv. Šebestiána se stala silnice 1/7, bývalá lipská obchodní cesta, na které byl nakonec roku 1978 hraniční přechod v Reitzenhainu skutečně otevřen⁷², to už ale byla trať zrušena.

V druhé polovině šedesátých let byly z horských vesnic obcemi v administrativním slova smyslu (s vlastním MNV) jen Blatno, Hora Sv. Šebestiána a Křimov. Pohraniční, a později Menhartice a Stráž zanikly (více v kapitole 7.4), Horní Ves byla od roku 1928 částí Chomutova, a ze zbylých vsí (Hrádečná, Radenov, Načetín, Jindřichova Ves, Nová Ves, Domina, Suchdol, Krásná Lípa) se staly osady – části administrativních obcí [příloha číslo 4]. Ale ani ve vesnicích, kde sídlil MNV, nedocházelo k výraznějšímu hospodářskému či společenskému rozvoji, který by mohl konkurovat období do roku 1938.

V Hoře Sv. Šebestiána pokračovala těžba rašeliny, po několikeré změně pod národním podnikem Rašelina Soběslav. Muzeum rašeliny bylo roku 1952 na příkaz ONV zlikvidováno, některé exempláře má k dispozici chomutovské muzeum. Z budovy měšťanské školy vznikl roku 1959 dětský domov. Domy, které se nepodařilo osídlit, ani využít k jinému účelu, byly roku 1952 zbourány. V okolí Hory Sv. Šebestiána jich byla zhruba stovka. V obci ordinoval lékař. Během osídlování v padesátých letech se Hora Sv.

⁷² „6. říjen je desátým výročím otevření hraničního přechodu s NDR. Značným zvýšením cestovního ruchu vyvstaly některé problémy. Turisté, přijíždějící z NDR nakupovali ve větším množství některé druhy zboží, kterého se pak na našem trhu nedostávalo. Z tohoto důvodu vstupuje od 15. listopadu v platnost opatření, omezující vývoz žádaných výrobků a hlavně potravin. Tímto se turistický ruch k nám i od nás značně omezil“ [Kronika Hora Sv. Šebestiána, 1986–1996: 45–46].

Šebestiána potýkala s nedostatkem bytů, což zapříčinilo odchod části osídlenců zpět do podhůří; první bytové jednotky byly postaveny až v roce 1964, sloužily ale vojákům (od roku 1962 zde zajišťovali provoz kasáren a základny protivzdušné obrany státu, jež vznikly z bývalé německé radarové stanice [forum.valka.cz]). V obci sídlily také orgány pasové kontroly, celní správa a pohraničníci. V sedmdesátých letech došlo k hromadnému odprodeji volných domů k rekreačním účelům. V osmdesátých letech byl zrušen a do Chomutova přesunut dětský domov, provoz ukončil také vojenský útvar, byly demontovány ocelové mosty po zrušené železniční trati [Binterová, 2000a: 4–22].

Z kroniky Hory Sv. Šebestiána [1986–1996]; rok 1988: „*V obci jsou služby poskytovány na úseku zdravotnictví, spoji, zásobování, rozvoz propan-butanového plynu, odvoz popele a odpadků*“ [Kronika Hora Sv. Šebestiána, 1986–1996: 33]. Během posledních čtyř předrevolučních let jsou v kronice zaznamenány problémy s úbytkem obyvatelstva. V obci žilo čím dál méně mladých, po vyučení odcházeli do podhůří, kde našli lepší uplatnění i bydlení. Obyvatelé Hory Sv. Šebestiána a přilehlých osad byli zaměstnáni v rašelinových závodech, u veřejné bezpečnosti, celníků či pohraniční strážě, v lese nebo na státním statku [Kronika Hora Sv. Šebestiána, 1986–1996: 2–70].

Blatno mělo od 1956 sedm osad, mezi nimi Hrádečnou a Radenov. Z druhé poloviny 20. století o něm nelze dohledat příliš informací. Jediným zdrojem je *Prozatímní inventář MístNV Blatno* SOkA Kadaň [2000a], v němž se píše: „*Vzhledem k průměrné nadmořské výšce 650 m n. m. se jednalo o obec zemědělského charakteru, s převážně staršími obyvateli. Značná část zdejších obyvatel byla zaměstnána v průmyslové výrobě v okolních městech (VTŽ, ZJF, doly).*⁷³ *Zbytek tvořili zaměstnanci provozoven ČSSS v Blatně a Radenově. V obci byla fara Státního statku Chomutov (provozovna v Blatně a Radenově) a polesí Státních lesů Klášterec nad Ohří. V Blatně se nacházela ZDŠ (dvoutřídní), která byla později zrušena. V obvodu byla prodejna Jednoty se smíšeným zbožím. Se zdravotní péčí byly značné potíže, neboť pouze jednou týdně do zdejší obce dojížděla lékařka z Chomutova, a to ve svém volném čase. V katastrálním území obce se nachází velké množství rekreačních objektů*“ [Jandová, 2000a: 2].

Obdobná je situace i v případě poslední horské administrativní obce, Křimova. Opět cituji *Prozatímní inventář* [2000b]: „*V katastru obce bylo v roce 1969 150 rekreačních objektů. Obec, včetně osad, měla v roce 1976 celkem 298 obyvatel. Tento*

⁷³ Pro zkratky viz příloha č. 3.

počet značně klesal. ... Zejména se jednalo o odliv mladých lidí, kterým, mimo jiné, nevyhovoval stávající bytový fond. Na katastrálním území obce hospodařil Státní statek, oborový podnik Chomutov (rostlinná i živočišná výroba). Místní obyvatelé byli převážně zaměstnání na státním statku, zbývající část občanů byla zaměstnána u ČSD Křimov, Státních lesů Klášterec n. Ohří, popřípadě dojížděli za prací do Chomutova ... V roce 1976 se v obci nacházely dvě ZDŠ, a to v Křimově a Domině. V obci byl dále zemědělský útulek, lékařská stanice, obchod se smíšeným zbožím, pohostinství, kulturní dům, knihovna, dva osadní výbory“ [Jandová, 2000b: 2].

Výjimku mezi upadajícími obcemi a osadami tvoří Suchdol. Ačkoli zde roku 1970 žilo pouze 22 stálých obyvatel [Retrospektivní lexikon obcí ČSSR, 1978: 458–465], byl zde čilý společenský ruch. Po roce 1945 se v Suchdolu začaly na místě zbouraných opuštěných domů stavět první chaty, a tento trend nepolevoval. Osada sice nebyla osídlena trvale, pouze rekreačně, vzniklo zde ale společenství, které pořádalo různé sportovní a společenské akce, a podněcovalo a rozvíjelo zájem o zdejší historii a okolí. Roku 1979 si osadníci založili místní chatový a osadní výbor a vedli jeho kroniku (ty se odjinud než ze Suchdola a Hory Sv. Šebestiána, nedochovaly), v rámci společenství zde vznikl v roce 1983 neoficiální klub „Mladých ochránců přírody“ [Kronika Suchdol, 1960–1983].

	Počet domů 1950/70	Počet obyvatel 1950/70		Počet domů 1950/70	Počet obyvatel 1950/70
Bečov	22/8	51/38	Křimov	61/32	156/150
Blatno	54/48	186/176	Menhartice	34/0	12/0
Domina	27/16	111/57	Načetín	73/9	71/31
Hora Sv. Šebestiána	181/59	276/334	Nová Ves	107/37	171/152
Chomutov	3 428/3 361	28 848/39 905	Pohraniční	30/0	26/0
Hrádečná	27/5	55/10	Radenov	10/12	32/41
Jindřichova Ves	58/16	102/57	Stráž	37/1	18/5
Krásná Lípa	23/10	54/43	Suchdol	19/7	39/22

Tabulka č. 6: Přehled počtu domů a obyvatel vesnic zájmového území v letech 1950 a 1970⁷⁴

⁷⁴ V roce 1950 a 1970 žilo nejvíce obyvatel na jeden dům v Chomutově; z horských vsí pak v Hoře Sv. Šebestiána (1950; 4) a Křimově (1970; 4,6). Nejméně obyvatel na dům měla roku 1950 Pohraniční (0,7) a roku 1970 Hrádečná (2).

7.3 Stav (před rokem 1945)

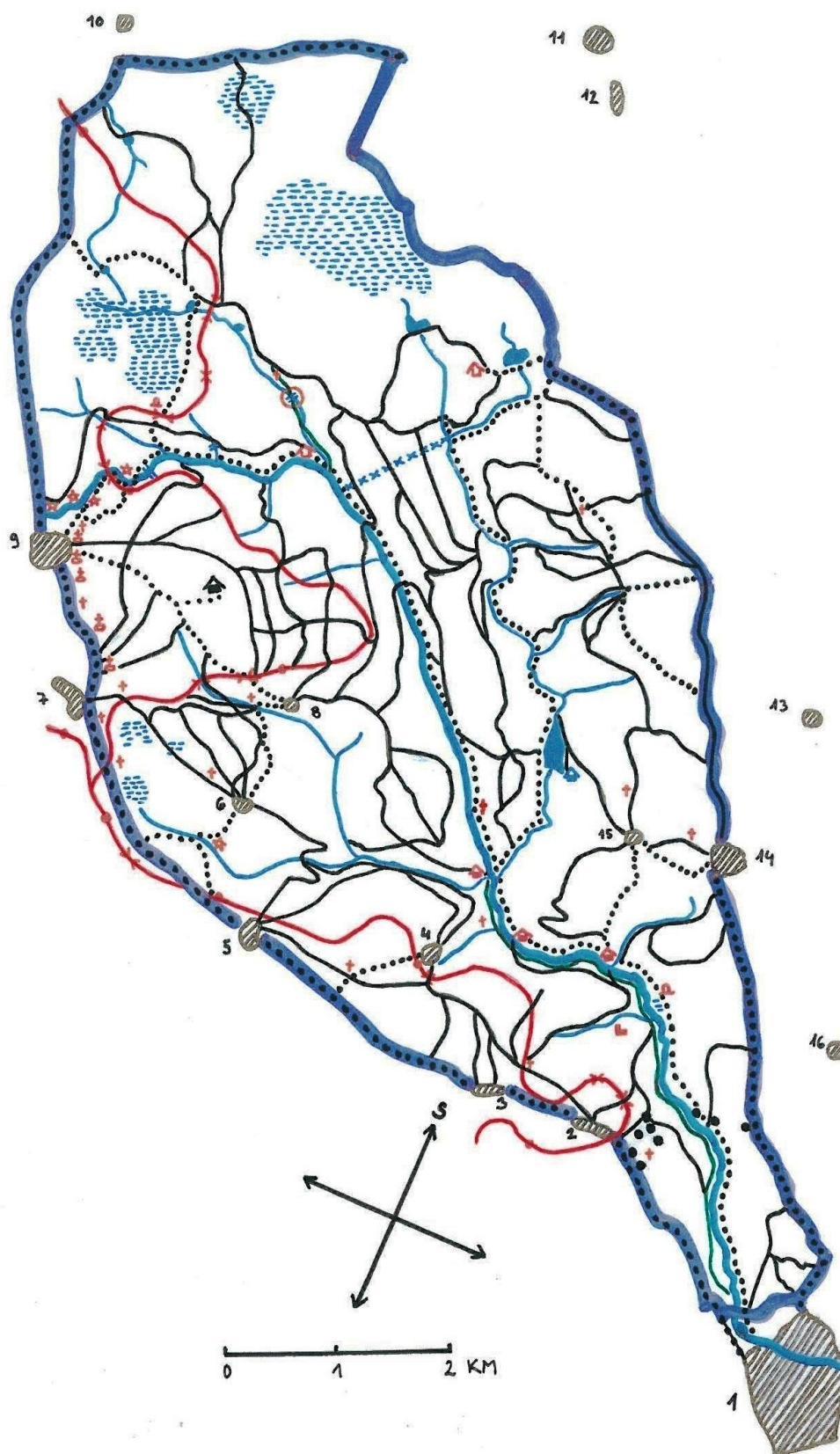
Mapka stavu sledované oblasti před rokem 1945 je sestavena na základě informací z literatury, uvedených v kapitolách 6.4 a 6.5. Jako základního kartografického zdroje bylo použito map 3. vojenského mapování z konce třicátých let 20. století (1:25 000) [archivnimapy.cuzk.cz: 3VM], dále bylo přihlédnuto k blíže neurčené mapě z konce dvacátých let (1:75 000) [Mapa s. n., s. d.] a školní mapě Chomutova a okolí z roku 1930 (1:100 000) [Karte des Bezirkes Komotau, 1930]. Mapa 3. vojenského mapování poukazuje na ukončení těžby rašeliny ve sledované oblasti (u Hory Sv. Šebestiána a Nového Domu) [archivnimapy.cuzk.cz: 3VM-A], které literatura nezmiňuje. Rašelina se v katastru Hory Sv. Šebestiána těžila nadále už jen za hranicemi přírodního parku (nalevo od silnice vedoucí do Lipska).

7.3.1 Shrnutí proměn z let 1918–1945

Období let 1918–1945 se do podoby Bezručova údolí příliš nepromítlo. V meziválečném čase pokračoval sice zájem turistů o procházky do této oblasti, trasy ale byly už vybudovány, a tak si kromě jediné uvedené stezky „*Jentscherweg*“ meziválečná turistika žádné další viditelné změny oblasti nevyžádala. Jakmile nastala válka, stalo se pohraniční údolí (představující pohodlnou spojnici mezi hranicemi a průmyslovým podhůřím v jinak těžko prostupné zalesněné oblasti) předmětem opevnění proti nepřátelským vojskům. K bojům zde nedošlo, upomínka na válečná léta ale zůstala.

V údolí je však dodnes patrný ještě jeden doklad po lidské činnosti. Je jím kameny dlážděná cesta, stoupající prudce (téměř kolmo na vrstevnice) po levém úbočí Údolí Chomutovky nedaleko za Horou Sv. Šebestiána, pamětníky nazývaná „privátka“. Cesta je v mapách pro období 1918–1945 zakreslena stejným způsobem jako cesty, které byly podle literárních zdrojů prokazatelně zpevněné [Mapa s. n., s. d.; archivnimapy.cuzk.cz: 3VM-A], zatímco mapy před rokem 1918 ji vůbec neuvádějí [Karte des politischen- und Schulbezirkes Komotau, 1895; Karte des Bezirkes ..., 1862a, 1862b, 1863].

Nejčastěji bývaly lesní cesty zpevnovány z následujících důvodů: poblíž turistických letovisek byly cesty dlážděny pro pohodlný pohyb návštěvníků v terénu (např. v okolí lázeňských měst); jindy tak činilo vojsko (především v oblastech, kde se pohybovala těžká technika); nebo také lesníci (na cestách využívaných k manipulaci se dřevem) [konzultace Ing. M. Bartoš, CSc.]. Vzhledem k poloze oblasti i cesty samotné přichází v úvahu pouze třetí zmíněný důvod. Této úvaze nahrává také skutečnost, že se

Mapa č. 5: Stav sledované oblasti Přírodního parku Bezručovo údolí před rokem 1945

Legenda: viz příloha č. 2

jedná v širokém okolí o jedinou (velmi prudkou) spojnici mezi údolím Chomutovky (kudy vedla silnice Hora Sv. Šebestiána – Chomutov) a horskými lesy. Bez dláždění by za sebemenšího vlhka nebyla cesta ani schůdná, natož sjízdná.

7.4 Dopad (1945–1989)

Obecně lze říci, že se během tohoto období naplno projevíly důsledky předešlé průmyslové éry, posílené ještě jednostrannou politikou usilující o další prohlubování industrializace a růst průmyslové produkce.

„Krajina a její tvářnost jsou těžební, průmyslovou a velkoplošnou zemědělskou činností, ale i energetikou a dopravou narušeny natolik, že jednotlivé její součásti už nejsou schopné vyváženě a v původní míře plnit své přirozené funkce (příkladem mohou být tzv. mimoprodukční funkce lesa - vodochranná, půdoochranná, les váže nerostné látky, klimatotvorná a termoregulační, refugiální [útočiště rostlinných i živočišných druhů], pohlcování oxidu uhličitého a zachycování dalších, pevných i aerosolových škodlivin, produkce kyslíku, podpora biologické rozmanitosti, ale i funkce specificky zaměřené k člověku jako zdravotní, kulturní, estetická)“ [Rynda, 1997: 3].

Především díky ztrátě zmíněné estetické funkce se stal všeobecně známým případ plošné devastace krušnohorských lesů v důsledku průmyslových exhalací z podhůří a následných kyselých dešťů, které porost zničily. Kolektivizace a velkoplošná zemědělská činnost způsobila, kromě jiného, likvidaci drobných krajinných prvků a tím také pokles kulturní funkce krajiny.

„Až do poloviny dvacátého století pracovala větší část venkovského obyvatelstva v zemědělství, případně v lese. Tento kousek krajiny tvořil jakousi rozšířenou část domu každého hospodáře ... Prostor byl tedy vysoce účelně uspořádán, ale také, aniž to bylo přímým záměrem, esteticky dotvářen. ... Kolektivizace a integrace zemědělské výroby však rozvrátila tyto ustálené společenské vztahy, včetně osobních vztahů ke konkrétnímu místu a ke krajině. ... Uvedené změny v krajině od roku 1945 a ztráty krajinného detailu v podobě alejí, mezí, rybníčků, starých cest a křížků tak způsobily v mnoha případech i ztrátu historické paměti území“ [Kyselka, 2001: 29, 30].

Vzhledem k poloze přírodního parku je zhruba 70% jeho plochy zalesněno, a tak se ho kolektivizace nedotkla v takové míře jako úrodných venkovských oblastí; pro zvolenou oblast znamenala, co se zemědělských ploch týče, především úbytek drobných krajinných

prvků. Signifikantní změnu pro údolí přinesl spíše obrat v politickém smýšlení společnosti a jejích hodnotách – změnu názvu.

7.4.1 Zrození „Bezručova údolí“

Ačkoli tak pro přehlednost označuji sledovanou oblast od samého počátku časového rozsahu práce (tedy od roku 1848), údolí mělo, vzhledem k národnostnímu zastoupení místních obyvatel, samozřejmě název německý – „*Grundtal*“. Po odsunu německého obyvatelstva bylo třeba pohraničí, včetně místopisu a pomístních jmen, náležitě počeštit (také z toho důvodu, že noví osídlenci ne vždy uměli německy). Nakolik to byla akce přirozená a nakolik řízená, těžko soudit, v případě přejmenování „*Grundtal*“ však existuje zápis z jednání rady MěstNV:

Dne 23. srpna 1946 odsouhlasila rada osazení nové pamětní desky se jménem Petra Bezruče na pomníku u Prvního dolského mlýna, věnovanému do té doby předsedovi Krušnohorského spolku Chomutov a průkopníku turistiky Aloisi Schmidtovi. Návrh na přesazení desky a přejmenování celého údolí po slezském básníkovi podali zaměstnanci poštovního úřadu v Chomutově. Slavnostní přesazení desky a oficiální přejmenování údolí proběhlo 15. září 1946, šedesát let po odhalení původního Schmidtova pomníku [SOKA Kadaň, f. MěstNV CV, kn. č. 79, rada 15. 9. 46].

Pojmenování pomníku a údolí po básníkovi, který neměl k dané lokalitě žádný vztah, poukazuje zřetelně na zpřetrhání vazeb a souvislostí mezi jmény a historií území, na ztrátu paměti krajiny. Nové české názvy, z nichž většina nevznikala dlouhodobě a přirozeně, o historii krajiny mnoho nevyprávějí, tu je třeba hledat spíše v původních německých pomístních a místopisných jménech.

O situaci ohledně zeměpisných jmen na Chomutovsku po roce 1945 se zmiňuje Josef Lorber [1994]: „*Řada vlastních zeměpisných jmen byla jen německá (někdy i v dialektu) a do češtiny byla překládána leckdy chybně nebo různě komolena. ... Kromě toho některé objekty, zvl. samoty, ale i vsi, časem zanikly nebo dostaly nové jméno. Obdobné je to i s pomístními názvy, kde situace je o to svízelnější, že běžně používané mapy uvádějí jejich jména jen poskrovnu. Uvážíme-li, že v posledních letech řada lokalit, které existovaly ještě po r. 1945, dnes v důsledku vysídlení, důlní činnosti a stavby vodních děl již na nových mapách není, je situace o to horší*“ [Lorber, 1994: 5].

7.4.2 Vodní hospodářství a jeho důsledky

Počet obyvatel Chomutova vzrostl mezi léty 1898 a 1950 z cca 15 na 29 tisíc [Retrospektivní lexikon obcí ČSSR, 1978: 458–459], a tak se opakovala situace z konce 19. století, kdy především v letních měsících pociťovali obyvatelé Chomutova nedostatek pitné vody. Proto byly již v srpnu 1946 odsouhlaseny průzkumné práce zjišťující možnosti stavby nové přehrady na Křimovském potoce v Bezručově údolí [SOkA Kadaň, f. MěstNV CV, kn. č. 79, rada 16. 8. a plénum 30. 8. 46]. O rok později bylo rozhodnuto o výstavbě úpravny vody u Třetího dolského mlýna a nového vodovodního řadu v Bezručově údolí [SOkA Kadaň, f. MěstNV CV, kn. č. 82, plénum 29. 5. 47]. 14. Dubna 1948 byla zahájena stavba nového vodovodu, v důsledku čehož byl hotel a restaurace na Třetím dolském mlýně přeměněn na ubytovnu pro dělníky [SOkA Kadaň, f. MěstNV CV, kn. č. 83, rada 14. 4. 48].

Stavba samotné přehrady v údolí Křimovského potoka byla zahájena roku 1953. Přehrada se nachází pod soutokem Křimovského a Menhartického potoka, má objem 1, 480 milionu m³ a zatopila plochu o výměře téměř 15 ha. Hráz přehrady je betonová, 200 metrů dlouhá a 48 metrů vysoká. Dílo bylo dokončeno a zkolaudováno 1. listopadu 1959 [Kraml; Steňko; Glückseligová, s. d.: 68–71]. Z estetického hlediska nové vodní dílo zdaleka nedosahuje kvalit rakousko-uherské Kameničky, jejíž 31 metrů vysoká, kamenná historizující hráze a vydlážděné dno z ní učinily technickou památku.

Stavba Křimovské přehrady zanechala do dnešních dnů v Bezručově údolí, kromě nádrže samé, celou řadu stop. Nejzávažnějším důsledkem byl zánik Menhartic⁷⁵, které se nacházely v 2. ochranném hygienickém pásmu přehrady. [Binterová, 1997]. „*Dělníci ze Slovenska, kteří na stavbě přehrady pracovali, dostali povolení odvézt si z Menhartic stavební materiál, potřebný k obnově svých válkou zničených domovů. Materiál odváželi po železnici z nádraží v Křimově*“ [Binterová, 1997: 16].

Na rozdíl od Kameničky (v jejímž okolí nejsou stopy po výstavbě patrné), lze kolem Křimovské přehrady najít řadu (vesměs betonových) zbytků objektů, které sloužily při výstavbě přehrady. Na levém břehu (po směru proudu), asi 100 metrů před domkem hrázného, je ve stráni pozůstatek drtičky, která byla součástí kamenolomu

⁷⁵ Menhartice 1950: 34 domů a 12 obyvatel [Retrospektivní lexikon obcí ČSSR, 1978: 460–461]; likvidace vesnice započala současně se stavbou přehrady roku 1953; administrativně byla obec zrušena radou ONV v Chomutově 2. prosince 1966 [SOkA Kadaň, f. ONV CV, kn. č. 33, rada 2. 12. 66].

dodávajícího materiál na stavbu.⁷⁶ Pod drtiči byl umístěn dopravník, který šterk dopravoval, kam bylo třeba. Asi 50 metrů před drtičkou jsou v terénu kamenné zídky, které sloužily jako stanoviště stavebního výtahu pro dopravu materiálu i osob. Na levém (u domku hrázného) a pravém (u lesní cesty na Suchdol) svahu přehrady je možné nalézt také základy kabelového jeřábu, který dopravoval materiál ke stavbě hráze. Posledním nepřehlédnutelným objektem, souvisejícím se stavbou přehrady, jsou tři mohutné betonové pilíře stojící u Třetího dolského mlýna na konci modré turistické „*Jentscherweg*“ z Chomutova. Sloužily jako patky pro elektrické vedení ke stavbě přehrady. Neobvyklá mohutnost patek byla dána tím, že se v těchto místech deponovala vytěžená zemina ze stavby a polohu vedení bylo třeba kvůli bezpečnosti zvýšit [Houf, nepublikováno].

Doprava materiálu ke stavbě přehrady si vyžádala také vybudování vlastní železniční vlečky, jež u železniční zastávky Křimov odbočovala z trati Chomutov – Vejprty a vedla po pravém hřebeni Křimovského údolí. Po dokončení stavby byla železnice demontována [Kraml; Steňko; Glückseligová, s. d.: 68–71]. 29. června 1961, dva roky po dokončení přehrady, zahájila činnost také úpravna vod u Třetího dolského mlýna [Rak, 2002: 129].

7.4.3 Bezručovo údolí po výměně obyvatel pohraničí

Jak je patrné z předešlé podkapitoly, bylo Bezručovo údolí vnímáno nově osídlenými obyvateli zpočátku hlavně jako zdroj, čemuž přizpůsobily funkci i dříve turistům sloužící mlýny.

Třetí dolský mlýn začal sloužit jako místo pro nocleh stavebních dělníků [viz výše], nejinak dopadl také Druhý dolský mlýn, k němuž byly přistavěny další ubytovny [Kraml; Steňko; Glückseligová, s. d.: 68–71].

Turisticky navštěvovanějším začalo být údolí až od poloviny šedesátých let 20. století. Roku 1964 opravili zaměstnanci Lesního závodu lávky a mosty na turistické „*Jentscherweg*“, a v lednu 1965 se veřejnosti po komplexní rekonstrukci slavnostně znovu otevřel hotel a restaurace na Třetím dolském mlýně. Ubytovací kapacita byla 45 lůžek, míst v restauraci bylo 150. Pokoje s vlastní tekoucí studenou a teplou vodou a sprchovým koutem činily z Třetího mlýna nejluxusnější ubytování v Chomutově a okolí [Bureš, 1965]. V roce 1966 začalo fungovat také letní občerstvení „v motelu Svazarmu Druhý mlýn“ [SOKA Kadaň, f. MěstNV CV, kn. č. 168, rada 14. 10. 66], o rok později zde byl otevřen

⁷⁶ Viz obrazová příloha č. 11: *Pozůstatek objektu drtičky u Křimovské přehrady.*

kemp o kapacitě 90 lůžek a 20 stanů, zprovozněna byla také restaurace na Prvním dolském mlýně [SOkA Kadaň, f. MěstNV CV, kart. 1, rada 17. 11. 67].

7.4.4 Upomínky na odsun

Kromě budování nové společnosti, přehrady a restaurací, bylo třeba také uklidit v Bezručově údolí to, co se po nedostatečném dosídlení horských vesnic ukázalo být zbytečným.

Jak jsem už předeslala v podkapitole 7.2.4, byla v květnu 1948 zrušena osobní přeprava na trati Křimov – Reitzenhain a od poloviny padesátých let přestala být železnice využívána úplně. V šedesátých letech sloužila trať už jen jako odstavná kolej pro vagony, roku 1969 byl Traťovou distancí Chomutov podán návrh na zrušení a likvidaci trati. Jelikož žádný z dotčených orgánů neměl proti zrušení námitky, byla výnosem č. 22206/72 Federálního ministerstva dopravy dne 12. října 1972 trať právně zrušena. Fyzická likvidace probíhala od dubna 1985 do srpna 1987 [Kadlec, 2005: 39–43]. Dodnes je násep v celé své délce v reliéfu terénu dobře patrný, v některých úsecích zůstaly ležet pražce, podél trati je stále několik kilometrovníků a telefonních sloupů.⁷⁷ Nepřehlédnutelná jsou torza kamenných podjezdů, zejména dvě patky největšího mostu, který u Hory Sv. Šebestiána překlenoval začínající Bezručovo údolí. Byl odstřelen roku 1986.

„V červnu došlo k likvidaci starého železničního mostu za obcí směrem k Bezručovu údolí. Již dávno nesloužil svému účelu a byl v takovém stavu, že ohrožoval bezpečnost lidí. Odstřel železných konstrukcí a betonových pilířů provedl Okresní stavební podnik Svitavy. Průběh akce byl filmován a vysílán v televizních novinách“ [Kronika Hora Sv. Šebestiána, 1986–1996: 10–11].

Dalším „pomníčkem“ poválečného vývoje je obec Stráž, respektive to, co z ní zbylo:

„Po odsunu se již nepodařilo ves dosídlit, roku 1950 byla proto připojena k obci Křimov. Postupně odsud odešlo i těch několik nových osídlenců a Stráž pro vysídlení zanikla v 1. polovině 80. let“ [Binterová, 1997: 22]. Zkáze unikl jen lesníky využívaný Strážský mlýn, stojící v údolí asi 500 metrů jižně od vsi. Stráž a Menhratice jsou jediné dvě zaniklé obce (ač každá z jiného důvodu) na území přírodního parku. Kousek na severozápad od jeho hranice, v zájmovém území, je třetí – Pohraniční. Všechny tyto obce

⁷⁷ Viz obrazová příloha č. 12: *Zaniklá trať Křimov – Reitzenhain.*

jsou v terénu stále dobře zřetelné. Nejzachovalejší, nejčitelnější a tudíž nejpůsobivější je právě nejpozději zaniklá Stráž.⁷⁸

7.5 Odezva (1945–1989)

Odezva na dopady tohoto období byla, alespoň podle dostupných materiálů, dvojitá. Jedna se týkala stavu přírody, konkrétně lesů v chomutovském pohraničí, druhá pak reflektovala znovuobjevení Bezručova údolí jako turistického cíle.

7.5.1 Příroda

Předtím, než začal Druhý dolský mlýn sloužit roku 1966 jako kemp Svazarmu, chtěla jej v únoru 1965 rada MěstNV Chomutov propůjčit pro účely zemědělské a lesnické internátní školy [SOkA Kadaň, f. MěstNV CV, kn. č. 138, sv. 1, rada 22. 2. 63]. Protože se během roku celá záležitost neposunula, vrátil se k ní v listopadu ONV. Impulsem bylo poškození lesních porostů, zejména smrkových a jedlových, způsobené exhalacemi z průmyslového podhůří. Zřízení lesnického učiliště na Druhém mlýně, k němuž nakonec nedošlo, mělo být jedním z prostředků, jak lesům pomoci [SOkA Kadaň, f. ONV CV, kn. č. 19, rada 1. 11. 63].

O dalších „odezvách“ socialismu vůči následkům průmyslových exhalací, pohovořil na terénní exkurzi v Krušných horách profesor Vladimír Bejček: Jedním z projevů nadměrného vypuštění škodlivin do ovzduší byly tzv. kyselé deště, které způsobily devastaci původního lesního porostu Krušných hor, smrku ztepilého. Ten byl nahrazen nepůvodním, vůči exhalacím a dešťům odolným, smrkem pichlavým. (Důsledky tohoto kroku se projeví až v nedávné době, kdy začala populaci nepůvodního smrku ve velkém napadat houba kloubnatka smrková, která by na původní porost vliv neměla). Dalším z předrevolučních kroků, jak zmírnit dopad průmyslových zplodin na horské lesy, bylo vápnění půdy. Zásadité vápno mělo kompenzovat přísun kyselých dešťů. Vzhledem k přirozené kyselosti rašelinné půdy v Krušných horách však vedlo jen k dalšímu zhoršení stavu ekosystému [Bejček, nepublikováno].

Smrk pichlavý se nevyhnul ani rašeliništím na území Bezručova údolí; i přes nepůvodní druh se právě rašeliniště stalo, paradoxně kvůli typické flóře a fauně [Kuncová, 1999: 20], prvním chráněným územím v oblasti dnešního přírodního parku. Novodomské rašeliniště bylo vyhlášeno rezervací 18. listopadu 1967 výnosem Ministerstva kultury a

⁷⁸ Viz obrazová příloha č. 13: *Ruiny ve Stráži*.

informací na základě zákona č. 40/1956 Sb. Výnos byl v prosinci 1987 revidován a zůstal nadále v platnosti [drusop.nature.cz/ost]. Rezervace se nachází v nadmořské výšce 810–830 m n. m., výměra ochranného pásma je 185, 9 ha. Jedná se o „rozvodnicové vrchoviště s mohutnými podzemními prameny, tvořené dvěma samostatnými rašeliništi – Načetínským a Jezerním, která propojuje podmáčená smrčina, tvořící ochranné pásmo. Na tento biotop je vázána typická flóra i fauna. I když smrkové porosty Krušných hor jsou silně poškozeny imisemi, patří komplex ... k nejlépe zachovalým v Evropě“ [Kuncová, 1999: 20].

7.5.2 Koncepce rozvoje údolí

Na začátku roku 1965, po několikaletém propůjčení stavbařům a vodohospodářům, byla pro veřejnost opět otevřena restaurace a hotel Třetí dolský mlýn, což posílilo zájem obyvatel Chomutova o Bezručovo údolí. Ještě na konci téhož roku rozpracovala komise MěstNV pro cestovní a turistický ruch koncept rozvoje Bezručova údolí, jehož součástí byl například záměr vyčlenit území údolí z katastrů příslušných vesnic a jako celek jej připojit ke katastru chomutovskému, nebo také vize koupaliště na Třetím dolském mlýně. Detailní studii koncepce měla vytvořit ČVUT v Praze [SOkA Kadaň, f. MěstNV CV, kn. č. 154, rada 8. 10. 65]. Podle zápisu ze zasedání rady městského národního výboru však ani o rok později nebyla studie vypracována [SOkA Kadaň, f. MěstNV, kn. č. 168, rada 14. 10. 66]. Současný stav potvrzuje, že koncepce uskutečněna nebyla.

V souvislosti těmito událostmi také vyšlo najevo, že stav silnice z Chomutova do Hory Sv. Šebestiána (jež byla postavena roku 1898) je naprosto nevyhovující. Tato jediná spojnice s dolskými mlýny byla roku 1966 sjízdná jen ke Třetímu mlýnu, a tak si zájem turistů a obyvatel Chomutova o Bezručovo údolí vyžádal další plán, tentokrát na rekonstrukci této silnice mezi Třetím mlýnem a Horou Sv. Šebestiána [SOkA Kadaň, f. MěstNV CV, kn. č. 168, rada 14. 10. 66].

Považují-li za doklad zájmu o území a jistý obraz stavu společnosti písemné prameny, je období socialismu dokladem naprosté ignorace, zkosnatělosti a nezájmu. Kromě nemnoha článků v periodikách nelze v tištěné literatuře o historii či přírodě Chomutovska (natož o Bezručově údolí) nalézt téměř nic. Zdrojem z tohoto období jsou prakticky jen značně strohé zápisy z jednání národních výborů. K dispozici nejsou ani

turistické mapy⁷⁹, které by mohly osvětlit například působení Klubu českých turistů a vývoj značení turistických stezek.

⁷⁹ Vzhledem k nezájmu institucí o nehistorické a neaktuální mapy jsem sehnala pouze dva exempláře ze sedmdesátých let [Krušné hory, soubor turistických map 1972; Krušné hory, turistická mapa 1976].

8. Závěry

V následujících řádcích uvádím závěry vyvozené z předchozích kapitol a odpovídající cílům diplomové práce; těmi bylo:

- a) vyzkoušet aplikaci rámce DPSIR („driving forces – pressure – state – impact – response“) na historiografické studii;
- b) vysledovat, kdy a jak společnost v dané lokalitě během vymezeného období začala reflektovat dopad své činnosti, kdy se objevují reakce na stav území;
- c) poukázat na to, jak se měnící se nároky a potřeby společnosti a důsledky lidské činnosti projevují v krajině; a
- d) zpracovat ve vymezeném časovém úseku historii využití a podoby území současného přírodního parku, a vytvořit rešerši materiálu k danému tématu.

ad a)

8.1 Aplikace rámce DPSIR

Metodologický rámec DPSIR aplikovaný na historiografickou studii lze využít za jednoho předpokladu: soustředí-li se práce jen na jedno historické období, nebo jeho část. I za toho předpokladu je však nutné vymezit podrobnost zkoumání a materiálů, z nichž lze následně hledat kauzalitu předestřenou rámcem.

Pokud studie sleduje širší časový horizont, zahrnující více historických etap, dochází ke kolizi metodologie a periodizace. Metodologie rámce se snaží poukázat na souvislosti mezi jednotlivými událostmi či rozhodnutími a jejich následky, zatímco periodizace je založena na opačném principu – i za cenu částečné redukce kontextu systematizovat dění do uzavřených časových celků.

Jelikož souslednost příčin a důsledků nelze přizpůsobit obecně platné periodizaci dějin, mohou vzniknout problémy s aplikací rámce DPSIR i v případě jediné dějinné etapy; v mém případě se tudíž, vzhledem k delšímu zvolenému časovému úseku, uvedený nesoulad projevil. Příčiny a důsledky přesahovaly pomyslnou časovou hranici dějinného období, čímž se zároveň vymykaly kauzalitě sledované pro každé uzavřené období zvlášť. Čím kratší byl časový úsek, tím patrnější byly přesahy příčin a důsledků.

Další problém s pojetím vícera historických etap může být, zvláště na regionální úrovni, spojen s dostupností pramenů a literatury. Povaha a informační podrobnost materiálů by měly být, kvůli co nejlepšímu srovnání souvztažnosti různých historických

etap, podobné úrovně. V případě zpracování širšího časového úseku však dochází k proměně typů a kvality dostupných materiálů pro jednotlivá dějinná období.

Rámcem DPSIR tedy aplikovat na historiografickou studii jistě lze, ale s vědomím a respektem výše uvedených omezení.

ad b)

8.2 Reflexe dopadu činnosti

Do tohoto závěru řadím, vzhledem k formulaci cíle, jen ty reakce obyvatelstva, které se vztahovaly k Bezručovu údolí a byly vyvolány jeho stavem. Tyto reakce odrážely změny hodnot a přístupů, odvíjejících se od změn společenských a politických poměrů (otisky těchto změn v podobě přírodního parku jsou obsahem dalšího závěru).

Jedna z prvních reflexí stavu území, která se dotkla oblasti přírodního parku, je skladba dřevin. Dosazování nových stromů (ač povětšinou rychleji rostoucími druhy), začalo (nejen) ve sledované oblasti ještě před rokem 1848. Důsledky těžby tak zasáhly údolí v dlouhodobém horizontu a plošně; dokládají trvalou nepostradatelnost dřeva v podobě upřednostňování rychlejší obnovy lesa na úkor druhové rozmanitosti.

Další reakcí, tentokrát na těžbu rašeliny, bylo zřízení rašelinové rekultivační stanice na Hoře Sv. Šebestiána, v jejímž okolí se těžilo nejintenzivněji. Stanice vznikla roku 1898 a soustředila se na přeměnu vytěžených oblastí v louky a pastviny. Bezručova údolí se tato činnost však dotkla jen minimálně, protože naprostá většina těžebních území leží těsně za hranicí přírodního parku. Ačkoli se nejednalo o obnovu rašelinišť, ale „jen“ o úmysl vytěženou plochu znovu využít, poukazuje tato snaha na to, že si tehdejší obyvatelé byli vědomi své závislosti na okolní krajině a přírodních zdrojích, které považovali za natolik důležité, aby jim věnovali péči a pokusili se o jejich další využití.

Téměř ihned poté, co se údolí stalo předmětem zájmu prvních turistů, začalo být jako turistický cíl reflektováno v regionální vlastivědné literatuře. Už v roce 1898 popisuje publikace *Heimatskunde des Bezirkes Komotau*, která místa v údolí jsou pro návštěvníky nejatraktivnější. Další série chomutovských vlastivědných brožur, vydávaných o třicet let později v době první republiky, poukazuje v jednom svazku (z roku 1927) na úbytek původních bukových lesů a jejich krásu, přitažlivou také pro výletníky. V jiném svazku (1929) se objevují první články zachycující stav drobných památek. Série publikací věnovaných chomutovské vlastivědě nebyla dodnes, co se šíře záběru a podrobnosti zpracování týče, překonána, a slouží stále jako základní zdroj informací o regionu. Obsahová i slohová stránka dokládají sílu lokálního patriotizmu kolektivu autorů.

Po delší odmlce a odsunu původních obyvatel, kteří údolí znali a výše uvedeným způsobem reflektovali, přišla další odezva na stav údolí až roku 1965 v souvislosti s plošnou degradací lesního porostu v důsledku nadměrné koncentrace imisí v ovzduší. Namísto snahy odstranit nebo alespoň zmírnit příčinu problému a zachránit, co se dá, se tehdejší společnost přiklonila k podstatně jednoduššímu účelovému řešení, a původní neodolný druh smrku, který se nechtěl přizpůsobit nárokům nové doby, nahradila nepůvodním, ale odolnějším. O podivnosti doby a jednostranném, povrchním a poněkud ambivalentním vztahu ke krajině svědčí také paradox, že v tom samém roce (1965) byla „nemocná“ lokalita shledána jako vhodná pro rekreační využití, zaštitěna (neuskutečněným) koncepčním plánem, a za dva roky byla její část dokonce vyhlášena přírodní rezervací.

ad c)

8.3 Otisk nároků společnosti v krajině

Před rokem 1848 bylo Bezručovo údolí především zdrojem materiálu a obživy pro obyvatele přilehlých vesnic. Využíván byl hlavně potenciál zdejších lesů, rašelinišť a vodních toků, což se v krajině projevilo změnou skladby a stáří lesního porostu, vysušováním a zmenšováním plochy rašelinišť, a také vznikem náhonů a rybníků. Tento stav pokračoval i po roce 1848 až do doby, kdy se v regionu začaly výrazněji projevovat důsledky průmyslové revoluce a společenských reforem z roku 1848. Ty se horských vesnic téměř nedotkly, projevíly se však v každodenním životě obyvatel Chomutova.

Jedním z projevů rozsáhlých společenských a hospodářských změn byl rozvoj spolkové činnosti; ta určila další osud Bezručova údolí. Od roku 1887 se městský turistický spolek z Chomutova zasloužil o rozšíření cestní sítě, zasazení pomníku a modřínové aleje; a dal také impuls a přispěl rozvoji turistické infrastruktury v údolí. Lidmi z horských vesnic však byla oblast stále využívána jako zdroj obživy.

Průvodním jevem průmyslové revoluce byla industrializace, která podnítila rozvoj Chomutova, nárůst počtu jeho obyvatel a tím i zvýšenou poptávku po pitné vodě. Spotřebu vody podpořil také rozvoj železnice, který neminul ani sledovanou oblast (1874). Vyřešení tohoto problému – postavením přehrady Kamenička a Dieterovy štolý (1900) – změnilo poprvé výrazně podobu Bezručova údolí.

Děni mezi léty 1900 až 1936 na podobě Bezručova údolí výraznější stopu nezanechalo; zanechalo však stopu v mezinárodní politické situaci, která vykristalizovala v přípravy na druhou světovou válku. Politické priority té doby připomíná pohraniční

opevnění (1936–1937). Památkou na následné působení německých a poté československých vojáků je dnes už sotva patrná vojenská základna u Hory Sv. Šebestiána.

Po konci druhé světové války nastala krátká, ale pro pohraničí klíčová éra Třetí republiky, během níž došlo k vysídlení německého obyvatelstva. Osvobození a poválečná léta se nesla ve všeobecně protiněmecké náladě, a tak byl brzy (1946) pomník německého profesora a předsedy turistického spolku změněn na pomník Petra Bezruče. Pomník stojí dodnes, nikoli však vesnice Pohraniční a Stráž a trať z roku 1874; zanikly jako důsledek úbytku obyvatelstva po odsunu. Po vysídlení Němců a socialistické kolektivizaci zmizela také řada drobných krajinných prvků a exteriérové architektury.

Socialismus se do podoby přírodního parku otiskl dvakrát a trvale. Důvodem byl důraz politického vedení na rozvoj průmyslu, což na Chomutovsku vedlo ke vzniku těžebně-energetického komplexu, nových pracovních míst a zvýšení poptávky po pitné vodě. Výsledkem byla výstavba již druhé údolní Křimovské přehrady (1953–1957), s ní související úpravny vody, několika „dočasných“ pomocných stavebních objektů a zánik obce Menhartice. Další daní (nejen) na Bezručově údolí bylo zničení lesního porostu, jehož následky v podobě problémů s nepůvodním smrkem pichlavým pocítujeme dodnes.

ad d)

8.4 Zpracování oblasti

I přesto, že je Bezručovo údolí přírodním parkem více než deset let, nebyla oblast z historického ani přírodovědného hlediska komplexně zpracována. V oblasti historie existují o této oblasti útržkovité informace, publikované především v regionálních periodikách a literatuře po roce 1989. Z hlediska přírodovědného byla zpracována jen maloplošná chráněná území (publikováno) a texty k naučné stezce „Přírodní park Bezručovo údolí“, otevřené po vyhlášení přírodního parku (nepublikováno).

Výše uvedené skutečnosti, částečná znalost historie oblasti a častý pohyb v terénu přírodního parku mě vedly k myšlence zpracování historie vývoje a podoby tohoto území v rámci diplomové práce, která bude zároveň soupisem pramenů a literatury týkajících se Bezručova údolí a jeho bezprostředního okolí. Pokud tím přispěji k větší vnímavosti okolní krajiny, zájmu o regionální historii a s ní související paměti krajiny, a nejlépe k prohloubení vztahu Chomutovanů vůči jejich vyhledávanému a současně energetiky ohrožovanému „Bezručáku“, splní tato diplomová práce své poslání.

9. Exkurz: Chomutovsko a Bezručovo údolí po roce 1989

Po sérii listopadových demonstrací a krátké generální stávce v listopadu 1989, ustupovali pomalu představitelé komunistické státní moci požadavkům veřejnosti, reprezentované Občanským fórem. 29. listopadu 1989 byly z ústavy vypuštěny články o vedoucí úloze KSČ, čímž byla oficiálně ukončena více než čtyřicet let trvající nadvláda v Československu. 12. prosince abdikoval z funkce prezidenta Gustav Husák, na jehož místo byl 29. prosince zvolen Václav Havel [Čermák, 2012: 296–321].

Tyto události odstartovaly rozsáhlé politické, hospodářské a společenské změny. Po dlouhém období socialismu přešla československá politika k pluralitní demokracii a ekonomika k volnému trhu. Privatizace státního majetku vedla k rozvoji soukromého podnikání a trhu práce. Postupem času začaly nabývat na důležitosti další fenomény demokracie a kapitalismu v podobě znovuvytvoření občanské společnosti, konzumního způsobu života či nezaměstnanosti; do popředí se začala dostávat dlouho opomíjená problematika životního prostředí.

Jak se to vše promítlo do dění na Chomutovsku a do Bezručova údolí? „Vzorné město“ Chomutov se po útlumu výroby ve zdejších dvou velkých továrnách těžkého průmyslu ocitlo na předních příčkách tabulek nezaměstnanosti. Provoz fabrik, protěžovaných a podporovaných státem, se v tržní konkurenci ukázal jako neefektivní a ztrátový. Nejprve, v rámci snižování nákladů na provoz, došlo k vlnám propouštění, nakonec k rozdrobení a často i zastavení výroby. Jedinými výrobními odvětvími, která přežila a živí většinu obyvatel regionu, jsou povrchová těžba uhlí a energetika, což se samozřejmě promítá do postoje zdejších obyvatel k prolomení těžebních limitů. Důlní a energetická „tradice“ je v tomto regionu nejen živá, ale i značně zakořeněná.

Je to jedna z mála tradic, kterou se region může pochlubit a která stmeluje zdejší společnost. Odsun původních německých obyvatel způsobil ztrátu tradic, čtyřicet let glajchšaltizace zas rozklad nepolitické občanské angažovanosti. Dodnes je občanská aktivita na Chomutovsku minimální, což, společně s neznalostí místní „německé“ historie a pojmání krajiny jako zdroje obživy, nepřímě ohrožuje také Přírodní park Bezručovo údolí.

Přestože přírodní park bývá často vyhlášován hlavně kvůli ochraně krajinného rázu, stále existuje plán na výstavbu rozsáhlého větrného parku, který by pokryl hřbet Krušných hor od Klínovce až po litvínovské Klíny. („*Putující zpusťšenými kraji ... začínáme*

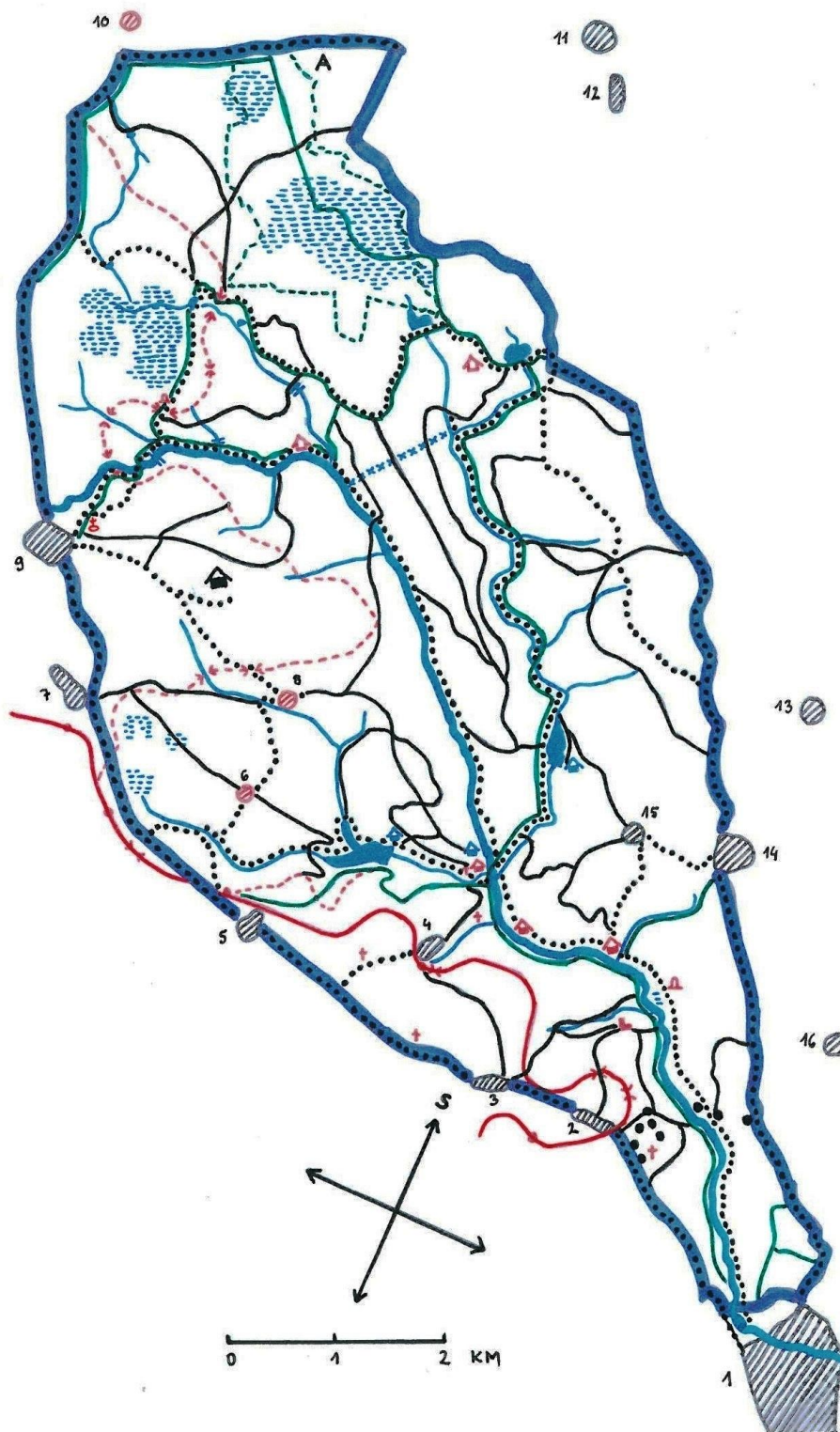
chápat, že trhání květin v přírodě, již dávno právem potírané jako trestuhodný nešvar, je zajiště pouze nepatrným přestupkem proti těžkému zločinu zprznění přírody, jehož se dopustí ten, kdo prodá pozemek v krajině pro špatné stavební účely a ještě více ten, kdo jej koupí ... a zničí stavbou“ [Žák, 1947: 107]). Projekt vzdušné velkofarmy zasahuje také do území přírodního parku; v jeho bezprostředním okolí už část z plánovaných elektráren stojí. Ačkoli by se v kontextu výše uvedených informací mohlo zdát, že se (alespoň) uhelní energetici budou vůči této konkurenci ohrazovat, opak je pravdou; v tomto případě převažuje spíše občanská apatie.

Nechci nekriticky brojit proti VTE a jsem si vědoma působení NIMBY efektu, ale v tomto případě nesouhlasím s měřítkem projektu a celkově v něm postrádám smysl za situace, kdy se uvažuje o prolomení těžebních limitů v podhůří. V oblasti postižené průmyslem, (nekončící?) povrchovou těžbou, a zastavěné nadmírou vertikálních prvků (od komínů po stožáry vysokého napětí) mi připadá projekt rozsáhlé „větrníkové“ aglomerace na horizontu horského hřbetu nepatřičný.

Nikoli místní občanská, ale celostátní porevoluční vlna zájmu o stav přírody a životního prostředí vedla k zmapování fauny a flóry Krušných hor, na jehož základě přibyla k NPR Novodomské rašeliniště dvě další maloplošná chráněná území.

Nejprve to byla PP Krásná Lípa (1992), kde je chráněna populace kriticky ohroženého koniklece otevřeného, jenž se jinde v Krušných horách nevyskytuje. O dva roky později (1994) vznikla PR Buky nad Kameničkou, představující 200 let starou enklávu původního bukoklenového lesa [Kuncová, 1999: 84 a 91]. Jsou to právě ty buky, které ve svém vlastivědném článku o krásách Chomutovska opěvuje Franz Irzing [1927]. Roku 2002 vše zaštilil přírodní park.

Po roce 1989 došlo také ke změnám ve využití některých objektů a cest v údolí. Tišina, původně „*Unterkunftshaus*“ z roku 1912, jež později sloužila lesníkům, je v současné době opuštěná a chátrá. Zarostlá, téměř neznatelná (nebýt zašlých turistických značek) a v mapách neuváděná je jedna z prvních turistických tras k Medvědí vodopádům, přes které už dávno lávka nevede. Ještě hůře než Tišina dopadl hotel „Třetí mlýn“, který byl v dosti opotřebovaném stavu zprivatizován. Přes různé plány se rekonstrukce nedočkal a dnes ho připomíná už jen základová deska, betonové můstky a hydrant. Kromě populární stezky k Medvědí vodopádům zanikla také cesta ze Suchdolu k Druhému mlýnu („*Brattmüllerweg*“), na které přišel roku 1857 o život Josef Görg; nepodařilo se mi nalézt ani kříž, který zde měl ještě v roce 2008 [Balášová, 2008] událost

Mapa č. 6: Stav sledované oblasti Přírodního parku Bezručovo údolí před rokem 1989⁸⁰

Legenda: viz příloha č. 2

⁸⁰ Mapka je sestavena na základě map Topo S-1952 [archovni.maoy.cuzk.cz: TOPO], turistických map Krušných hor [1972 a 1976], údajů uvedených v kapitolách 7.4 a 7.5, současného stavu a informací od pamětníků.

připomínat. Částečně zmizela s některými lávkami a můstky také turisticky frekventovaná „*Jentscherweg*“, především v úseku od Druhého k bývalému Třetímu dolskému mlýnu.

Místa zanikla v důsledku budování populárních asfaltových cyklostezek, jež neminulo ani Přírodní park Bezručovo údolí.

Hojně využívaná cyklostezka s množstvím dřevěných můstků překonávajících několikrát Chomutovku směřuje od Chomutova k Třetímu dolskému mlýnu. Její výstavba probíhala od devadesátých let minulého století do roku 2010. Je umístěna v rovinném dně údolí mezi modře značenou turistickou cestou („*Jentscherweg*“) a silnicí, založenou roku 1887 Krušnohorským spolkem Chomutov. V užších partiích údolí (v úseku mezi Druhým a Třetím mlýnem), pohltila téměř celou starou se starou pěší stezku, z níž zbyla jen torza skalních lávek nad Chomutovkou a zabarvené turistické značky. Právě u značených turistických tras došlo od sedmdesátých let 20. století k poměrně rozsáhlým změnám.⁸¹

⁸¹ Viz obrazové přílohy č. 14 a 15: *Turistická mapa Chomutovska 1976* a *Mapa sledované oblasti Přírodního parku Bezručovo údolí 2012*.

10. Doslov

Chceme-li se chovat citlivě a neubližovat, je třeba slušnost a poznání. To platí jak u lidí, tak u krajiny. Dnešní doba založená na masovosti a mobilitě však podobnému přístupu nepřeje. Poznání vyžaduje čas, a mluvíme-li o krajině, tak i svázanost s místem, což z hlediska současného životního stylu není vskutku perspektivní. Strávíme-li na nějakém místě určitý čas nejen, že ho poznáme, ale také zde něco prožijeme; zasadíme do tohoto místa své příběhy, pocity, stává se něčím osobním, přivlastníme si ho. A právě osobního „vlastnictví“ si ceníme a jsme ochotni jej bránit. Jenže i do obrany se promítají osobní zájmy a postoje, a může tak vést k značně rozdílným výsledkům. Rozhodnutí o budoucnosti krajiny jsou vždy závislá na konkrétní situaci a lokalitě, jejich jednotící linkou by však mělo být poznání – historie, přírody, příběhu krajiny. Tyto složky totiž tvoří její podobu, autenticitu, jejího *genia loci*. Chceme-li autenticitu zachovat, nelze ke krajině přistupovat jako k volnému prostoru, je naopak nutné uvědomit si její obsah, otisknutý často v její podobě, a usilovat o zachování jeho kontinuity. Tato skutečnost je o to naléhavější, oč větší jsou tlaky na využití (ať už rekreačního, energetického či surovinného) „prázdného“ prostoru. Krušné hory, a s nimi Přírodní park Bezručovo údolí, „prázdné“ jsou. Bylo by smutné, kdyby důvodem jejich zkázy byla iluze – iluze jejich prázdnoty.

11. Seznam použitých pramenů a literatury

Literatura metodologická:

a) knižní publikace

Anglicko-český a česko-anglický slovník životního prostředí a udržitelného rozvoje. 2010. Praha: Státní fond životního prostředí České republiky.

BRUNDTLANDOVÁ, G. H. (ed.). 1991. *Naše společná budoucnost.* Praha: Academia.

BUKAČOVÁ, I. 2006. „Typologie drobných památek v krajině.“ In HÁJEK, T.; BUKAČOVÁ, I. (eds.). *Příběh drobných památek.* Lomnice nad Popelkou: Jaroslav Bárta, Studio JB, s. 47–67.

DAY, CH. 2004. *Duch a místo.* Brno: Era.

FORMAN, R. T. T.; GODRON, M. 1993. *Krajinná ekologie.* Praha: Academia – Ministerstvo životního prostředí ČR.

GOJDA, M. 2000. *Archeologie krajiny.* Praha: Academia.

HLAVÁČEK, I.; KAŠPAR J.; NOVÝ, R. 1988. *Vademecum pomocných věd historických.* Praha: Svoboda.

HORSKÝ, J. 2009. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. (Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy).* Praha: Argo.

HROCH, M. a kol. 1985. *Úvod do studia dějepisu.* Praha: SPN.

JESINGHAUS, J. 1999. *A European System of Environmental Pressure Indices. First Volume of the Environmental Pressure Indices Handbook: The Indicators. Part I: Introduction to the political and theoretical background.* Luxembourg: European Commission, Joint Research Centre, Institute for Systems, Informatics and Safety.

JIRÁSEK, Z. 2003. „Historické kořeny české občanské společnosti.“ In JENÍK, Z.; KREJČÍ, J. (eds.). *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století.* Opava: Libor Martinek, Literature & Sciences.

KOVÁŘ, P. 2012. *Ekosystémová a krajinná ekologie.* Praha: Karolinum.

KUNA, M. a kol. 2004. *Nedestruktivní archeologie.* Praha: Academia.

KYSELKA, I. 2001. „Význam drobných krajinných prvků, zkušenosti s jejich obnovou u nás i v zahraničí.“ In Kolektiv autorů. *Krajina jako kulturní prostor.* Lomnice nad Popelkou: Jaroslav Bárta, Studio JB, s. 29–34.

KYZLÍK, P.; RUDL, A. a kol. 2011. *Památné stromy Prahy*. Praha: Magistrát hl. m. Praha a ZO ČSOP.

LIPSKÝ, Zdeněk. 1998. *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Praha: Karolinum.

LIPSKÝ, Z. 2000. *Sledování změn v kulturní krajině*. Kostelec nad Černými lesy: ČZU v nakladatelství Lesnická práce.

LÖW, J.; MÍCHAL, I. 2003. *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými Lesy: Lesnická práce.

MOLDAN, B. a kol. 1990. *Životní prostředí České republiky*. Praha: Academia.

MOLDAN, B. 1996. „Trvale udržitelný rozvoj a informace“. *Indikátory trvale udržitelného rozvoje*. [online] Praha: Univerzita Karlova, Centrum pro otázky životního prostředí [cit. 13. 10. 2012].

NORBERG-SCHULZ, Ch. 1994. *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.

RYNDA, I. 2002. „Trvale udržitelný rozvoj, terorismus a hodnoty.“ In HUBA, M. (ed.). *Náboženstvo – životné prostredie – hodnoty pre udržateľnú budúcnosť, zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou*. Bratislava: STUŽ SR, Liptovský Ján, s. 61–68.

SÁDLO, J. POKORNÝ, P.; HÁJEK, P.; DRESLEROVÁ, D.; CÍLEK, V. 2005. *Krajina a revoluce*. Praha: Malá Skála.

SCHAMA, S. 2007. *Krajina a paměť*. Praha: Argo.

SKLENIČKA, P. 2011. *Pronajatá krajina*. Praha: Centrum pro krajinu.

TOLASZ, R. a kol. 2007. *Atlas podnebí Česka*. Praha/Olomouc: Český hydrometeorologický ústav a Univerzita Palackého v Olomouci.

ŽÁK, L. 1947. *Obytná krajina*. Praha: S. V. U. Mánes, Svoboda.

b) periodika a časopisecké zdroje

DRDOŠ, J.; OŤAHEĽ, J. 2009. „Fyzická geografia a krajinná ekológia v Slovenskej republike.“ *Životné prostredie : revue pre teóriu a tvorbu životného prostredia* XXXXIII (2): 62–64.

PEŠOUT, P.; HOŠEK, M. 2012. „Ekologická síť v podmínkách ČR.“ *Ochrana přírody* LXVII (zvláštní číslo): 2–8.

RYNDA, I. 1997. „Globální a regionální problematika vztahu člověka k jeho životnímu prostředí.“ *Sysifos* IV: 1–24.

SEMOTANOVÁ, E. 1999. „Proměny krajiny na mapách českých zemí.“ In SEMOTANOVÁ, E. (ed.). *Historická geografie 30. Pocta Jaroslavu Kašparovi*. Praha: Historický ústav, s. 181–206.

Literatura věcná:

a) knižní publikace

ADAMOVIČ, K.; MATEJ, P. 1998. *České dějiny v datech. 1945–1997*. Praha: Linde.

Administrativní lexikon obcí Republiky československé 1955. Podle správního rozdělení 1. ledna 1955. 1955. Praha: Státní úřad statistický a ministerstvo vnitra.

BINTEROVÁ, Z. 1997. *Zaniklé obce Chomutovska, VII. díl*. Chomutov: Okresní muzeum v Chomutově.

BINTEROVÁ, Z. 1998. *Dějiny Chomutova*. Chomutov: Okresní muzeum v Chomutově.

BINTEROVÁ, Z. 2000a. *Od Hory Sv. Šebestiána po Krásnou Lípou*. Chomutov: Okresní muzeum Chomutov.

BINTEROVÁ, Z. 2000b. *Od Kalku po Boleboř a Blatno*. Chomutov: Okresní muzeum Chomutov.

Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder. 1984. München: Oldenbourg Verlag.

ČELAKOVSKÝ, J. 1881. *Úřad podkomořský v Čechách. Příspěvek k dějinám stavu městského v Čechách*. Praha: Nákladem J. Otty.

ČERMÁK, V. 2012. *Operace listopad 1989*. Praha: Naše vojsko.

DEJMEK, J.; KUKLÍK, J.; NĚMEČEK, J. 1999. *Kauza: tzv. Benešovy dekrety*. Praha: Historický ústav AV ČR.

EFMERTOVÁ, M. C. 1998. *České země v letech 1848–1918*. Praha: Libri.

Heimatskunde des Bezirkes Komotau. 1898. Komotau: Deutschen Bezirkslehrervereie Komotau.

HEINSINS, T. 1835. *Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung für die geschäfts- und Lesewelt*. Hannover: Hahnschen Hofbuchhandlung.

IRZING, F. 1927. „Formen unserer Landschaft.“ In IRZING, F. *Herausgegeben vom Deutschen Bezirkslehrerverein Komotau. (Heimatskunde des Bezirkes Komotau, 1. Band, 1. Heft)*. Komotau: Deutscher Bezirkslehrerverein Komotau, s. 33–65.

- JANÁK, J.; HLEDÍKOVÁ, Z. 1989. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KADLEC, J. 2005. *Zaniklá železniční trať Křimov – Reitzenhain*. Chomutov: Okresní muzeum v Chomutově.
- Kalender mit Adressbuch Komotau-Görkauer Bezirksbote für das Jahr 1929*. 1929. Saaz: Karl Hornung & Comp.
- KÁRNÍK, Z. 2000. *České země v éře první republiky. Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri.
- KÁRNÍK, Z. 2002. *České země v éře první republiky. Díl druhý: Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha: Libri.
- KÁRNÍK, Z. 2003. *České země v éře první republiky. Díl třetí: O přežití a o život (1936–1938)*. Praha: Libri.
- KLEMENT, O.; ENZ, J. 1940. *Geographie der Heimat. Zur Erdkunde der Komotauer Landschaft. (Heimatskunde des Bezirkes Komotau, 1. Band, 2. Heft)*. Komotau: Stadtgemeinde Komotau
- KRAML, H.; STEŇKO, I.; GLÜCKSELIGOVÁ, M. s. d. *Významná vodní díla povodí Ohře*. Chomutov: Povodí Ohře.
- KUNCOVÁ, J. a kol. 1999. *Chráněná území ČR – okres Chomutov*. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR.
- KURAL, V.; RADVANOVSKÝ, Z. a kol. 2002. „*Sudety*“ *pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem: Albis Internacional.
- LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T.; MACKOVÁ, M. 2011. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum.
- LORBER, J. 1994. *Zeměpisná vlastní jména Chomutovska a Kadaňska. Místopis*. Chomutov: Okresní knihovna v Chomutově, Okresní muzeum v Chomutově.
- LORBER, J. 1998. *Zeměpisná vlastní jména Chomutovska a Kadaňska. Pomístní jména*. Chomutov: Středisko knihovnických a kulturních služeb v Chomutově, Okresní muzeum v Chomutově.
- MATOUŠEK, V. 2010. *Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Krigl.
- MENCL, V.; HÁJEK, M.; OTÁHAL, M.; KADLECOVÁ, E. 1990. *Křižovatky 20. století*. Praha: Naše vojsko.

- MERTO VÁ, K. (ed.). 1989. *Chomutovsko 1945–1948*. Chomutov: Okresní výbor KSČ a okresní archiv.
- MERTO VÁ, K. (ed.). 1990. *Německý nacionalismus a fašismus na Chomutovsku*. Chomutov: Okresní národní výbor a okresní archiv.
- MIKŠÍČEK, P. 2005. *Sudetská pouť aneb Waldgang*. Praha: Dokořán.
- MIKŠÍČEK, P. 2006. *Znovuobjevené Krušnohoří*. Domažlice: Český les.
- MIŠTERA, L. a kol. 1984. *Geografie krajů ČSSR*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- NĚMEC, J.; HRIB, M. (eds.). 2009. *Lesy v České republice*. Praha: Lesy ČR.
- PACHNER, J.; RAK, P. 2005. *Chomutovská uličnice*. Chomutov: Město Chomutov.
- PELC, M. 2009. *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matice moravská.
- POŠTOLKA, V.; JINDRA, ?.; LORBER, J. 1978. *Příroda Chomutovska*. Chomutov: Okresní muzeum v Chomutově.
- PROCHÁZKA, J. 1991. *Poválečné Československo 1945–1989*. Praha: Univerzita Karlova.
- RAK, P. 2002. *Chomutov 1252–2002*. Chomutov: Město Chomutov.
- RAK, P. 2003. *Historie a současnost podnikání na Chomutovsku, Kadaňsku a Vejprtsku*. Žehušice: Městské knihy.
- RAK, P. 2006. „Obecní kroniky a jejich úskalí.“ In PÁTKOVÁ, H. (ed.). *Česká beseda o německých i českých kronikách, pamětech a dalších vyprávěcích pramenech*. Dolní Břežany: Skriptorium, s. 113–116.
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970. 1. díl*. 1978. Praha: Federální statistický úřad.
- ROUBÍK, F. 1935. „Ke vzniku správního rozdělení Čech z roku 1850.“ In *Sborník archivu ministerstva vnitra Republiky československé*. Praha: Ministerstvo vnitra Republiky československé, s. 65–172.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1933. Praha: Státní tiskárna.
- Statistisches Gemeindelexikon der Tschechoslovakischen Republik, Land Böhmen*. 1935. Prag: Orbis.

SAJNER, A. 1970. *100 let budování železnic na Chomutovsku*. Chomutov: Přípravný výbor oslav železnic na Chomutovsku.

SELNER, F. 1862. *Statistische Tafeln des Görkauer Bezirkes (Saazer Kreises, im Königreiche Böhmen) für die politische Administration*. Prag: Statthalterei-Druckerei.

SELNER, F. 1863a. *Statistische Tafeln des Komotauer Bezirkes (Saazer Kreises, im Königreiche Böhmen) für die politische Administration*. Prag: Statthalterei-Druckerei.

SELNER, F. 1863b. *Statistische Tafeln des Sebastiansberger Bezirkes (Saazer Kreises, im Königreiche Böhmen) für die politische Administration*. Prag: Statthalterei-Druckerei.

SCHELLBERGER, L. 1929. *Die Kunstdenkmäler. (Heimatskunde des Bezirkes Komotau, 2. Band, 5. Heft)*. Komotau: Deutscher Bezirkslehrerverein Komotau.

SCHELLBERGER, L. 1931. *Die Kunstdenkmäler. (Heimatskunde des Bezirkes Komotau, 2. Band, 6. Heft)*. Komotau: Deutscher Bezirkslehrerverein Komotau.

SOMMER, J. G. 1846. *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch Dargestellt*. Prag: Verlag der Buchhandlung von Friedrich Ehrlich.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1965. Podle správního rozdělení 1. ledna 1965, sčítání lidu, domů a bytů 1. března 1961. 1966. Praha: Ústřední komise lidové kontroly a statistiky a ministerstvo vnitra.

ŠUBRT, J. 1908a. *Menšinová kronika. Vývoj a život českých menšin. Chomutovsko, Bílinsko*. Most: Severočeské menšinové knihkupectví.

ŠUBRT, J. 1908b. *Menšinová kronika. Vývoj a život českých menšin. Lovosicko, Mostecko*. Most: Severočeské menšinové knihkupectví.

URBAN, O. 2003. *Kapitalismus a česká společnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

VÍTEK, V. 1976. *Sdružený inventář archivů JZD okresu Chomutov*. Kadaň: Okresní archiv Chomutov se sídlem v Kadani.

Zákonník zemský království českého. 1880. Praha: Statthalterei-Buchdruckerei, vyhláška číslo 6.

Zákonník zemský království českého. 1889. Praha: Statthalterei-Buchdruckerei, vyhláška číslo 12.

ZIMMERMANN, V. 2001. *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Praha: Prostor a Argo.

b) periodika a časopisecké zdroje

BALÁŠOVÁ, M. 2008. „Kamenné kříže v Bezručově údolí.“ *Nástup* XVII (7): 3.

BUREŠ, K. 1965. „Třetí mlýn otevřen.“ *Nástup* VI (6): 2.

HARLACHER, A. R. 1875. „Das Reservoir im „bösen Loch“ bei Komotau.“ *Technische Blätter* II.

HEFNER, Z. 1993. „Hrádek Hausberg.“ *Památky, příroda, život* XXV (1): 29–32.

KADLEC, J. „Z divokého lesa ráj výletníků.“ *Nástup* XXI (50): 4.

KOPIKA, J. 2008. „4. březen 1919 v Chomutově.“ In RAK, P. (ed.). *Comotovia 2007*. Chomutov: Statutární město Chomutov, s. 186–196.

ONDRÁČEK, Č.; TEJROVSKÝ, V. 2001. „Význačné biotopy v okolí navrhované naučné stezky v Bezručově údolí.“ *Památky, příroda, život* XXXII (2): 38–42.

PACHNER, J. 2000. „Hrady Hausberg a Najnštejn, jejich vznik a zapojení do dominia řadové komendy v Chomutově.“ *Památky, příroda, život* XXXII (2): 17–21.

PACHNER, J.; RAK, P.; SEMOTANOVÁ, E.; ŠIMŮNEK, R. 2007. *Historický atlas měst České republiky*. Praha: Historický ústav české akademie věd v. v. i.

RAK, P. 2010. „Mlčenliví svědkové minulosti. Krušnohorská údolí.“ *Nástup* XIX (12–19).

STRAKA, Miloslav. 2004. „I voda měla bránit.“ *Nástup* XIII (44): 4.

„Vereins-Nachrichten.“ 1896. *Erzgebirgs-Zeitung*. XVII (9): 238–239 a 239–240.

VÍTEK, V. „Transporty a pochody smrti na Chomutovsku.“ *Památky, příroda, život* XVI: 27–29.

ZÁBRANSKÝ, F. 1969. „Letecké bombardování Chomutovska a okolí za II. světové války.“ *Památky, příroda, život* I: 32–34.

Elektronické zdroje:

<http://archivnimapy.cuzk.cz/>

[staženo: 3. 2. 2013 11:03]

<http://www.casopis.ochranaprirody.cz/zvlastni-cislo/ekologicka-sit-v-podminkach-cr.html>

[staženo: 22. 4. 2013 18:46]

<http://cevramok.ujep.cz/files/skripta-cevramok-uprr-verze-1.pdf>

[staženo: 21. 10. 2012 10:43]

http://www.cittadella.cz/euoparc/index.php?p=historie_ochrany&site=zakladni_udaje_cz
[staženo: 24. 4. 2013 16:53]

<http://www.czp.cuni.cz/Osoby/Moldan/moldan1.htm>
[staženo: 21. 6. 2012 13:27]

http://www.davar.cz/badatelna/xref/vojt_radary.htm
[staženo: 6. 4. 2013 14:12]

<http://www.dokrajin.cz/clanek/38-petr-miksicek-krajina-s-odsunem/>
[staženo: 16. 4. 2013 17:46]

http://drusop.nature.cz/ost/chrobjekty/zchru/index.php?frame&SHOW_ONE=1&ID=278
[staženo: 25. 4. 2013 10:36]

http://drusop.nature.cz/tms/aopk_arcims/index.php?client_type=map_resize&strange_opener=0&interface=tmv&Values=2826&Command=SelByFld&Theme=evl_p&interface=tmv&client_type=map_resize&Project=TMS_AOPK_ARCIMS&strange_opener=0&client_lang=cz_win&cacheID=12529
[staženo: 15. 11. 2012 14:26]

www.ecological.cz/download.php?id=28
[staženo: 23. 4. 2013 19:45]

<http://www.echomutov.cz/cs/kultura/item/286>
[staženo: 11. 9. 2012 10:12]

<http://fhs.cuni.cz/FHS-105-version1-SKEakreditace.pdf>
[staženo: 13. 11. 2012 23:22]

<http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/57368>
[staženo: 22. 4. 2013 15:21]

http://www.geobio.cz/projekty/aldi/downloads/3_CGS_Typologie.pdf
[staženo: 14. 11. 2012 13:54]

<http://www.totalita.cz/vysvetlivky/akcni.php>
[staženo: 9. 4. 2013 20:15]

Archivní fondy, inventáře a kroniky:

JANDOVÁ, I. 2000a. *Místní národní výbor Blatno 1945–1990. Prozatímní inventář.* Kadaň: SOKA Kadaň.

JANDOVÁ, I. 2000b. *Místní národní výbor Křimov 1945–1990. Prozatímní inventář.* Kadaň: SOKA Kadaň.

Kronika Hora Sv. Šebestiána, II. díl. 1986–1996. SOkA Kadaň, sbírka kronik, sign. O138.

Kronika Suchdol. 1960–1983. SOkA Kadaň, sbírka kronik, sign. O76.

SOkA Kadaň, fond MNV Blatno, inventární číslo 9.

SOkA Kadaň, fond MNV Hora Sv. Šebestiána, inventární číslo 14.

SOkA Kadaň, fond MNV Křimov, inventární číslo 7.

SOkA Kadaň, fond MěstNV Chomutov, kniha číslo 79, plénum dne: 30. 8. 1946.

SOkA Kadaň, fond MěstNV Chomutov, kniha číslo 79, rada dne: 16. 8. 1946; 15. 9. 1946.

SOkA Kadaň, fond MěstNV Chomutov, kniha číslo 82, plénum dne: 29. 5. 1947.

SOkA Kadaň, fond MěstNV Chomutov, kniha číslo 83, rada dne 14. 4. 1948.

SOkA Kadaň, fond MěstNV Chomutov, kniha číslo 138, svazek 1, rada dne 22. 2. 1963.

SOkA Kadaň, fond MěstNV Chomutov, kniha číslo 154, rada dne 8. 10. 1965.

SOkA Kadaň, fond MěstNV Chomutov, kniha číslo 168, rada dne 14. 10. 1966.

SOkA Kadaň, fond MěstNV Chomutov, karton 1, rada dne 17. 11. 1967.

SOkA Kadaň, fond ONV Chomutov, kniha číslo 19, rada dne 1. 11. 1963.

SOkA Kadaň, fond ONV Chomutov, kniha číslo 33, rada dne 2. 12. 1966.

SOkA Kadaň, směrnice pro NV: zákon číslo 11/1963 Sb.

SOUKUPOVÁ, L. 1996. *Okresní výbory organizací Národní fronty Chomutov 1945–1990. Skupinový inventář.* Kadaň: SOkA Kadaň.

Nepublikované zdroje:

BEJČEK, V. *Opatření proti působení kyselých dešťů před rokem 1989.* Komentáře prof. RNDr. Vladimíra Bejčka, CSc. k prohlídce přírodní rezervace Königův mlýn a okolí v rámci Land and Art setkání Königsmühle 2012 [29. 8. 2012].

HOUF, J. *Stavby v okolí vodního díla Křimov.* Podklady Josefa Houfa, zaměstnance Povodí Ohře a hrázního vodního díla Křimov [poskytnuto: 4. 4. 2013].

PACHNER, J. *Přírodní park Bezručovo údolí.* Podklady Ing. arch. Jaroslava Pachnera, zaměstnance Oddělení rozvoje Magistrátu města Chomutova a architekta Statutárního města Chomutov [poskytnuto: 12. 9. 2012].

PIRAMOVSKÝ, J. *Poloha československého opevnění v Bezručově údolí*. Podklady Jiřího Píramovského, člena Klubu vojenské historie Nord-Sever a správce Muzea československého opevnění „Na Kočičáku“ [poskytnuto: 6. 4. 2013].

Diplomové práce:

a) citované

SAMEC, M. 1988. *Odsun Němců z pohraničí v letech 1945 –1947 (se zaměřením na správní okres Chomutov)*. Ústí nad Labem: Katedra dějepisu, Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem.

b) související

CSÉMY, J. 2009. *Vývoj zemědělství a příbuzných oborů v Čechách v době průmyslové revoluce*. Praha: Katedra sociální a kulturní ekologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

HOLÝ, P. 2006. *Kulturní enkláva obce Horní Víška půl století po zániku – historická interpretace na základě vegetačních příznaků*. Praha: Katedra sociální a kulturní ekologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

JAKEŠOVÁ, L. 2009. *Krajina jako zrcadlo společenských procesů. Analýza vývoje struktury krajiny v čase*. Praha: Katedra sociální a kulturní ekologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

KOCMANOVÁ, P. 2010. *Kolektivizace zemědělství a její promítnutí do krajiny. Případová studie katastrálního území Široký důl*. Praha: Katedra sociální a kulturní ekologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

SKOPEČEK, J. 2008. *Dynamika a příčiny hospodaření s křivoklátskými lesy od poloviny 18. století do roku 1939*. Praha: Katedra sociální a kulturní ekologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

Mapy:

„Karte des Bezirkes Görkau.“ In SELNER, F. 1862. *Statistische Tafeln des Görkauer Bezirkes (Saazer Kreises, im Königreiche Böhmen) für die politische Administration*. Prag: Statthalterei-Druckerei.

„Karte des Bezirkes Komotau.“ In SELNER, F. 1863a. *Statistische Tafeln des Komotauer Bezirkes (Saazer Kreises, im Königreiche Böhmen) für die politische Administration*. Prag: Statthalterei-Druckerei.

Karte des Bezirkes Komotau. 1930. Komotau: Deutschen Bezirkslehrrervereine. Státní okresní archiv Chomutov se sídlem v Kadani. Sbíрка map a plánů.

„Karte des Bezirkes Sebastiansberg.“ In SELNER, F. 1863b. *Statistische Tafeln des Sebastiansberger Bezirkes (Saazer Kreises, im Königreiche Böhmen) für die politische Administration*. Prag: Statthalterei-Druckerei.

Karte des politischen- und Schulbezirkes Komotau. 1895. Komotau: A. Stumpf und k. k. Bezirksschulrathes. In PACHNER, J.; RAK, P.; SEMOTANOVÁ, E.; ŠIMŮNEK, R. 2007. *Historický atlas měst České republiky*. Praha: Historický ústav české akademie věd v. v. i., list č. 6 a Státní okresní archiv Chomutov se sídlem v Kadani. Sběrka map a plánů.

Krušné hory, Chomutovsko a Mostecko. 2012. Praha: Trasa – Klub českých turistů.

Krušné hory, turistická mapa. 1976. Praha: Geodetický a kartografický podnik v Praze, Veb Tourist Verlag Berlin.

Krušné hory, soubor turistických map. 1972. Praha: Kartografie a ústřední výbor Československého svazu turistů.

Mapa s. n., s. d., s. l. Sběrka map manželů Ježilových z Chomutova.

Mapy v elektronické podobě:

Císařské otisky map stabilního katastru a skici (1842):

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=co_rastr_1000k,MCR500_op,P_COCM_u&me=-958775.556739,-1282635.97206,-400169.80851,-872110.327503&language=cz&config=cio&reset=session=ALL

[staženo: 14. 2. 2013 14:16]

Vybrané císařské otisky map stabilního katastru:

a) archivnimapy.cuzk.cz: SK

A) http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c0273-1

[staženo: 13. 2. 2013 17:42]

B) http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/cio/_cio_vp/c0273-1VP_025.jpg

[staženo: 13. 2. 2013 17:50]

C) http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/2291-3/2291-3-002_index.html

[staženo: 14. 2. 2013 15:17]

D) http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/2170-1/2170-1-004_index.html

[staženo: 14. 2. 2013 17:19]

E) http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/3520-1/3520-1-002_index.html

[staženo: 15. 2. 2013 11:34]

F) http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/3647-1/3647-1-003_index.html

[staženo: 15. 2. 2013 10:44]

G) http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/7545-1/7545-1-001_index.html

[staženo: 15. 2. 2013 13:22]

H) http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/cio/_cio_vp/c5957-2VP_025.jpg

[staženo: 18. 2. 2013 16:51]

I) http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/1992-1/1992-1-003_index.html

[staženo: 18. 2. 2013 17:44]

J) http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/cio/_cio_vp/c1992-1VP_025.jpg

[staženo: 20. 2. 2013 13:59]

K) http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/3520-1/3520-1-002_index.html

[staženo: 21. 2. 2013 10:03]

Vybrané skici map stabilního katastru:

b) archivnimapy.cuzk.cz: SKICI

Bečov

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT216018420/ZAT216018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 10:31]

Blatno

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT220018420/ZAT220018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 10:40]

Domina

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT035018420/ZAT035018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 10:53]

Hora Sv. Šebestiána

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT307018420/ZAT307018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 11:07]

Horní Ves

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT207018420/ZAT207018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 11:13]

Hrádečná

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT326018420/ZAT326018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 11:21]

Krásná Lípa

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT304018420/ZAT304018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 12:23]

Křimov

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT129018420/ZAT129018420_index.html
[staženo: 22. 2. 2013 12:34]

Menhartice (skica není), otisky

http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/4549-1/4549-1-003_index.html

http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/4549-1/4549-1-002_index.html

http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/4549-1/4549-1-001_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 12:42]

Načetín (a Jindřichova Ves)

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT188018420/ZAT188018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 12:56]

Nová Ves

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT199018420/ZAT199018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 13:13]

Pohraniční

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT262018420/ZAT262018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 13:32]

Radenov

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT272018420/ZAT272018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 14:21]

Stráž

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT370018420/ZAT370018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 14: 37]

Suchdol

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/ZAT/ZAT032018420/ZAT032018420_index.html

[staženo: 22. 2. 2013 14:51]

Mapy 3. vojenského mapování (1938):

c) archivnimapy.cuzk.cz: 3VM

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topo_Klad0,topo3v75_01&me=-1176871,-1736953.731346,13508,-

[735654.268646&language=cz&config=3v&resetsession=ALL](http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topo_Klad0,topo3v75_01&me=-1176871,-1736953.731346,13508,-735654.268646&language=cz&config=3v&resetsession=ALL)

[staženo: 2. 3. 2013 11:32]

Vybrané mapy 3. vojenského mapování (1:25 000):

A) Hora Sv. Šebestiána

http://historickemapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topo3v25_01_map&me=-822689.374673,-986141.8932439999,-817807.814806,-

[982847.832521&language=cz&config=cio&resetsession=ALL](http://historickemapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topo3v25_01_map&me=-822689.374673,-986141.8932439999,-817807.814806,-982847.832521&language=cz&config=cio&resetsession=ALL)

[staženo: 2. 3. 2013 12:13]

B) Chomutov

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topo3v25_01_map&me=-814293.078418,-996882.54981,-807718.186135,-991789.323394&language=cz&config=3v&resetsession=ALL

[staženo: 2. 3. 2013 11:51]

C) Kadaň

a 1:25 000

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topo3v25_01_map&me=-823660.813135,-993684.254648,-817085.920847,-988591.028228&language=cz&config=3v&resetsession=ALL

[staženo: 2. 3. 2013 12:24]

D) Most

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topo3v25_01_map&me=-812436.910334,-990166.889659,-805862.018047,-985073.66324&language=cz&config=3v&resetsession=ALL

[staženo: 2. 3. 2013 11:29]

Mapy vojenského mapování Topo S-1952 (1955):

d) archivnimapy.cuzk.cz: TOPO

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topo_csr1&me=-953246.202901,-1587510.7158599999,-94531.42082800006,-865194&language=cz&config=topos&resetsession=ALL&resetsession=ALL

[staženo: 5. 4. 2013 10:02]

Vybrané mapy vojenského mapování Topo S-1952 (1:25 000):

A) Hora Sv. Šebestiána 1

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topos52_025k&me=-825913.457135,-983306.888395,-819338.5648510001,-978213.661978&language=cz&config=3v&resetsession=ALL

[staženo: 5. 4. 2013 10:37]

B) Hora Sv. Šebestiána 2

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topos52_025k&me=-817491.647875,-984690.8455089999,-810916.7555900001,-979597.619091&language=cz&config=3v&resetsession=ALL

[staženo: 5. 4. 2013 10:19]

C) Hrádečná

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topos52_025k&me=-810777.98902,-987802.271765,-804203.096732,-982709.045345&language=cz&config=3v&resetsession=ALL

[staženo: 5. 4. 2013 10:13]

D) Chomutov

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topos52_025k&me=-811835.258133,-993172.9502089999,-805260.365844,-988079.723788&language=cz&config=3v&resetsession=ALL

[staženo: 5. 4. 2013 11:02]

E) Křimov

http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=topos52_025k&me=-818165.65694,-991055.727033,-811590.764649,-985962.50061&language=cz&config=3v&resetsession=ALL

[staženo: 5. 4. 2013 11:17]

12. Seznam příloh

Příloha č. 1: *Projekt diplomové práce*, s. 130

Příloha č. 2: *Legenda k schematickým mapkám*, s. 135

Příloha č. 3: *Soupis použitých zkratk*, s. 136

Příloha č. 4: *Vývoj správy obcí v zájmovém území*, s. 138

Příloha č. 5: *Soupis spolků a organizací*, s. 142

Příloha č. 6: *Soupis vybrané drobné exteriérové architektury*, s. 150

Příloha č. 7: *Soupis grafů, map a tabulek v textu*, s. 156

Příloha č. 8: *Soupis obrazových příloh*, s. 158

Příloha č. 9: *Obrazové přílohy*, s. 161